

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Донецький державний університет управління
Донецький юридичний інститут Луганського державного університету
внутрішніх справ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ
ЛЮДИНИ

Навчально-методичний посібник
для студентів магістратури спеціальності
”Правознавство”

Донецьк 2006

УДК 341.231.14 (083.74) (0758)

ББК 67.91 я7

М 58

*Затверджено на засіданні навчально-методичної ради
Донецького державного університету управління
31 жовтня 2006 року, протокол №1*

Навчально-методичний посібник з дисципліни «Міжнародно-правові стандарти прав людини» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»/Укладачі: Шульга А.О., Денисова О.С., Веренич Н.В., Комісарова Н.О.– Донецьк: ДонДУУ, 2006. – 158с.

Навчально-методичний посібник складено за вимогами кредитно-модульної системи і містить вступ, юридичну характеристику дисципліни, її роль і місце у навчальному процесі, мету вивчення дисципліни, тематичний план, критерії оцінювання студентів, лекції до змістових модулів, плани семінарських, практичних занять, таблиці, тестові завдання, які складені відповідно до навчального плану та має на меті оптимізувати самостійну роботу студентів (майбутніх магістрів права) сприяти більш глибокому та якісному засвоєнню матеріалу курсу «Міжнародно-правові стандарти прав людини».

Укладачі:

кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціально-правових дисциплін ДонДУУ А.О.Шульга;

кандидат юридичних наук, доцент кафедри загально-правових дисциплін ДонДУУ О.С. Денисова;

кандидат юридичних наук, декан факультету підготовки фахівців з числа цивільних осіб Донецького юридичного інституту Луганського Державного університету внутрішніх справ України Н.В.Веренич;

кандидат юридичних наук, начальник кафедри судових експертиз Донецького юридичного інституту Луганського Державного університету внутрішніх справ України Н. О. Комісарова.

Рецензенти:

кандидат юридичних наук, заступник начальника кафедри теорії та історії держави і права Донецького юридичного інституту Луганського Державного університету внутрішніх справ України О.О. Мозуляка;

кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціально-правових дисциплін Донецького державного університету управління Ю.О. Костенко.

© Шульга А.О., Денисова О.С.,
Веренич Н.В., Комісарова Н.О.
© ДонДУУ, ДЮІ ЛДУВС 2006

ЗМІСТ:

Вступ	5
1. Коротка структура дисципліни.....	8
2. Методичні рекомендації до засвоєння дисципліни.....	8
3. Тематичний план дисципліни.....	11
4. Бальна шкала рейтингової оцінки.....	12
5. Критерії оцінювання знань студентів з кожного модуля.....	13
6. Розподіл дисципліни на змістові модулі, її обсяг і форми модульного контролю.....	13
7. Заліковий модуль 1.....	14
7.1. Перший змістовий модуль (Тема 1: Загальнотеоретична характеристика генезису прав людини).....	14
7.1.1. Соціальні можливості людини як онтологічна сутність її прав.....	14
7.1.2. Гідність людини як морально-сутнісна основа її прав.....	17
7.1.3. Класифікація основних прав людини.....	18
7.1.4. Межі здійснення прав людини.....	20
7.1.5. Основні тенденції сучасного розвитку прав людини.....	22
7.2. План проведення семінарських занять зі змістовного модуля 1.....	26
7.3. Другий змістовий модуль (Тема 2. Права людини в рамках міжнародних стандартів).....	29
7.3.1. Поняття міжнародно-правових стандартів прав людини та її класифікація.....	29
7.3.2. Стадії імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство.....	31
7.3.3. Фактори, які визначають, формують та характеризують зміст і обсяг прав людини.....	33
7.3.4. Гносеологія стандартів прав людини.....	37
7.3.5. Праксеологія (ефективність) стандартів прав людини.....	40
7.3.6. Хартія європейського союзу про основні права у світлі теорії прав людини.....	46
7.4. План проведення семінарських занять зі змістового модуля 2.....	52
7.5. Третій змістовий модуль (Тема 3. Взаємозв'язок національного законодавства і загальної декларації з прав людини).....	55
7.5.1. Міжнародно-правові договори з захисту прав людини: поняття та юридична характеристика.....	55
7.5.2. Співвідношення норм міжнародного та національного права в галузі правозахисної діяльності.....	62
7.5.3. Характеристика міжнародно-правового механізму гарантування прав людини.....	65
7.5.4. Реалії та перспективи українського законодавства у галузі застосування Європейських стандартів з прав людини.....	73
7.6. План проведення семінарських занять зі змістового модуля 3.....	79

7.7. Контроль до залікового модуля 1(Тестові завдання до тем 1-3).....	82
8. Заліковий модуль 2.....	92
8.1. Четвертий змістовий модуль(Тема 4. Тлумачення конвенції про захист прав і основних свобод).....	92
8.1.1. Характеристика загальних принципів тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод.....	92
8.1.2. Основні способи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод.....	95
8.1.3. Особливості тлумачення європейським судом Конвенції про захист прав і основних свобод людини.....	99
8.2. План проведення семінарських занять зі змістового модуля 4	103
8.3. П'ятий змістовий модуль(Тема 5. Особливості національної імплантації міжнародних договорів з основних прав людини).....	105
8.3.1. Поняття та характеристика національної імплементації міжнародних договорів з прав людини.....	106
8.3.2. Особливості національної імплементації міжнародних договорів про права людини	107
8.3.3. Міжнародно-правові засоби забезпечення національної імплементації	110
8.3.4. Питання відповідності національного законодавства нормам міжнародних договорів.....	113
8.3.5. Впровадження міжнародних стандартів у діяльність правоохоронних органів в Україні.....	118
8.4. План проведення семінарських занять зі змістового модуля 5	124
8.5. Шостий змістовий модуль(Тема 5. Інститут захисту прав людини на звернення).....	127
8.5.1. Характеристика інституту захисту права на	127
8.5.2. Деякі проблеми реалізації права на звернення в Україні.....	133
8.5.3. Право на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.....	136
8.6. План проведення семінарських занять зі змістового модуля 6	137
8.7. Контроль до залікового модуля 2(Тестові завдання до тем 4-6).....	140
9. Словник основних термінів дисципліни.....	151
10. Перелік питань до підсумкового контролю знань студентів (іспит).....	152
11. Загальний перелік нормативних актів, що рекомендуються до вивчення дисципліни.....	154
12. Загальний перелік літератури, що рекомендується до вивчення дисципліни.....	155
13. Електронні адреси інформаційних ресурсів, що можуть бути використані під час вивчення дисципліни.....	158

ВСТУП

Зміцнення інститутів громадянського суспільства, демократичних і правових засад державного і суспільного життя стає одним з найважливіших напрямків вітчизняного розвитку права та відповідних галузей науки. В ст. 1 Конституції України закріплений курс на розбудову в країні суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової держави. Це об'єктивно підвищує вимоги до правових знань та правової культури майбутніх магістрів правознавців, яким згідно з обраним фахом неминуче доведеться опановувати складну і багатоманітну правову дійсність, розв'язувати різні колізійні ситуації, вирішувати життєві питання правового характеру, бути активними суб'єктами права. З оглядом на це, метою курсу є розширення, поглиблення і збагачення правових знань юристів, посилення науково-теоретичної, методологічної і професійної підготовки правознавців, зміцнення їх правової, громадянської культури і свідомості, формування активної життєвої позиції в інтересах розвитку українського суспільства і зміцнення дієздатності нашої держави.

Успішному засвоєнню цього курсу повинно суттєво допомогти усвідомлення студентами особливостей міжнародно-правових стандартів прав людини як науки і їх зв'язків з юридичною наукою і практикою. **По-перше**, навчальний дисципліна «Міжнародно-правові стандарти прав людини» є багатовимірним і в історичному плані, бо оперує фактичним матеріалом, що накопичується з найдавніших часів до сучасності, і в гносеологічному плані, бо ґрунтується на різноманітних, часто протилежних, філософсько-теоретичних і методологічних засадах, вводить до наукового та практичного обігу різноманітні концепції. Міжнародно-правові стандарти прав людини історично склалися ще за давньогрецьких часів і беруть початок від Аристотеля (IV ст. до Р.Х.) коли зародилися перші ознаки демократії. **По-друге**, міжнародна політика із захисту прав людини ще знаходиться в процесі розвитку, адже у стані постійного розвитку перебуває і сама політична сфера людського буття. **По-третє**, міжнародно-правові стандарти прав людини мають складну структуру, що є об'єктивним наслідком складності і багатовимірності самого правового буття, і певною мірою, носять міждисциплінарний характер. **По-четверте**, предмет, який вивчається, щільно пов'язаний з предметом «Міжнародне право», бо охоплює такі категорії як держава, право, влада, демократія, свобода, відповідальність, закони, державний і суспільний лад, права людини, законність, вибори тощо. **По-п'яте**, дисципліна «Міжнародно-правові стандарти прав людини», до речі, як і міжнародне право, є предметом глибоко практичним, бо знання стосовно основ прав людини, процесів, подій, які розробляються у світлі їх додержання, важливі не тільки для поглиблення освіченості, а і для формування власної правової позиції. **По-шосте**, міжнародно-правові стандарти з прав людини відноситься до тих навчальних дисциплін, іспит з

якої більшості людей доводиться неодноразово складати упродовж усього життя. Нарешті, засвоєння цього курсу дає можливість майбутньому магістру з правознавства більш глибоко збагнути велику кількість проблем захисту прав людини на міжнародному рівні, проблем теорії держави і права, історії держави і права, історії політичних і правових вчень, особливостей діяльності Європейського Суду з прав людини, конституційного, адміністративного, міжнародного публічного права, філософії права, юридичної деонтології і психології, інших юридичних наук і більш впевнено почувати себе в подальшій практичній діяльності.

Метою дисципліни є: формування у студентів системи логічно завершених базових наукових знань про міжнародно-правові стандарти з прав людини і адекватних умінь і навичок їх застосування у своїй практичній діяльності; вироблення світоглядних і ціннісних настанов, уміння пов'язувати отримані знання із суспільно-правовою практикою.

Завданням дисципліни є: ознайомлення майбутніх магістрів права з міжнародно-правовими стандартами захисту прав людини, оволодіння необхідним категоріальним і методологічним інструментарієм для розуміння загальних засад правового буття цивілізованого суспільства; сприяння розвитку раціонально-критичного осмислення будь яких явищ пов'язаних з правами людини; прищеплення вміння пояснювати, визначати, розпізнавати та аналізувати правові відносини, процеси, явища, інститути, норми та принципи з позицій і концепцій, що склалися в правовій науці для того, щоб в умовах своєї практичної діяльності кваліфіковано оцінювати питання пов'язані із правами людини з правової та громадянської точки зору і приймати обґрунтовані рішення.

Предметом дисципліни є: система наукових знань про міжнародно-правові стандарти з прав людини, про закономірності виникнення, функціонування і розвитку міжнародних стандартів з прав людини відносин, процесів, явищ, інститутів, про норми та принципи правового життя суспільства.

Внаслідок оволодіння матеріалом навчальної дисципліни студенти повинні

знати:

- об'єкт дисципліни, методи міжнародно-правових стандартів з прав людини, понятійно-категоріальний апарат; вітчизняні та світові стандарти з прав людини; правові феномени, цінності, ключові поняття, як то: онтологічна сутність прав і свобод людини; гідність людини як морально-сутнісна основа її прав; межі здійснення прав людини; міжнародно-правові стандарти прав людини; імплементація міжнародно-правових стандартів з прав людини; гносеологія стандартів прав людини; праксеологія стандартів прав людини; механізм гарантування прав людини; Конвенція про захист прав і основних свобод людини; способи тлумачення Конвенції про захист прав і основних

свобод людини; Європейський Суд з прав людини; міжнародно-правові засоби забезпечення національної імплементації міжнародно-правових стандартів з прав людини; інституту захисту права на звернення; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики української держави в сучасних умовах.

розуміти:

- правову політику з позицій і концепцій, що склалися в науці щодо міжнародно-правових стандартів з прав людини; взаємозв'язки правової сфери України із правовою сферою розвинутих, постіндустріальних європейських держав.

вміти:

- класифікувати соціальні можливості людини як онтологічну сутність її прав,
- класифікувати основні права людини згідно до Конвенції з прав людини, визначати межі здійснення прав людини, визначати тенденції розвитку прав людини;
- визначати міжнародно-правові стандарти прав людини та класифікувати їх, визначати стадії імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство; орієнтуватися у гносеологічних та праксеологічних стандартах прав людини, розрізняти проблеми щодо імплементації міжнародно-правових стандартів з прав людини у національну правову систему;
- виділяти основні механізми гарантування прав людини, класифікувати міжнародно-правові договори із забезпечення прав людини згідно із встановленими міжнародними стандартами;
- тлумачити Конвенцію про захист прав і основних свобод людини;
- визначати відповідність національного законодавства нормам міжнародних договорів;
- вміти виділяти проблемні питання приведення національного законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів;
- розподіляти теоретичні та практичні аспекти реалізації прав людини в Україні згідно міжнародно-правових стандартів;
- формувати і відстоювати власну правову позицію, чітко розуміти свої громадянські права, свободи і обов'язки; аргументовано відстоювати принципи Конституції України, принципи демократичної, соціальної і правової держави;
- працювати в умовах політичного та правового плюралізму, а й де коли і нігілізму, вносити посильний внесок у гармонізацію людських, міжетнічних, міжнаціональних і міжпартійних відносин.

Місце дисципліни у процесі професійної підготовки студентів та міждисциплінарні зв'язки.

Дисципліна «Міжнародно-правові стандарти з прав людини» нерозривно пов'язана з усім комплексом соціально-гуманітарного знання. А саме, з

історією держави і права, історією політичних і правових вчень, теорією держави і права, практикою діяльності Європейського Суду з прав людини, конституційним і адміністративним правом, а також із соціологією, культурологією, економічною теорією, історією філософії та філософією права. Її вивчення сприяє більш глибокому, систематичному і плідному засвоєнню змісту і значення перелічених вище навчальних дисциплін.

1. КОРОТКА СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНИ

Дисципліна складається з двох залікових модулів, які поділені на шість змістових модуля (шість тем згідно з тематичним планом). Кожний змістовий модуль має курс лекцій до теми, питання до проведення семінарських занять, завдання на індивідуальні заняття та питання до самостійного контролю. Підсумком двох змістових модулів є тестування студентів за вивченими змістовими модулями. По закінченню вивчення дисципліни (двох залікових модулів) проводиться іспит (підсумковий контроль).

Критерії оцінювання знань студентів наведені нижче.

До кожного змістового модуля наводиться перелік рекомендованих нормативних, літературних джерел та корисних сайтів Верховної Ради, Кабінету Міністрів України.

2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЗАСВОЄННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Вивчення «Міжнародно-правових стандартів з прав людини» вимагає від студентів творчого підходу, орієнтації на пошук найбільш раціональних, інтелектуально виправданих способів досягнення цієї дисципліни. Адже процес оволодіння знаннями із «Проблем кримінального судочинства» має такий різнобічний характер, як і сама її дисципліна.

На вивчення даної дисципліни згідно з діючими освітньо-професійними програмами і учбовим планом відводиться 81 година (18 годин лекцій, 18 години семінарських занять і 22 години індивідуальні заняття та 23 години самостійної підготовки).

Система дисципліни визначається робочою програмою, яка в цілому відповідає типовим навчальним програмам, проте має певні особливості, пов'язані з модульною структурою. Дисципліна складається з двох залікових модулів, які містять по три змістових модуля (по одній темі у кожному). Така система дозволяє більш досконало організувати навчання студентів, їх самопідготовку та контроль.

Навчальний план передбачає різні види занять. Основними формами вивчення дисципліни та проведення поточного і проміжного контролю є: лекції, семінарські, індивідуальні заняття, написання рефератів і тестування. Підсумковий контроль - іспит.

Головною формою роботи студентів є самостійна робота над курсом. Адже будь-яка освіта, в тому числі і вища, є перш за все самоосвітою. Якою б плідною не була допомога викладачів у процесі читання лекцій, проведення

семінарських занять, консультацій, перевірки виконання поточних і підсумкових завдань, все ж таки здобуває, систематизує, перевіряє, критично осмислює і поглиблює власні знання студент самостійно, так само, як і відстоює або заперечує ту чи іншу точку зору.

Для глибокого і якісного засвоєння навчального матеріалу студентам, перш за все, рекомендується ознайомитися з робочою програмою, переліком літератури, планами семінарських занять, тематикою рефератів, завданнями для самостійної роботи, переліком питань, що виносяться на іспит, критеріями оцінки знань, методичними рекомендаціями.

По-друге, рекомендується відвідувати лекційні заняття, тому що тільки тут у найбільш доступному вигляді розкривається зміст навчальної програми і завжди є в кого отримати відповідь на незрозумілі або спірні питання. Присутність на лекціях дає змогу виокремлювати із викладеного лектором матеріалу те найбільш суттєве, що знадобиться при підготовці до семінарських занять і іспиту. Одним з найбільш корисних і довершених видів самостійної роботи є конспектування лекцій. У конспекті бажано мати не тільки стислий запис основних тез лекції, а і виділити місце для власних приміток, думок, творчих узагальнень або питань, потребуючих уточнення. Важливим компонентом самостійної роботи є повторення лекційного матеріалу, передусім - за власним конспектом. Ця форма роботи практикується, зазвичай, перед наступною лекцією, перед відповідним семінарським заняттям. Найбільш суттєві моменти конспекту (визначення, висновки тощо) рекомендується підкреслювати або виділяти якимось іншим чином.

Традиційне *семінарське заняття* має на меті закріпити знання, що отримані студентами у процесі лекції та самостійного вивчення наукової, методичної, навчальної періодичної літератури або інших рекомендованих джерел. Викладач починає його вступним словом, визначаючи актуальність обговорюваних проблем, питання для обговорення, найбільш вагомі або цікаві моменти. Далі викладач запрошує студентів відповісти на конкретні питання плану заняття, а якщо немає бажаних - викликає за списком. Після основної відповіді практикується обговорення питання, оголошуються доповнення, уточнення, запитання, заперечення. Викладач підводить підсумки і оголошує оцінку знань студентів, що брали участь у проведенні семінарського заняття. Крім інших занять, семінарське заняття має досить важливе значення для формування фахових умінь. Саме в процесі семінарських занять студенти практикуються в достатньо важливих для будь-якої майбутньої професії речах: вчать працювати у групі, колективі, логічно висловлювати думки, формувати і відстоювати точку зору, критично оцінювати аргументацію, переконувати в своїй правоті, аналізувати та узагальнювати різноманітну інформацію, формулювати висновки, вбачати і вирішувати колізії і протиріччя тощо. Поряд з традиційними семінарськими заняттями можуть застосовуватися такі форми, як дискусія за означеною проблемою в галузі

стандартів прав людини. Вони характеризуються тим, що студенти в ході обговорення питань семінарського заняття свободо висловлюють свої точки зору стосовно існуючих міжнародно-правових стандартів з прав людини або механізмів їх реалізації в Україні.

У процесі підготовки до семінарських занять доцільно користуватися такими формами самостійної роботи, як підготовка розгорнутого плану - відповіді на питання, підготовка тез виступу, конспект джерел (наукової літератури, юридичних документів) або навчальної літератури, написання рефератів, підготовка графічних схем або таблиць.

При засвоєнні курсу «Міжнародно-правові стандарти прав людини» студенту вкрай важливо постійно пов'язувати матеріал, що вивчається, з майбутньою професійною діяльністю. Таких зв'язків — безліч, адже діяльність суб'єктів права неминуче розгортається у правовій площині. Правові процеси, явища, події відбуваються у певному правовому полі. Правові інститути формуються і функціонують у правових межах згідно з національним законодавством України та міжнародно-правовими актами.

Вагомою складовою самостійної роботи студентів є виконання індивідуальних завдань (написання рефератів, підготовка графічних схем або таблиць, реферування наукових статей, пошук та реферування нової наукової літератури на сайтах мережі Інтернет) й індивідуальна консультація. Остання проводиться викладачами щотижня відповідно до затвердженого графіку, де вказані місце і час, а також в робочому порядку, згідно з домовленістю сторін. Особливо потрібні консультації студентам, які навчаються за індивідуальним графіком, або пропустили лекцію чи семінар, отримали незадовільну оцінку, а також для уточнення тих чи інших питань, що виникають у процесі підготовки реферативних повідомлень.

У наступних розділах методичного посібника наведені плани семінарських занять і питання для самоконтролю, завдання для самостійної роботи і перелік основної літератури до кожної теми, тематика рефератів, контрольні питання до іспиту, порядок його проведення, література до курсу, тестові завдання для поточного контролю студентів.

3. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

(засоби контролю знань студентів з кожного залікового модуля)

Назва змістового модуля	Кількість годин					Форма контролю (модульний, підсумковий, контрольна робота та ін.)
	Всього	Лекції	Семінари	СРС	Індивідуальні завдання	
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
<i>Заліковий модуль 1</i>						
Змістовий модуль 1. Загальнотеоретична характеристика генезису прав людини	12	2	2	4	4	Усне опитування, виконання індивідуальних завдань, доповіді, складання структурно-логічних схем, реферати
Змістовий модуль 2. Права людини в рамках міжнародних стандартів	16	4	4	4	4	
Змістовий модуль 3. Взаємозв'язок національного законодавства і загальної декларації з прав людини	16	4	4	4	4	
Разом з модуля 1	44	10	10	12	12	Тестування
<i>Заліковий модуль 2</i>						
Змістовий модуль 4. Тлумачення конвенції про захист прав і основних свобод людини	12	2	2	4	4	Усне опитування, виконання індивідуальних завдань, доповіді, складання структурно-логічних схем, реферати
Змістовий модуль 5. Особливості національної імплантації міжнародних договорів з основних прав людини	16	4	4	4	4	
Змістовий модуль 6. Інститут захисту прав людини на звернення	9	2	2	2	3	
Разом з модуля 2	37	8	8	10	11	Тестування
<i>Всього</i>	<i>81</i>	<i>18</i>	<i>18</i>	<i>22</i>	<i>23</i>	<i>Іспит</i>

4. БАЛЬНА ШКАЛА РЕЙТЕНГОВОЇ ОЦІНКИ

Оцінка за шкалою ECTS	Визначення	За національною системою	За Системою ДонДУУ
A	Відмінно – відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	5 (відмінно)	90-100
B	Дуже добре (з кількома помилками)	4 (добре)	82-89
C	Добре з певною кількістю значних помилок		75-81
D	Задовільно – непогано, але зі значною кількістю помилок	3 (задовільно)	69-74
E	Достатньо – виконання задовольняє мінімальні критерії		60-68
FX	Незадовільно – потрібно попрацювати перед тим, як перекласти	2 (незадовільно)	35-59
X	Незадовільно – необхідний обов’язковий повторний курс		1-34

5. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ З КОЖНОГО

МОДУЛЯ

Модулі	Кількість балів за видами роботи					Сума балів, макс.
	Відвідування лекцій, семінарів, наявність конспекту	Виступи на семінарах	Самостійна робота (вивчення нормативних актів, підготовка рефератів, доповідей, складання структурно-логічних схем)	Індивідуальні заняття з викладачем	Тестування за відповідним модулем	
<i>I</i>	2	3	4	5	6	7
Змістовий модуль 1	2	2	4	3	-	11
Змістовий модуль 2	3	3	5	3	-	14
Змістовий модуль 3	3	3	5	3	-	14
Заліковий модуль 1	-	-	-	9	11	20
Разом	8	8	14	9	11	50
Змістовий модуль 4	2	2	4	3	-	12
Змістовий модуль 5	3	4	5	3	-	15
Змістовий модуль 6	3	3	4	3	-	13
Заліковий модуль 2	-	-	-	9	11	20
Разом	8	9	13	9	11	50
<i>Всього за курс</i>	<i>16</i>	<i>17</i>	<i>27</i>	<i>18</i>	<i>22</i>	<i>100</i>

6. РОЗПОДІЛ ДИСЦИПЛІНИ НА ЗМІСТОВІ МОДУЛІ, ЇЇ ОБСЯГ І ФОРМИ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Дисципліна	Міжнародно-правові стандарти прав людини
Семестр	X
Курс	магістратура
Тип дисципліни	За вибором ВНЗ
Кількість кредитів:	2
Змістових модулів	6
Залікових модулів	2
Форми та методи навчання	Лекції, семінари, індивідуальні заняття, самостійна робота студентів
Загальна кількість годин	81
Форми та засоби контролю знань	Модульний контроль, підсумковий контроль – іспит. Технологія їх проведення – рейтингова оцінка за 100-бальною шкалою.

7. ЗАЛІКОВИЙ МОДУЛЬ 1

7.1. ПЕРШИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

Тема 1: Загальнотеоретична характеристика генезису прав людини

(лекція 2 год.)

План

1. Соціальні можливості людини як онтологічна сутність її прав.
2. Гідність людини як морально-сутнісна основа її прав.
3. Класифікація основних прав людини.
4. Межі здійснення прав людини.
5. Основні тенденції розвитку прав людини

7.1.1. Соціальні можливості людини як онтологічна сутність її прав

У слов'янських мовах слово «право» вживається на позначення понять, котрі відображають різні соціальні явища. Явище, що виникає та існує незалежно від держави і має загальносоціальну природу, є загальносоціальним феноменом. Інше ж явище, поняття про яке також позначається цим терміном – це наслідок виключно державної діяльності, втілення її волевиявлення. Зважаючи на це, необхідно розрізняти, відповідно, право загальносоціальне і, так би мовити, спеціально-соціальне чи, умовно кажучи, юридичне.

Загальносоціальне право - це певні можливості учасників суспільного життя, які об'єктивно зумовлюються рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для всіх однойменних суб'єктів. Саме соціальні можливості суб'єкта і становлять *онтологічну* сутність його прав.

Залежно від виду носіїв цих можливостей розрізняють: права людини; права сім'ї, нації (народу), інших соціальних спільнот (класів, суспільних прошарків, груп, громадських об'єднань, трудових колективів тощо); права людства. **Зупинимось більш докладно на понятті прав людини.**

Права людини - це певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей.

Отже, це, *по-перше*, певні свободи людини, тобто її спроможність діяти певним чином або ж утримуватися від певних учинків з тим, аби забезпечити собі (й своїй сім'ї) належне існування, розвиток, задоволення тих потреб, що сформувались. І, якщо йдеться саме про *основні* права, то слід мати на увазі такі можливості, без котрих людина не може нормально існувати. Що значить «нормально»? Відповідь на це питання зумовлюється біологічною й соціальною обґрунтованістю потреб людини. Самі ж потреби як результат історично-природного та соціального розвитку людини не є незмінними. У такому розумінні розглядуваного феномена реалізовано теоретико-методологічний підхід, який можна назвати «потребовим». Адже зазначені можливості людини повинні використовуватися передовсім для задоволення її життєво необхідних потреб і саме у цьому полягає особистісна значущість,

цінність таких можливостей (тобто, прав людини).

По-друге, зміст та обсяг можливостей людини залежать насамперед від можливостей усього суспільства, головним чином від рівня його економічного розвитку. І з цього боку права людини - явище соціальне: породжуються вони самим суспільством.

По-третє, ці можливості за їх основними, «початковими» показниками («дозами») мають бути рівними, однаковими в усіх людей. Лише тоді вони будуть правовими (відповідно до терміно-понять «праведний», («правильний», «справедливий», «правий» тощо).

По-четверте, вони не повинні відчужуватися, відбиратись, ліквідуватися будь-ким, не можуть вони бути і «дарунком» з боку держави або будь-якої іншої організації чи особи.

У документах різних організацій (зокрема, міжнародних) та в національному законодавстві, у науковій та публіцистичній літературі часто вживається вираз «права і свободи людини». Проте відмінність між правами і свободами як соціальними явищами, а також між відповідними поняттями (якщо не вважати їх тотожними) ще й донині однозначно не з'ясована навіть на загальнотеоретичному рівні. Тому терміни «права» і «свободи» здебільшого використовуються як синоніми. І якщо зміст поняття прав людини розкривається нами через філософську категорію «можливостей», то така його інтерпретація обіймає, мабуть, також і поняття свобод людини.

Розуміння прав людини як її певних можливостей має місце, так чи інакше, у працях багатьох юристів, суспільствознавців. Що ж до інших інтерпретацій даного поняття у сучасній науковій літературі, зазначимо лише, що вони можуть бути зведені у найзагальнішому вигляді до таких:

- 1) права людини - це певним чином внормована її свобода;
- 2) права людини - це певні її потреби чи інтереси;
- 3) права людини - це її вимоги про надання певних благ, скеровані суспільству, державі, законодавству;
- 4) права людини – це певний вид (форма існування, спосіб вияву) моралі.

Усі зазначені підходи (окрім першого) відображають, як видається, досить суттєві, проте не онтологічні, не «субстанціональні» статуси досліджуваного феномена. І тільки категорія свободи (*можливості*) дозволяє найбільш адекватно відобразити саме *онтологічну* соціальну сутність прав людини.

Права людини, як і будь-яке інше явище, характеризуються певними якісними та кількісними показниками. *Якісні показники* розкриваються, насамперед, змістом прав людини, *кількісні* - поняттям обсягу прав людини.

Поняття змісту прав людини та поняття обсягу прав людини є, наприклад, у статті 22 Конституції України. Зокрема, частина 3 цієї статті встановлює, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав людини. Згадане положення є дуже важливим, оскільки у ньому Конституція України

торкається розглядуваної нами проблеми обмежування прав людини. Адже, звуження змісту і скорочення обсягу прав людини і є основним наслідком їхнього обмежування.

Характеризуючи зміст прав людини, необхідно спиратися на філософську категорію змісту. З філософської точки зору, зміст - це певним чином впорядкована сукупність елементів і процесів, які утворюють предмет чи явище. Структура, внутрішня впорядкованість є необхідним компонентом змісту. Із зміною структури, організації суттєво змінюється зміст об'єкта, його властивості. Які ж елементи можна виділити у такому явищі, як права людини?

З наведеного вище розуміння прав людини стає очевидним, що центральним, стрижневим їх елементом є певні можливості людини — можливості діяти певним чином чи утримуватися від певних дій задля задоволення її потреб та інтересів. Як відомо із загальної теорії діяльності, остання характеризується певними складовими, властивостями, рисами. До них належать: мета, предмет (об'єкт) діяльності, умови діяльності, способи (форми) діяльності, засоби діяльності, результати діяльності та інші складові. Найбільш важливими, визначальними серед них є умови та засоби діяльності, оскільки саме ними зумовлюється реальність використання можливостей суб'єкта, тобто їх здійсненність. *Тому поняття змісту прав людини можна визначити як умови та засоби, що вони складають можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку.*

Кількісні показники прав людини можуть відображатися, як підкреслювалось, поняттям обсягу прав людини. Як зазначається у літературі, кількість - це визначеність предмета, яка характеризує його множинність, величину, інтенсивність і ступінь вияву тієї чи іншої властивості. Обсяг, як і будь-яка кількість, визначається за допомогою певних одиниць виміру (наприклад, кількість певних можливих варіантів поведінки, кількість часу, кількість благ, розмір пільг та ін.). *Отже, обсяг прав людини - це їх суттєва властивість, яка відображається показниками відповідних можливостей, виражених у певних одиницях виміру.*

Одиниці виміру «кількості» (обсягу) прав людини не можуть бути універсальними, однозначними, однорідними для всіх і будь-яких прав людини. Характер таких одиниць виміру зумовлюється, насамперед, змістом можливостей, які відображені відповідними правами, а також особливостями носіїв (суб'єктів) прав та специфікою об'єктів цих прав (тобто тих чи інших благ). *Наприклад, право на свободу вибору віросповідання може характеризуватися кількістю віровизнань, конфесій, які можуть бути предметом такого вибору. Право здобувати вищу освіту характеризується, зокрема, кількістю вищих навчальних закладів, у яких можна її здобути, а також кількістю спеціальностей, за котрими готують фахівців у цих закладах. Право бути обраним Президентом України характеризується кількісними показниками періоду (часового інтервалу), протягом якого можна*

його здійснювати.

Зазначені одиниці виміру якраз і можуть використовуватися для визначення обсягу відповідних прав людини.

Отже, соціальні можливості, котрі є у розпорядженні людини, становлять онтологічну сутність її загальносоціальних прав. Остання, проте, є сутністю лише, так би мовити, першого порядку (першого рівня). Натомість більш глибокою сутністю явища, що розглядається - сутністю другого рівня - є моральна сутність, її концептуальним виразом виступає *гідність людини*.

7.1.2. Гідність людини як морально-сутнісна основа її прав

Основні наукові підходи до інтерпретації гідності людини можуть бути позначені, як: а) *«суб'єктивістський»* (самооцінка людиною її власної цінності, значущості); б) *«об'єктивістсько-соціальний»* (соціальна - групова чи загальносуспільна - оцінка гідності людини); в) *«суб'єктивістсько-соціальний»* (самооцінка людиною її соціальної оцінки, сформульованої іншими суб'єктами).

Можна виділити (щоправда, вже за іншим критерієм) ще й так званий г) *«об'єктивістсько-антропологічний»* підхід до розуміння гідності людини. Саме його й утілено у тих положеннях міжнародно-правових та конституційних актів, згідно з якими гідність людини є властивістю усіх членів людської сім'ї й усі люди є рівними у своїй гідності, про що йдеться, зокрема, у преамбулах до кожного із трьох актів, які складають Міжнародну хартію прав людини.

Теоретичним відображенням такого підходу можна вважати дефініцію, згідно з якою *гідність людини - це її самоцінність як родової біосоціальної істоти, змістовно зумовлювана, насамперед, існуючими суспільними відносинами, а також іншими факторами людського буття. Психічним (ідеальним) відображенням цієї органічної, «природженої» властивості кожної людини є її власні, а також інших суб'єктів суспільства оціночні судження стосовно зазначеної властивості, тобто оцінки гідності людини.*

«Антропологічна» (а тим більше - трансцендентна) гідність людини, саме з огляду на її природу, є абсолютною, об'єктивно недоторканою, незайманою, вона сама по собі не може якимось чином ушкоджуватись, не може бути об'єктом порушення. Тому її навряд чи можна *безпосередньо* пов'язати із правом людини на компенсацію моральної шкоди, спричиненої приниженням «антропологічної» (або ж трансцендентної) гідності людини. Однак *оцінка* саме цієї гідності стає таким об'єктом і може применшуватись, принижуватись, спотворюватись завжди, коли порушується будь-яке право будь-якої людини. А внаслідок цього в останньої може, за певних умов, виникати право на компенсацію моральної шкоди.

Оскільки гідність людини, беззаперечно, належить до сфери моральних явищ, с, так би мовити, моральним «параметром» особи, остільки й існують підстави позначити поняття про вказану шкоду терміном «моральна».

Поняття «гідність людини» вельми інтенсивно використано у низці фундаментальних міжнародно-правових актів. Для прикладу, відзначимо, що у шести фундаментальних актах ООН та у двох актах ЮНЕСКО, котрі безпосередньо присвячені правам людини, воно вживається 30 разів. А в одному із актів Ради Європи це поняття включено навіть до назви акта: «Конвенція про захист прав к гідності людини з огляду на застосування досягнень біології та медицини» (прийнята 4 квітня 1997 р.).

Поняття «гідність людини» дістає втілення й у конституціях деяких держав. Так, ст. 3 Конституції Італії, ухваленої 27 грудня 1947 р., закріплює положення про те, що «всі громадяни мають однакову суспільну гідність». І це закріплення відбулося ще за рік до прийняття ООН Загальної декларації прав людини, у ст. 1 якої проголошено, що всі люди народжуються «рівними у своїй гідності».

Процес конституційного відображення феномену гідності людини кардинально інтенсифікувався у тих державах Центральної та Східної Європи, які належать до перехідних (постсоціалістичних). Поняття гідності є нині, зокрема, у конституціях Білорусі, Болгарії, Естонії, Литви, Македонії, Молдови, Росії, Словачії, Словенії, Узбекистану, Хорватії, Чехії. У ст. 30 Конституції Республіки Польща зафіксовано, що «природжена й невід'ємна гідність людини є джерелом свобод і прав людини і громадянина. Вона є непорушною, а її повага і захист становлять обов'язок органів публічної влади».

Усе це є свідченням невинуватості, закономірності сучасної гуманістичної тенденції у розвитку інституту прав людини і зростання її самоцінності.

7.1.3. Класифікація основних прав людини

Класифікація основних прав людини набуває практичного значення, зокрема, при розробці, творенні конституції та інших законів будь-якої держави (в тому числі України), оскільки здатна сприяти забезпеченню повноти й обґрунтованості послідовності викладу таких прав у законодавстві, а також диференційованому визначенню юридичних засобів їх охорони та захисту.

Видова класифікація прав людини, яка відображена у назвах Міжнародних пактів про соціальні, економічні і культурні права, а також у пактах про громадянські та політичні права, що були прийняті у 1966 році хоча й була на той час значним кроком уперед, зараз вже навряд чи видається взірцевою, з огляду на досягнення суспільної науки, і не завжди здатна задовольнити правореалізаційну та правозахисну практику. *Зокрема, не можна не відзначити, що всі права людини є соціальними у тому сенсі, що вони обумовлені соціумом, суспільством як за змістом, так і за засобами їх здійснення.* Зважаючи на це, «несоціальних» прав людини (особи) існувати не може. Стосовно ж так званих «громадянських» прав, то таке поняття (як і сам термін) природним чином асоціюється із

правами саме громадян, тобто не всіх, не будь-яких людей, а лише юридично визнаних громадян тієї чи іншої держави. Тому зазначене поняття не є тотожним із поняттям «особистих» (точніше, особистісних або ж особливих) прав людини.

Класифікувати права людини слід насамперед за змістом (характером) людських потреб, що цими правами забезпечуються. Тоді класифікація останніх матиме такий вигляд:

- *фізичні (життєві) права* - це можливості людини, не обхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних, матеріальних потреб (зокрема, права на життя, фізичну недоторканність, безпечне природне середовище, житло, соціальний захист);

- *особистісні права* - це можливості збереження, розвитку й захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її світогляду та духовності (зокрема, права: на ім'я, честь та гідність, свободу думки і слова);

- *культурні (гуманітарні) права* - можливості збереження та розвитку етнічно-національної самобутності, доступу до знань та інших духовних здобутків людства, до їх засвоєння, використання та участі у подальшому примноженні (зокрема, права: на освіту, користування надбаннями культури і мистецтва, наукову, технічну і художню творчість, авторські права);

- *економічні права* - це можливості людини реалізовувати свої здібності, здобувати своєю працею засоби для існування, беручи участь у виробництві, розподілі й наданні матеріальних чи інших благ (зокрема, права: на здобуття професії, вибір і здійснення трудової або іншої діяльності, сприятливі умови та справедливу оплату праці);

- *політичні права* — можливості людини брати участь у суспільному (державному й громадському) житті, впливати на діяльність різноманітних державних органів, а також громадських об'єднань насамперед політичного спрямування (зокрема, права: на юридичну правосуб'єктність, участь у формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, у створенні та діяльності громадських об'єднань).

Нині широковизнаним є принцип єдності й взаємозалежності усіх груп основних прав людей. Однак було б хибним твердження про те, що всі ці групи є цілком рівноцінними за значенням для існування і розвитку людини. Тому й послідовність викладу різних прав людини не повинна бути довільною, «випадковою»: вона має так чи інакше враховувати певну нерівнозначність їх для людини та відобразити її.

Окрім наведеної як видасться, основної класифікації, всі права людини можуть поділятися на певні види й за іншими критеріями, а саме:

- *за значенням для їх носія* - *основні* (безумовно необхідні для його існування та розвитку) і *неосновні* (які не є життєво необхідними);

- *за способом здійснення* - *активні* (свобода «для», тобто для вчинення активних дій) і *пасивні* (свобода «від», тобто від втручання, перешкоджання з боку інших суб'єктів);

- за суб'єктивним складом здійснення - індивідуальні (здійснюються переважно одноособово, наприклад, право на свободу вираження переконань, на виховання своєї дитини) і колективні (можуть бути реалізовані лише спільними діями групи носіїв права, наприклад, право на утворення громадських об'єднань, проведення мітингів, демонстрацій);

- за історичною послідовністю виникнення і визнання - права першого покоління («громадянські», тобто здебільшого фізичні, особистісні й політичні), другого покоління (здебільшого економічні, соціальні та культурні) і третього покоління (так звані солідаристські, тобто здебільшого колективні права людини або права колективних суб'єктів, зокрема спільнот).

Така інструменталізація законодавства включає, по-перше, пізнання об'єктивно існуючих можливостей для існування та розвитку усіх людей (а також їхніх об'єднань і спільнот), а по-друге, «наділення» законодавства — у процесі його інтерпретації - таким смислом, аби воно могло слугувати засобом, важелем здійснення цих можливостей, тобто «інструментом» використання відповідних прав, а тим самим - і задоволення певних потреб. Йдеться, таким чином, про своєрідне дослідження функціонального зв'язку між правореалізаційною діяльністю (причина) і можливістю задоволення певних потреб (наслідок).

У цьому й вбачається конкретно-історична зумовленість смислотворчої інтерпретації юридичних норм, які закріплюють права людини та засоби їх реалізації. Розглядувана інтерпретація, особливо ж її офіційно-нормативний різновид, за необхідності включає і гносеологічну складову, а отже, дозволяє застосовувати до такої інтерпретації категорію *об'єктивної істини*.

7.1.4. Межі здійснення прав людини

Межі (обмеження) прав людини - це сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст та обсяг прав людини. До складу цих явищ можуть входити, зокрема, й юридичні норми, встановлені міжнародним чи національним правом. У такому разі певні обмеження (межі) прав людини є наслідком нормотворчої діяльності, відповідно, міжнародних чи державних органів.

Окремо слід розглянути поняття *обмежування прав людини*. Визначаючи останнє поняття, можна сформулювати положення про те, що обмежування здійснення прав людини - це діяльність владних суб'єктів, насамперед компетентних державних органів, по встановленню меж (обмежень) щодо здійснення прав людини.

Отже, межі (обмеження) прав людини та обмежування здійснення прав людини - це явища (і, відповідно, поняття) не тотожні.

Боротьба за права людини (яка може вважатися головною рушійною силою і сутністю усієї історії людства) нині виражається у боротьбі саме за межі таких прав, насамперед за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію цих меж. Класифікація останніх дозволяє виявити особливості соціальних та інших факторів, від яких безпосередньо залежить

правореалізаційна діяльність людини. **Використовуючи різноманітні критерії, можна виділити такі різновиди меж прав людини:**

- залежно від онтологічної сутності явища, яке обмежує права людини - *природні* (біологічні, фізіологічні, екологічні) та *соціальні* (економічні, політичні, духовно-ідеологічні, спеціально-соціальні, наприклад, права і свободи інших людей);

- за наявністю чи відсутністю залежності від волі суб'єкта - *абсолютно об'єктивні* (скажімо, певні явища природи), *відносно об'єктивні* (наприклад, законодавчі обмеження), *суб'єктивно-об'єктивні* (фізичні потреби людини), *суб'єктивні* (свідомі самообмеження суб'єкта);

- залежно від ступеня соціальної обґрунтованості - *цілком підставні, в основному підставні і недостатньо підставні*;

- залежно від політико-юридичного статусу правообмежувачого суб'єкта – *державні* (міжнародні: *всесвітні, регіональні*; *міждержавні і внутрішньодержавні*) й *недержавні*, тобто громадські (з аналогічними «підвидами»);

- за обсягом прав людини, стосовно яких встановлено певні межі, - *загальні* (що стосуються усіх прав), *спеціальні* (поширюються на певну групу прав) і *виключні* (розраховані тільки на одне право);

- залежно від «стосунків» із законодавством або іншими юридичними джерелами — *легальні* (законні), *позалегальні* (юридично-нейтральні, «іррелевантні»), *антилегальні* (протизаконні);

- за видовою належністю державного органу, яким здійснено правообмеження, - *законодавчі, президентські, управлінські* (адміністративні), *судові*;

- залежно від регулятивної природи юридичного акта, котрим встановлено розглядувані межі: *нормативні й казуальні*;

- залежно від юридичної сили нормативного акта, в якому визначено межі прав, - *законні* (зокрема, конституційні) і *підзаконні* (з їх наступним відповідним поділом);

- за характером тривалості (чинності) у часі — *постійні* та *тимчасові* (зокрема, надзвичайні

- за колом осіб, чиї права обмежено, - *спільні, особливі, індивідуальні*;

- залежно від стадії юридичного регулювання, на якій відбулося правообмеження, - *правотворчі, правозастосувальні, правореалізаційні*;

- за ступенем змістовної визначеності — *повністю визначені* (формальні), *відносно визначені* (зокрема, оцінні);

- залежно від характеру логіко-гносеологічної операції, якою опосередковувалося визначення *межтлумачні, конкретизаційні, деталізаційні*.

7.1.5. Основні тенденції сучасного розвитку прав людини

До таких тенденцій належать насамперед:

- 1) усе ширше запровадження в суспільну свідомість уявлення про те, що саме людина є первинним і головним суб'єктом невід'ємних прав, які мають соціальну природу (соціально-природний характер);
- 2) поширення принципу правової рівності на все більше коло людей;
- 3) збільшення «каталогу» цих прав (як наслідок збагачення, зростання потреб їхніх носіїв), якому, проте, не завжди відповідають реальні можливості здійснення деяких прав;
- 4) зростання кількості країн, які допускають наддержавний (міжнародний) контроль за станом дотримання у них прав людини.

Після Другої світової війни дотримання прав людини поступово перестало бути суто внутрішньою справою держав, відтоді виникла і дедалі міцніша ідея створення нового міжнародного правопорядку. ***Серед найважливіших «праволюдних» тенденцій його формування слід назвати такі:***

- 1) універсалізація проблематики й концепції прав людини, поширення її на дедалі більшу кількість держав;
- 2) поширення примату, верховенства норм міжнародного права з питань прав людини щодо відповідних норм внутрішньодержавного законодавства;
- 3) диверсифікація, тобто урізноманітнення конкретного змісту й обсягу прав людини у різних країнах.
- 4) об'єктивна інформованість світової громадськості про стан дотримання цих прав у різних країнах;
- 5) утворення й розгортання діяльності недержавних, не урядових організацій із захисту прав людини, міжнародна та державна підтримка таких правозахисних структур;
- б) підвищення ефективності міжнародних контрольних механізмів у сфері захисту прав людини.

Яскравим виявом більшості зазначених тенденцій стала, зокрема, друга Всесвітня конференція з прав людини, організована ООН у Відні в червні 1993 р. (Перша така конференція під егідою цієї ж організації відбулася 1968 р. у Тегерані). У роботі конференції, що проходила під девізом «Права людини: знати їх, вимагати їх, захищати їх», взяли участь урядові делегації майже 170 держав, у тому числі й України.

У XX–XXI ст. однією із загальних тенденцій розвитку інституту прав людини є, як зазначалось, його глобальна універсалізація. Про це свідчить, наприклад, те, що до найвизначніших договірних актів ООН з прав людини Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про права дитини, Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок. Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації – приєднались, починаючи із 70-х років, до 90% усіх держав світу, а заключний документ проведеної 1993 року у Відні Всесвітньої конференції з прав людини підписали представники усіх 170 держав, котрі брали у ній участь.

У змістовному аспекті зазначена тенденція знаходить вияв насамперед у тому, що нині абсолютна більшість держав:

- визнали існування проблем здійснення й захисту невід'ємних, «природних» прав і свобод людини та необхідність поступового розв'язання таких проблем;

- погодились із закріпленням у Загальній декларації прав людини мінімально необхідного переліку назв прав і свобод як своєрідного пакета взірців, що на них має бути зорієнтована політика кожної цивілізованої, демократичної держави (і справді: більшість цих назв відтворено у переважній частині сучасних конституцій чи інших фундаментальних державних законів);

- домовились про створення міжнародних (наддержавних чи міждержавних) органів, котрі ними ж уповноважені відстежувати стан дотримання прав людини у відповідних державах-учасницях та піддавати його своєму контролю й впливу, а також дали згоду на виконання рекомендацій і рішень цих органів;

- дійшли консенсусу щодо самої процедури розгляду питань, пов'язаних із порушеннями прав людини у різних державах та з визначенням заходів міжнародного реагування на такі порушення.

Проте у розвитку всесвітнього інституту прав людини досить рельєфно виявляється й інша - зрештою, протилежна - загальна тенденція, а саме: урізноманітнення змісту й обсягу прав людини залежно від конкретно-історичних умов і особливостей тієї чи іншої країни.

Ця, друга, тенденція найчастіше знаходить свій вияв у процесі розв'язання (теоретичного й практичного) таких проблем:

- з'ясування сутності (визначення поняття) феномену прав людини та можливостей його однозначного розуміння;

- «дозування» прав людини, тобто законодавчого визначення їх конкретного змісту й обсягу шляхом встановлення певних юридичних обмежень стосовно їх здійснення;

- витлумачування прав людини як неодмінної умови їх реалізації, охорони й захисту та можливості (чи, навпаки, неможливості) їх офіційної уніфікації на всесвітньому або хоча б регіональному рівні.

Розглянемо дві останні із названих проблем (оскільки першу вже було коротко розглянуто вище). При цьому основна увага приділятиметься характеристиці соціальних чинників, що зумовлюють права людини, а також аналізу логікогерменевтичного механізму розв'язання даної проблеми.

Конкретно-історичне походження тих можливостей людини, що становлять її основні права, визначає, безперечно, неоднаковість їх конкретного змісту й обсягу в різних умовах та в різні часи існування людства. Вже тому уявлення про реально здійсненні права не можуть бути змістовно (а не номінально) універсальними й незмінними. Інша ж причина «різничитань» у тлумаченні основних прав людини коріниться в тому, що їх розуміння не може не залежати

й від своєрідних, специфічних інтересів різних народів, націй, класів й інших численних соціальних утворень. А такі інтереси є вже не загальнолюдськими, не всесвітніми, а особливими, «частковими».

Звідси стає зрозумілим, що для закріплення і здійснення за допомогою внутрішньодержавного («національного») законодавства прав людини набуває принципового методологічного значення проблема *розуміння* (осмислювання) цих прав відповідними органами держави та іншими суб'єктами даного суспільства. А розв'язання цих проблем має досягатися з урахуванням сучасних положень загальної теорії розуміння (інтерпретації¹), тобто комплексної галузі знань, яка зазвичай зветься *герменевтикою*. Спираючись на цю науку, можна, зокрема, пояснювати (та й передбачати), чому законодавство певної держави, яке фіксує домінуюче у ній конкретно-історичне розуміння прав людини, досить часто не збігається (причому не стільки термінологічно, скільки у соціально-змістовному плані) із закріпленими у міжнародних нормативних документах «стандартами» таких прав, а ще більшою мірою - із законами інших держав з цих же питань.

Наслідком такої герменевтико-юридичної ситуації стає те, що цінності, котрі у міжнародних документах декларуються й вважаються загальнолюдськими (зокрема основні, невід'ємні права людини), є такими, насамперед, за їх назвами, найменуваннями, термінами; проте при їх реальному здійсненні, втіленні у життя вони наповнюються цілком конкретним, здебільшого неоднозначним, змістом, а отже, насправді функціонують не як загально -, а як «окремо - (особливо -) людські».

Чого варті загальнолюдські назви прав людини - це виявляється лише тоді, коли вони використовуються для розв'язання реальних життєвих проблем реальних осіб у певних історичних умовах, за конкретних обставин.

Чи не найбільш виразно, рельєфно така ситуація виявляється тоді, коли у процесі державно-юридичного регулювання неминуче постає проблема меж (обмежування) прав людини. Практичне розв'язання цієї проблеми, як засвідчує практика, ніде і ніколи не було універсальним, одноваріантним, стандартним.

Саме законодавство з питань прав людини осмислюється (інтерпретується, витлумачується) - причому, як при його створенні, встановленні, так і при застосуванні, реалізації-у такий спосіб, аби воно могло слугувати реальним засобом, інструментом для досягнення змістовних цілей тих суб'єктів суспільного життя (соціальних спільностей, їхніх індивідуальних чи колективних представників - як державних, так і недержавних), які є учасниками відносин, що регулюються цим законодавством. А оскільки цілі різних суб'єктів суспільних відносин здебільшого не збігаються та й не залишаються незмінними у процесі соціального розвитку, інтерпретація цими суб'єктами правових текстів, насамперед нормативних, принципово (засадничо) не може бути однозначною, односисловою, уніфікованою. Будь-яке тлумачення законів «спрямовується» на *поліпшення* умов існування

і життєдіяльності його суб'єкта (або тих спільностей, угруповань, об'єднань, інтереси яких він усвідомлено чи неусвідомлено - відображає).

У цьому аспекті особливого значення набуває *офіційне* (тобто формально обов'язкове для правозастосовувачів) нормативне тлумачення законодавчих та інших нормативно-правових актів. Таке тлумачення, з огляду на його реальну роль, місію у державно-юридичному регулюванні суспільних відносин, можна позначити такими термінами-синонімами, як, скажімо, «динамічне», «інструментальне», «функціональне», «адаптаційне», «притосувальне». І, видається, саме останній з цих термінів - як «радикально» б він не звучав - найбільш точно, адекватно позначає поняття про розглядуване тлумачення. Адже, соціальне призначення такого тлумачення полягає, як правило, саме в *притосуванні* державно-юридичного регулювання до тих змін, котрі відбулися у суспільстві, або ж у наданні домінуючого становища у цьому регулюванні саме такій інтерпретації закону, яка об'єктивно здатна якнайкраще задовольнити потреби певної соціальної групи. Відбувається, так би мовити, інструменталізація закону, з огляду на досить конкретні соціально-змістовні цілі. Чи не найпереконливішим свідченням цього слугує правотлумачна практика органів конституційного судочинства багатьох країн (і практика Конституційного Суду України, мабуть не становитиме винятку у цьому відношенні).

Зважаючи на це, можна стверджувати, що основна мета діяльності суб'єктів офіційного нормативного (зокрема, прецедентного) тлумачення саме і полягає у забезпеченні певної соціальної доцільності державно-юридичного регулювання суспільних відносин шляхом притосування (адаптації) обов'язкового варіанта інтерпретації законодавства до оновлених цілей такого регулювання або ж до нових засобів їх досягнення.

Викладені висновки яскраво ілюструє і практика тлумачення Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року (далі – Конвенція) Європейським судом з прав людини (далі - Суд).

Так, в рішенні по справі «*Касадо Кока проти Іспанії*», ухваленому 24 лютого 1994 року, Суд постановив, що застосування керівництвом колегії адвокатів дисциплінарних санкцій до адвоката, котрий рекламував власні послуги, не порушує статтю 10 Конвенції (право на свободу вираження поглядів). Суд зазначив, що правила, які регулюють використання реклами членами колегії адвокатів, варіюються залежно від країни: більшість держав учасниць намагається пом'якшити ці правила, *посилаючись на розвиток суспільства* та посилення ролі засобів масової інформації. Суд зауважив також і те, що керівництво колегії адвокатів та національні суди перебувають у кращому становищі, ніж міжнародний суд для того, аби визначити, яким *на той чи інший час* буде оптимальний баланс між вимогами належного відправлення правосуддя, професійною гідністю, правом кожного отримувати інформацію про правову допомогу, з одного боку, і можливістю для адвоката робити рекламу своїх послуг - з іншого. З огляду на це, Суд дійшов

висновку, що *на той час* (1982-1983 рр.) дисциплінарні санкції не могли розглядатися як такі, що не відповідали поставленій меті.

7.2. ПЛАН ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ ЗІ ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 1

Загальнотеоретична характеристика генезису прав людини (2 год.)

Семінарське заняття (2 год.)

Навчальні питання

1. Соціальні можливості людини як онтологічна сутність її прав.
2. Гідність людини як морально-сутнісна основа її прав.
3. Класифікація основних прав людини.
4. Межі здійснення прав людини.
5. Основні тенденції розвитку прав людини.

Нормативні акти та література до теми:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28.06.96 р. // ВВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.

2. «Про внесення змін до Конституції України Закон України № 2222-IV від 8.12. 2004 р.» // ВВРУ, 2005, №2, ст.44.

3. Міжнародні стандарти юридичного забезпечення прав людини: видання з прав людини для правоохоронних органів /Перекл. з дозволу ООН; Відповід. за якість і точність перекл. Британська Рада в Україні; Верховний комісар з прав людини, Центр з прав людини. – Нью-Йорк; Женева, 1996. – 19с. (Інформаційні проспекти).

4. Международные акты о правах человека: Сборник документов /Комиссия по правам человека при Президенте РФ, Ин-т государства и права РАН. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 753с.

5. Права людини та інформація: зб. Наук. праць. - К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – 144с.

6. Аналітичні матеріали, пропозиції наукових і практичних працівників Республіканської науково-практичної конференції „Загальна декларація прав людини як міжнародний стандарт правового становища особистості в Україні”.К.:– 1999 . – 355с.

7. Свобода висловлювань в Україні – 2003. огляд повідомлень про конфлікти в інформаційній сфері України у 2003 році. В.2 т.1. / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач О.Б. Агеєв. – Харків: Фоліо, 2004. – 312с.

8. Буроменский М.В. Международная защита прав человека: Документы и комментарии .- Харьков: ООО Синтекс, ЛТД, 1998. – 298с.

9. Захаров Є., Сухорукова І. Права людини: моя власна думка. 2000 /Харківська правозахисна група; – Харків: Фоліо, 2001. – 240с.

10. Іваненко Т., Павліченко О. Короткий путівник по Європейській конвенції з прав людини. – Укр. Правнична фундація, Центр. інформ. та

документації Ради Європи в Україні. – Львів: Кальварія, – 1998. – 176с.

11. Куинн Ф. Права человека и ты: Осн. Документы ООН, документы организации по безопасности и сотрудничеству в Европе и документы СЕ о правах человека для судей, прокуроров милиции, адвокатов организаций по правам человека, граждан и СМИ Новых Независимых Государств. – Варшава: ОБСЕ/БДИПЧ, 1999.– 286с.

12. Крошоу Ральф. Права людини і їхній захист згідно норм міжнародного права: Брошура для поліції. Рада Європи. – Львів: Кальварія. – 2002. – 15с.

13. Мірошніченко О.А. Право людини на життя: (теорія та практика міжнародного співробітництва): (спец. 12.00.11): Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. Канд. юрид. наук / О.А. Мірошніченко; Нац. юрид. Акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2005.– 18с. 5. Панкевич І. М. Межі прав людини: європейські стандарти // Адвокат. – 1999. – № 4 – С. 22-25.

14. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2004. – 464с.

Питання для самоконтролю знань студентів, підготовки рефератів:

1. Що таке соціальні можливості людини?
2. Що таке онтологічна сутність прав людини?
3. Який взаємозв'язок між соціальними можливостями людини та онтологічною сутністю прав людини?
4. Що таке гідність людини?
5. Яка роль гідності людини у формуванні її прав?
6. У яких національних та міжнародно-правових актах закладено підґрунтя щодо забезпечення гідності людини?
7. Як ви розумієте основні права людини?
8. Назвіть основні права людини.
9. Дайте характеристику основним правам людини.
10. Як ви розумієте межі здійснення прав людини?
11. Назвіть межі здійснення прав людини, що закладені у національному законодавстві та міжнародно-правових актах.
12. Назвіть позитивні та негативні наслідки обмеження прав людини.
13. Що таке тенденції розвитку прав людини?
14. Які є основні тенденції розвитку прав людини у світі?
15. Які є основні тенденції розвитку прав людини в Україні?

Скласти структурно-логічні таблиці:

1. Складіть таблицю «Можливості людини, як основа її прав»:

Характеристика можливостей людини, які формують її права
1.
2.
3.
4.

2. Складіть таблицю «Основні права людини» (бажано за різними критеріями класифікації)

Назва основних прав людини	Коротка характеристика
1. Фізичні	
2. Особистісні	
3. Культурні (гуманітарні)	
4. Економічні	
5. Політичні	
6. За значенням для їх носія	
7. За способом здійснення	
8. За суб'єктивним складом здійснення	
9. За історичною послідовністю	

3. Складіть таблицю «Межі здійснення прав людини»

Назва меж прав людини	Коротка характеристика
1. Природні, соціальні	
2. Абсолютно і суб'єктивно об'єктивні	
3. За ступенем підставності	
4. Державні й недержавні	
5. Загальні й спеціальні	
6. Легальні та не легальні	
7. Законодавчі, тощо	
8. Нормативні й казуальні	
9. Законні й підзаконні	
10. Постійні та тимчасові	
11. Загальні, особливі, індивідуальні	
12. Правотворчі тощо	
13. Формальні і оцінні	
14. Межтлумачні, тощо	

4. Складіть таблицю «Основні тенденції сучасного розвитку прав людини»

Назва тенденції	Коротка характеристика
1.	
2.	
3.	
4.	

Індивідуальне завдання

Проаналізуйте Конституцію України та визначить її норми, які декларують права людини, зробіть їх порівняльний аналіз із Європейською Конвенцією з прав людини та прокоментуйте власну точку зору щодо їх співвідношення.

7.3 ДРУГИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

Тема 2: Права людини в рамках міжнародних стандартів

(лекція 4 год.)

План

1. Поняття міжнародно-правових стандартів прав людини та її класифікація.
2. Стадії імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство.
3. Фактори, які визначають, формують та характеризують зміст і обсяг прав людини.
4. Гносеологія стандартів прав людини.
5. Праксеологія стандартів прав людини.
6. Хартія Європейського Союзу з прав людини: структура та зміст.

7.3.1. Поняття міжнародно-правових стандартів прав людини та її класифікація

Різноманітність термінів, що використовуються для позначення понять, які відображають закономірні процеси глобалізації (котрі включають і сферу прав людини), зумовлюють необхідність уточнення змісту таких понять. До останніх належить поняття *європейських стандартів*. У вітчизняній юриспруденції воно вживається нині як у нормативно-правових актах (скажімо, у постанові Кабінету Міністрів України від 19 березня 1997р. №244), так і у спеціальній літературі (див., наприклад. Бюлетень Міністерства юстиції.-2003, №1.-С.94). Його важливим різновидом є й поняття *міжнародного стандарту прав людини*, зокрема – стандарту європейського.

Роблячи спробу визначити останнє поняття, можна запропонувати наступну дефініцію: європейські стандарти прав людини — це зафіксовані в юридичних актах та документах європейських міжнародних організацій (чи їх органів) принципи і норми стосовно змісту

й обсягу прав та свобод людини, призначені слугувати обов'язковими або рекомендаційними настановами для відповідної внутрішньодержавної юридичної практики. До таких організацій належать передусім Рада Європи та Європейський Союз.

Загалом кажучи, згадані стандарти можливо класифікувати за такими критеріями як, наприклад: рівень нормативності (загальності); територія дії; коло (обсяг) адресатів; ступінь абстрактності вираження; характер обов'язковості (деонтичний статус).

Такі стандарти містяться передусім у Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі – Конвенція), у Європейській соціальній хартії, у Хартії Європейського Союзу про основні права.

Розглянемо тут більш докладно лише згадану Конвенцію, вдаючись до тієї інтерпретації її норм, що міститься у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Аналіз цих рішень потрібно здійснити насамперед з філософсько-правових позицій – головним чином у онтологічному та гносеологічному аспектах. Адже саме такий аналіз, за слушною думкою фахівців, сприятиме з'ясуванню того, "як створюється право і що таке право" (Дженіс М, Кей Р., Бредли Е. Європейське право у галузі прав людини.К.,1997.- С.ХІ).

Останнім часом у спеціальній літературі та й у загальній пресі досить часто використовується термінологічний вираз «міжнародні стандарти прав людини». Яке ж поняття вкладається у нього?

Дефініцію, як видається, можна сформулювати так: міжнародні стандарти прав людини - це закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави.

Йдеться, отже, про своєрідні взірці (зразки, «еталони»), на які покликані орієнтуватись у своїй діяльності різні держави та інші учасники суспільного життя. Показово, що у преамбулі Загальної декларації прав людини, яка зазвичай визнається найголовнішим джерелом таких стандартів, зазначено, що ця Декларація прийнята як «взірець, відповідати якому мають прагнути усі народи і держави».

Щоб детальніше охарактеризувати зазначені стандарти, їх можна класифікувати за різними критеріями на такі види:

1) залежно від онтологічного статусу - *номінальні* (тобто термінологічні, текстові) та *фактичні* (змістовні). До перших належать «лише самі назви»(перелік, «номенклатура») прав і свобод людини, котрі використовуються у найрізноманітніших міжнародних актах, документах, а до других - зафіксовані у цих джерелах змістовні та обсягові (кількісні) показники таких прав і свобод;

2) за сферою дії - *всесвітні* (загальнолюдські, глобальні) та *регіональні* (зокрема, континентальні);

3) за характером обов'язковості впровадження - *юридичні* (тобто такі,

втілення яких є формально обов'язковим для певних держав і може забезпечуватись застосуванням міжнародних санкцій) та *морально-політичні* (позбавлені формальної обов'язковості).

Реалізація міжнародно-юридичних стандартів прав і свобод людини у внутрішньодержавну практику відбувається шляхом так званої імплементації.

Кажучи взагалі, *імплементація міжнародних актів* - це здійснювана міжнародними і державними органами діяльність зі втілення норм та інших положень цих актів у національну юридичну практику.

Власне національна імплементація має місце тоді, коли таку діяльність здійснюють державні органи, вдаючись до відповідних національних юридичних засобів.

7.3.2. Стадії імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство

Що стосується національної імплементації саме «праволюдних» міжнародних стандартів, то вона відбувається за такими стадіями:

А. Державне визнання прав людини (шляхом їх проголошення, закріплення у Конституції та інших законах, участі держави у прийнятті та ратифікації відповідних міжнародних актів тощо).

Б. Етапізація здійснення прав людини. Йдеться про необхідність виділити серед них, **по-перше**, ті, для використання яких у суспільстві, державі вже існують усі необхідні загальносоціальні умови й засоби (передовсім економічні, матеріальні), або ж ті, реалізація котрих не вимагає відчутних матеріальних витрат. До цієї групи найчастіше належать права особистісні («громадянські») і політичні. До другої групи слід віднести права людини, здійснення яких, так чи інакше, вимагає значних витрат, насамперед матеріальних. Це зазвичай права фізичні (вітальні) й економічні. Якщо у розпорядженні суспільства, держави є засоби, необхідні для забезпечення реальності здійснення кожним громадянином певного права, що належить до другої групи, тоді така можливість може бути «обладнана» і юридичними гарантіями її використання, а отже, може стати повноцінним суб'єктивним юридичним правом.

По-друге, у разі, коли «загальносоціальні» засоби поки що відсутні і мають поступово нагромадитися лише у перспективі, відповідне право людини може бути «названо», задекларовано державою лише як намір, мета, прагнення, що спрямує її діяльність на стимулювання поступового формування відповідних умов. Будь-які спроби гарантувати юридичними засобами те «право», яке соціально (матеріально) не забезпечене, виявляться марними, виглядатимуть своєрідним державно-юридичним лицемірством, яке здатне продукувати юридичні ілюзії, правовий скептицизм і нігілізм, дискредитувати конституційне та інше законодавство. (До речі, про те, що права людини мусять

забезпечуватися державою «поступово», у «максимальних межах наявних ресурсів», йде мова й у ст. 2.1. Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права).

В. Інституціоналізація здійснення прав людини. Йдеться про утворення або визначення тих державних органів, інших державних організацій, посадових осіб, на які спеціально покладається обов'язок сприяння здійсненню (забезпеченню), охорони та захисту прав людини. Одним із напрямів діяльності тут виступає розширення юридичних та загально-соціальних можливостей «традиційних», тобто вже існуючих, державних структур (зокрема судових, прокурорських, інспекційно-контрольних), іншим же напрямом є запровадження нових інституцій (скажімо, в Україні - Президента як гаранта прав і свобод людини, Конституційного Суду, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини).

Г. Інтерпретація та конкретизація юридичних актів щодо прав людини.

Необхідність вдатися до цих «операцій» об'єктивно зумовлюється залежністю розуміння загальнолюдських «стандартів» (документів, у яких закріплено основні права людини) принаймні від: а) рівня розвитку як людства в цілому, так і його окремих осередків, частин; б) конкретно-історичних умов, за яких сформувалися і діють суб'єкти інтерпретації та реалізації прав людини; в) специфічних групових інтересів тієї частини соціально неоднорідного суспільства (а іншого нині і не існує), представником і виразником якої об'єктивно (свідомо чи несвідомо) виступає інтерпретатор відповідного міжнародного «стандарту» або ж закону держави.

Інтерпретація та конкретизація законодавства з питань прав людини необхідна, зокрема, задля уніфікації його розуміння у державно-юридичному регулюванні, без чого неможливо забезпечити рівність перед державним законом усіх, на кого він поширюється. Надзвичайно важливого значення набувають ці операції й у визначенні наперед меж (обмежуванні) прав людини: такі межі залежать і від можливостей, накопичених суспільством на даний момент його розвитку, і від біологічних «параметрів» людини, і від прав інших суб'єктів суспільного життя – як індивідуальних, так і колективних (остання обставина прямо застережена у ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини).

Д. Процедуризація здійснення прав людини. Після закріплення у законі прав людини нерідко виникає необхідність дати відповідь на запитання: як саме їх реалізувати - якими діями, в якій послідовності, в якій формі, в якому порядку та ін.? Без процесуального забезпечення такі права ризикують залишитися нездійсненими, навіть якщо для їх реалізації в суспільстві вже існують необхідні загальносоціальні умови й засоби.

У випадках, коли право людини може бути здійснене лише власними діями уповноваженого суб'єкта (скажімо, право на сповідання певної релігії), необхідності в юридичній процедуризації зазвичай не виникає. Коли ж суб'єктивне юридичне право (а отже, й відповідне право людини) не може

бути здійснено без певних дій інших суб'єктів (наприклад, право на пенсійне забезпечення), процедуризація є конче потрібною. Юридичні «параметри» процедури зумовлюються, насамперед, сферою правового регулювання, галузевою належністю відповідного суб'єктивного права і виражаються в особливостях методу впливу на поведінку уповноважених та зобов'язаних осіб (це, зокрема, способи встановлення юридичних прав і обов'язків; ступінь визначеності, конкретності, формалізованості останніх; діяльнісні, матеріальні, часові та інші «фізичні» показники процедурних дій; засоби забезпечення процесуальних прав і обов'язків).

Е. Встановлення і реалізація юридичних засобів охорони та захисту прав людини. Засоби охорони спрямовуються на запобігання, зокрема, на перешкоджання чи унеможливлення порушень таких прав. (Прикладом може слугувати запроваджена з 1993 р. попередня державна реєстрація у Міністерстві юстиції України усіх відомчих нормативних актів, що стосуються прав громадян, без якої ці акти вважаються нечинними). Але ці засоби стають ефективними лише тоді, коли вони поєднуються із засобами захисту, тобто юридичними інструментами поновлення, «реставрації» порушених прав та притягнення до відповідальності осіб, винних у цих порушеннях. Без такого «оснащення» засоби охорони переважно не спрацьовують, не застосовуються, а отже, не досягають своєї мети.

Незастосування у деяких випадках засобів охорони прав людини – одна з основних проблем у справі юридичного гарантування останніх в Україні. Відсутність у багатьох нормативних актах вказівки на санкції саме за невиконання (ухилення від виконання) службових обов'язків із застосуванням таких засобів, тобто за службову бездіяльність або ж нежиття санкцій навіть тоді, коли вони передбачені законом і виникли підстави для їх застосування, ось, як видається, головні причини їх безрезультативності. Такі засоби перетворюються на декларативно-пропагандистські акції, позбавлені гарантованого юридичного ефекту, а тому здатні лише дискредитувати закон, а не забезпечувати, гарантувати його реалізацію.

7.3.3. Фактори, які визначають, формують та характеризують зміст і обсяг прав людини

До таких складників належать насамперед ті соціальні фактори, котрі визначають, формують та характеризують зміст і обсяг (межі) прав людини.

Серед таких факторів вирізняються:

- 1) інтереси (потреби) людини, справедливо збалансовані з інтересами (потребами) суспільства;
- 2) мораль, що домінує у відповідному суспільстві в певний час;
- 3) мета певного права людини та відповідність (домірність) їх правореалізаційної, право забезпечувальної та правообмежувальної діяльності держави.

Розглянемо кожен із зазначених феноменів.

Перевірку і забезпечення справедливої збалансованості інтересів людини з інтересами (потребами) суспільства Суд вважає одним з основних засобів забезпечення правомірності, "правопідставності" взаємовідносин "людина – держава". Пошуки й обґрунтування такого балансу зустрічаються у багатьох його рішеннях. Наведемо декілька яскравих, на наш погляд» прикладів.

У рішенні в справі від 7.07.1989 р. Суд вказав, що "... Конвенція спрямована на пошук справедливого співвідношення між потребами, пов'язаними з інтересами суспільства в цілому, і вимогами захисту основних прав особи". Стосовно справи Суд у рішенні від 17.10.1986 р. зазначив, що, з'ясовуючи, чи існує позитивне зобов'язання держави щодо людини, "належить врахувати справедливий баланс, котрий має бути встановлений між інтересами усього суспільства і окремої особи, а пошук цього балансу – мета усієї Конвенції". У рішенні у справі від 25.03.1992 р. Суд мотивував наявність порушення права на повагу сімейного життя (ст. 8 Конвенції) тим, що в актах судових органів держави-відповідача "справедливого балансу між загальними інтересами та інтересами індивіда не було досягнуто".

У низці рішень Суду формулюються й певні принципи та рекомендації щодо інтелектуально-пізнавального процесу визначення відповідності, збалансовування, "зрівноважування" інтересів людини та інтересів суспільства. Будимо сподіватися, що ці ґносеологічні настанови (деякі з них наводитимуться нижче) будуть слугувати корисним оцінно-регулятивним орієнтиром і для національних судів.

Особливістю міжнародних актів, котрі стосуються прав людини, є те, що вони часто-густо насичені поняттями із царини моралі. Так, у розглянутому вище питанні щодо зрівноважування певних інтересів йшлося саме про "справедливий" (тобто морально схвалюваний) їх баланс. Відзначимо й те, що справедливість юридичних процедур, за допомогою яких держава позбавляє волі тих осіб, котрі вчинили злочин, (або ж робить це з інших підстав), а також змінює громадянські (цивільні) права й обов'язки людини, становить головну мету ст. 6 Конвенції.

Отже, цілком природним видається те, що застосовуючи "моральні" статті Конвенції, Суд вдається до власної їх інтерпретації та аргументації. Так, у рішенні в справі від 26. 10. 1988 р. Суд, вважаючи, що він, як і національний орган, не повинен оминати увагою проблеми моральності, не погодився повністю із надто категоричним твердженням уряду цієї держави (Ірландії) про те, що "у широкому розумінні мораль демократичної нації – предмет уваги її власних інститутів", тому Суд зазначив, що за такого підходу держава отримала б можливість "необмеженого розсуду (дискреції) у галузі моралі".

А втім, аргументація з приводу моральності Суду є досить своєрідною. Він ніколи не прагне узаконити, абсолютизувати моральну норму певного змісту – встановити, так би мовити, євронорму моралі. Цей орган виходить із того незаперечного реального факту, що у різних країнах найбільш поширені, пануючі моральні приписи не завжди збігаються, а тому визнати за єдино

прийнятний, загальнообов'язковий лише один із них було б недемократичним і недоцільним. Суд вважає, що, зазвичай, "державні органи, безпосередньо і періодично стикаючись із життєвими реаліями своїх країн, у принципі мають більшу можливість визначитись щодо точного змісту моральних вимог, а також "необхідності обмежень" або ж "штрафних санкцій для їх додержання" (рішення у справі М. проти Швейцарії від 24.05.1988 р.). У цій справі, до речі, правозахисна інституція Ради Європи підтримала позицію швейцарського суду, який наклав на заявників штраф за оприлюднення непристойних матеріалів.

Розглядаючи скарги на адресу певної держави, Суд вважає беззаперечним фактом домінування на її території певних моральних уявлень, поглядів, і він, зазвичай, не ставить собі за мету їх схвалювати, стимулювати або ж, навпаки, піддавати критиці чи заперечувати. Такий підхід може бути пояснений ще й тим, що сама Конвенція дозволяє державам-учасникам запроваджувати за допомогою національного закону окремі обмеження деяких прав людини в інтересах захисту саме моральності (статті 8, 9, 10, 11).

Свою роль у подібних випадках Суд вбачає насамперед у тому, аби встановити, чи не призводять посилання на моральні положення до невинуватого, на його думку, обмеження або порушення прав людини. Отже, знову йдеться про специфічне співставлення інтересів людини з інтересами суспільства (а точніше – з інтересами його більшості), зацікавленого у зміцненні моральних імперативів певного змісту. Ось один із характерних прикладів. У рішенні по справі від 22. 10. 1991 р.С. проти Ірландії Суд зазначив, що незастосування в Ірландії чинного там закону про кримінальну відповідальність за гомосексуальні стосунки не перешкодило поширенню у цій країні моральних стандартів, згідно з якими зазначені акти вважаються непристойними. Тому, Суд дійшов висновку, що "існуючі аргументи за залишення закону без змін є менш вагомими, аніж ті негативні наслідки, котрі можуть бути спричинені вказаним законодавчим положенням для життя людини з гомосексуальною орієнтацією. Отже, обмеження, яке виникає для заявника згідно з цим законом, не є домірним цілям останнього".

3. Як відомо, людська поведінка може нормуватися шляхом визначення принаймні двох її основних складників: мети, а також діяльнісних засобів досягнення останньої. Знаючи зміст цих двох орієнтирів, "регламентаторів", можна скласти предметне уявлення щодо відповідного права людини – передусім його змісту та меж.

У нормативно-правових актах (включаючи й Конвенцію) мета права людини може бути виражена текстуально або ж втілена неявно, імпліцитно. Проте вона завжди присутня при формуванні, визначенні його змісту.

Правоконститууюча функція мети тих приписів Конвенції, які застосовуються Судом, відображена у багатьох його рішеннях. При цьому в тих випадках, коли мету застосовуваного припису не відтворено безпосередньо у нормативному тексті, Суд покладає на себе визначення, інтерпретацію її змісту. Так, у справі К. проти Литви (рішення від 25. 04. 1978 р.) він зазначив, що

покарання заявника, "в процесі якого з ним поводитись за правилами, визначення яких віднесено до відання державних органів, було зазіханням саме на те, що є однією із головних цілей ст. 3, а саме: на гідність та особисту недоторканність людини". В рішенні у справі П. проти Росії від 24. 11. 1988 р. Суд зазначив, що "оцінювати "негайність" (звільнення заарештованого або його доставлення до судді) слід з урахуванням предмета та цілей ст. 5 яка втілює одне з основних прав людини, передбачаючи захист особи від свавільного втручання держави у право на свободу". У справі Р. проти Росії від 24. 10. 1979 р. Суд встановив, що законність затримання особи має визначатися крізь призму цілей ч. 1 п. "є" ст. 5 Конвенції: така законність має, насамперед, відповідати національному праву, а також, згідно зі ст. 18 Конвенції, "меті обмежень, дозволених ч. 1 п. "є" ст. 5... як для призначення, так і для реалізації заходів, пов'язаних із позбавленням волі... адже у демократичному суспільстві, де визнається верховенство права, будь-яке свавільне затримання ніколи не може вважатися законним".

Істотним моментом у цільовій аргументації рішень Суду є визнання нерівнозначності цілей різних прав людини у визначенні правомірності чи неправомірності певної поведінки. Різні за змістом (і за сферою суспільних відносин) цілі Конвенції зумовлюють і неоднакову сферу (обсяг) обмежень з боку державної влади. Так, на думку Суду, обсяг цей є значно більшим, якщо йдеться про цілі моральні, і значно вужчим, коли йдеться про цілі політичні. Тому поведінку, однакову за зовнішніми (формально визначеними, емпірично фіксованими) показниками, Суд визнавав або правомірною, або ж, навпаки, неправомірною залежно саме від тих цілей, для досягнення яких вона вчинялася.

Іншим важливим моментом у врахуванні цілей правозабезпечуючих норм Конвенції, на якому найчастіше наголошує Суд, є встановлення того, чи відповідають зазначеним цілям ті заходи, що їх запровадила держава у суспільну практику (йдеться як про заходи законодавчі, нормативно-правові, так і про індивідуально-правові, нормозастосувальні). Так, у справі А. проти Австрії в рішенні від 8. 07. 1986 р. Суд відмітив, що він "повинен визначити, чи було дане втручання (держави у діяльність людини) домірним переслідуваній законом меті, а аргументи, наведені австрійськими судами на його виправдання, є доречними і достатніми". У результаті розгляду справи Суд у рішенні від 26. 11. 1991 р. вказав, що для остаточного прийняття рішення "слід розглянути питання про те, чи були фактично запроваджені обмеження, домірні переслідуваній законом меті".

Суд час від часу звертає увагу держав і на необхідність додержуватися певної ієрархії цілей у правовому (юридичному) регулюванні, зокрема на те, що держава не може вдаватися до таких обмежень прав людини, які хоч і дозволяють досягти певних позитивних суспільних результатів, однак суперечать цілям Конвенції. Так, у справі М. проти Росії Суд зазначив, що "покарання не перестає бути таким, котре принижує гідність, лише тому, що

вважається або дійсно є ефективним засобом запобігання чи контролю над злочинністю...; вдаватися до покарань, що суперечать статті 3, неприпустимо, яким би не був їхній стимулюючий ефект". В рішенні у справі від 13. 06. 1979 р. Суд визнав, що "підтримка й заохочення традиційної сім'ї самі по собі є законними і навіть похвальними. Однак заради досягнення цих цілей не можна вдаватися до заходів, мета або ж результат котрих полягає, як у даному випадку, у завданні шкоди "незаконній" сім'ї, члени якої користуються гарантіями за ст. 8 Конвенції нарівні із членами традиційної сім'ї."

7.3.4. Гносеологія стандартів прав людини

Розглянуті вище явища, що їх Суд вважає визначальними, кваліфікуючими чинниками щодо змісту й обсягу (меж) прав людини, виникають та існують як факти цілком об'єктивні стосовно кожної окремої людини (тобто щодо її волі та свідомості), кожної відповідної держави (її органів, посадових осіб) і, нарешті, стосовно міжнародних органів. Тому, встановлення й фіксація таких факторів, а отже, й визначення прав людини та їх стану, можуть відбутися лише шляхом соціального пізнання.

Звідси й постає проблема гносеології прав людини. І сама практика Суду, яка є діяльністю, у певному розумінні, соціально-дослідницькою, поступово сформувала специфічні пізнавальні традиції, вивчення та врахування котрих сприятиме вирішенню цієї проблеми також й іншими суб'єктами, зокрема національними судами. З подальшим поширенням цієї практики, накопиченням прийнятих Судом рішень формуються принципи пізнання прав людини, гносеологічні засади встановлення правомірності чи неправомірності поведінки учасників суспільного життя.

Охарактеризуємо основні принципи, щодо пізнання стандартів прав людини.

Конкретно-історичний принцип (Його можна назвати "ситуаційним") до встановлення досліджуваних фактів, який виявляється у настійних вимогах, постійних прагненнях Суду враховувати саме особливі, специфічні обставини місця й часу, а також індивідуальні, інколи навіть унікальні, властивості суб'єктів — учасників ситуації, котра розглядається. Найбільш послідовно і, дозволимо собі сказати, майстерно (хоч і не завжди беззаперечно) Суд реалізує зазначений принцип при застосуванні відносно визначених за змістом, насамперед оціночних, понять.

Наприклад, у справі пов'язаній із застосуванням ст. 3 Конвенції, яка забороняє тортури і нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження, Суд 24.09.1992 р. вирішив, що, "зазвичай, засіб, необхідний з терапевтичної точки зору, не може вважатись "нелюдським або таким, що принижує гідність", особливо за умов, коли, згідно із визнаними принципами психіатрії, лікування, про яке йдеться, виправдовувалось медичною необхідністю". В іншій справі Суд прямо підкреслив, що питання про характер поводження "слід оцінювати у кожному випадку за його особливими обставинами" (рішення у справі від

27.06.1968 р.).

Визначаючи, який строк досудового позбавлення волі можна вважати "розумним", Суд вважав за потрібне "врахувати, зокрема, складність фактичних чи юридичних питань, наявних у справі, поведінки заявників і компетентних органів влади, а також і те, які інтереси перших було піддано ризику...." (рішення у справі від 13.07.1983 р.).

Обсяг (межі) свободи вираження думки (ст. 10 Конвенції) Суд ставить у залежність від їхнього змісту та від того, чим займається особа, якій ці думки адресовані: так, у справі Суд зазначив, що хоча захист від певних висловлювань поширюється і на політичних діячів, однак якщо потерпілий належить саме до них, тоді "необхідність обмежувати вираження думок є менш гострою".

Гносеологічний принцип, що розглядається, чи не найбільш виразно, діставав свій прояв тоді, коли Суд обґрунтовував свої рішення не тільки соціальними, а й навіть суто суб'єктивними особливостями окремих індивідів чи їхніх груп. Так, у справі Суд у рішенні від 25.03.1983 р. вказав, що втручання в особисте життя може не бути "передбачене законом" (п. 2 ст. 8 Конвенції) "залежно від здатності конкретного заявника віднайти відповідні правові повноваження і норми". Суд у рішенні від 25.02.1982 р. (з приводу застосування ст. 3 Конвенції) відзначив, що "погроза (школяру фізичним покаранням. – П. Р.) на адресу неуразливої людини може не справити на неї якогось помітного впливу, однак може бути, беззаперечно, такою, що принижує гідність; і навпаки –уразлива людина може бути надзвичайно глибоко вражена погрозою, котру можна було б визнати як таку, що принижує гідність, лише спотворивши звичайне значення цього слова".

Отже, конкретний аналіз конкретної ситуації – таким є фундаментальне кредо Суду. А цей принцип, як відомо, є стрижнем, серцевиною діалектичного методу соціального пізнання.

Включення до предмета судового пізнання соціальної значущості фактів, виявлених за їх формальними ознаками, – значущості їх для конкретної людини, угруповання людей та для суспільства.

У багатьох випадках Суд не обмежується лише констатацією наявності чи відсутності дій або подій за їх зовнішніми ознаками, "параметрами" (до того ж, він здебільшого погоджується з висновками національних судів з цього питання). Його завжди цікавить ще й інше: який вплив справили ці факти на існування та розвиток особи (групи осіб) й усього суспільства, як саме вони позначилися на потребах, інтересах та й узагалі на долі суб'єктів. Інакше кажучи, Суд прагне встановити значущість -індивідуальну, колективну, суспільну – тих фактів, котрі зафіксовано та описано, зазвичай, за допомогою формально визначених показників (ця значущість, зауважимо, є явищем не менш реальним і, стосовно суб'єкта пізнання, не менш об'єктивним ніж встановлені факти). А саме у такій значущості й полягає соціальна сутність фактів, що влітаються у тканину суспільного життя, суспільної практики.

Так, щодо вже згадуваної справи Суд зазначив, що, "очевидно, слід з'ясувати

ступінь серйозності втручання порівняно з тією суспільною шкодою, яка могла мати місце у разі неповного захисту зазначених інтересів. Для цього потрібно, так чи інакше, зважити на відносну шкоду для особи і держави, яка могла би виникнути внаслідок прийняття рішення." У справі Суд у рішенні від 25. 03. 1993 р. дійшов висновку, що "заходи, які застосовуються у галузі освіти, обмежують право на невтручання в особисте життя, але не кожний акт несприятливо впливає на фізичну чи моральну недоторканність особи". В рішенні у справі від 27. 10. 1994 р. Суд зазначив, що "поняття "сімейне життя" у ст. 8 Конвенції не було пристосоване лише для відносин, що ґрунтуються на шлюбі, а охоплює також інші сімейні зв'язки, учасники яких живуть поза шлюбом. Повага до сімейного життя вимагає, аби біологічна та соціальна дійсність мали перевагу перед законодавчою презумпцією".

Отже, знання про соціальну сутність досліджуваних явищ, (а такі знання за їх логіко-гносеологічним статусом неодмінно будуть оціночними) входять, згідно з позицією Суду, до обсягу тих даних, на яких має ґрунтуватися висновок про порушення або ж, навпаки, про відсутність порушення певного права людини. Тому-то й сама соціальна сутність явищ здатна набувати тут юридичного значення, породжувати конкретні юридичні наслідки. Без таких знань неможливо забезпечити справедливість судового рішення, а саме до неї Суд прагне понад усе.

В практиці вже доводилося звертати увагу на діалектику співвідношення формально визначених фактів (тобто форми соціальних феноменів) з їх значенням для суспільства або, іншими словами, з їх соціальною сутністю. Ця діалектика знаходить свій вияв у тому, що в ряді випадків тим фактам, котрі є ідентичними за їх зовнішніми ознаками, може бути притаманна неоднакова соціальна значущість і навпаки: аналогічної соціальної значущості здатні набувати факти, які відрізняються між собою за формальними характеристиками. Саме цим, вочевидь, і можна пояснити, чому справи, здавалося б, однакові за формально окресленою фабулою, вирішувались Судом по-різному: адже його рішення завжди були, окрім усього іншого, реагуванням на індивідуально-конкретну, ситуаційну значущість тих фактів, яким надавалось юридичне значення.

Всебічність пізнання, максимально широке врахування позитивних і негативних (для різних учасників конфлікту) фактів, комплексність, виваженість їх оцінки. Цей принцип сприяє об'єктивності, неупередженості висновків, які мають стати результатом судового дослідження прав людини. Ось декілька правоположень, сформульованих Судом з цього приводу:

—"національні судові органи мають вивчати усі факти, що свідчать на користь або ж суперечать справжній потребі, яка існує з точки зору інтересу суспільства, котра виправдовувала б відступи від норми про повагу до індивідуальної свободи" (рішення у справі від 26.06.1991 р.);

—"відповідь на питання, що є нелюдським або таким, що принижує гідність, поведінням чи покаранням", залежить від сукупності обставин справи"

(рішення у справі від 7.07.1989 р.);

—"щоб оцінити, чи ґрунтувалось втручання, про яке йшлося у скарзі, на "достатніх причинах", "необхідних у демократичному суспільстві", належить... врахувати усі аспекти даної справи, пов'язані із суспільними інтересами" (рішення у справі від 7.12.1976 р.).

Підіб'ємо деякі концептуально-методологічні підсумки наведеного аналізу рішень Суду.

Ці рішення є свідченням підставності інтерпретації феномена прав людини як явища соціального, "земного" (а не, скажімо, біологічного, психофізіологічного, космічного, божественного тощо). Саме такому підходу, до речі, в основному відповідає дефініція, згідно із якою права людини — це, як відзначалось, ті можливості, котрі є необхідними для її нормального (за певних конкретно-історичних умов) існування й розвитку і які об'єктивно зумовлюються рівнем розвитку людства та мають бути загальними й рівними для всіх людей.

Діяльність Суду переконливо свідчить, окрім іншого, про універсальність тих загальних закономірностей соціального пізнання, які найповніше й чітко сформульовані діалектичною гносеологією соціального детермінізму. Ці закономірності знайшли належне відображення у право підтверджувальній, правотлумачній, правозастосувальній діяльності цієї поважної правозахисної інституції Ради Європи.

7.3.5. Праксеологія (ефективність) стандартів прав людини

Згідно зі ст.1 Статуту Ради Європи, однією із фундаментальних, стрижневих цілей, заради досягнення котрих понад 50 років тому було утворено цю міжнародну організацію, є підтримування і подальше здійснення прав людини і основних свобод. Ця мета конкретизується, зазвичай, у таких завданнях:

- а) освітньо-виховному — формування знань і поваги до прав людини;
- б) охоронно-попереджувальному — контрольна та наглядова діяльність, спрямована на недопущення, уникнення порушень прав людини;
- в) захисному — вжиття, у разі порушення прав людини, належних відновлювальних і компенсаційних заходів.

Задля виконання кожного із зазначених завдань керівні органи Ради Європи ухвалили низку актів, рішень політико-ідеологічного та юридичного характеру й утворили певні спеціалізовані установи.

Міжнародна нормативно-інституціональна правозахисна система, що виникла внаслідок цього в Європі, була своєрідним "соціальним винаходом". І хоча вона, за оцінкою багатьох фахівців, виявилася найбільш дієвою з-поміж існуючих міжнародних правозахисних механізмів, її функціонування, однак не було безпроблемним і не завжди призводило до очікуваних наслідків.

Тому підвищення ефективності міжнародно-європейських гарантій прав людини лишається досить актуальною проблемою і продовжує привертати постійну увагу з боку Ради Європи. Яскравим свідченням цього є, зокрема,

завершення (у листопаді 1998 р.) істотного реформування Суду.

Отже, спробуємо дослідити та схарактеризувати ефективність діяльності цієї унікальної правозахисної інституції.

При цьому спиратимемось на таке розуміння ефективності міжнародно-правового регулювання, згідно з яким це поняття відображає досягнення соціально корисного регулятивного впливу на певні суспільні відносини, максимально близького до наміченого у нормі, при мінімально можливих за даних соціальних умов побічних негативних наслідках. Наведена дефініція загалом відповідає вихідним положенням загальнотеоретичної концепції ефективності правового регулювання.

Змістовний показник ефективності функціонування Конвенції розкривається, можна вважати, в її ст. 1, де встановлено, що Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені у розділі 1 Конвенції.

Цей показник видається, зрештою, цілком прийнятним і для визначення ефективності рішень Суду. Але при цьому не можна не зважати на певні регулятивні особливості правозахисного механізму, встановленого у Раді Європи.

Ці особливості полягають у наступному: У тих випадках, коли Суд констатує у своєму рішенні факт порушення прав заявника з боку держави-відповідача, в останньої виникає обов'язок не тільки сплатити певну компенсацію (це формально-обов'язковий, тобто юридичний, безпосередній наслідок такого рішення), але й, у багатьох випадках, вжити певних заходів не індивідуального, а загального характеру.

Останній обов'язок, обумовлений наведеною вище ст. 1 Конвенції, існує постійно щодо кожної держави – члена Ради Європи. Згадане ж рішення Суду не тільки констатує, так чи інакше, невиконання цього обов'язку, але й "сигналізує" про необхідність усунення такої ситуації та виключення її виникнення у майбутньому.

У цьому й полягає хоча опосередкований, проте найбільш дієвий соціально-правовий результат рішень Суду. Вони начебто приводять у рух положення ст. 1 Конвенції, конкретизуючи уявлення про ті дії, до яких має вдатись держава-відповідач задля реалізації цього положення. Змістова конкретизація конвенційного обов'язку держави – ось, насамперед, у чому вбачається значення (регулятивний вплив) рішень Суду. З'ясування, "вимірювання" такого впливу на національну юридичну практику, на її удосконалення, мабуть, і буде здатним значною мірою відобразити ефективність цих міжнародних судових актів.

Залежно від того, чим саме було спричинено порушення прав людини, зафіксоване у рішенні Суду, визначаються зміст (характер) і межі тих заходів, що їх має вживати відповідач, аби забезпечити дотримання вимог ст. 1 Конвенції.

Цими основними причинами можуть виступати такі ситуації:

1) відсутність відповідності між національним законодавством та Конвенцією, зумовлена або явною суперечністю між їхніми нормами, або ж

якимись іншими обставинами, зокрема, нерегульованістю (наявністю прогалин при закріпленні у внутрішньому законодавстві) певних прав людини, відображених у Конвенції;

2) розбіжність між здійснюваною національними правозастосовними органами інтерпретацією змісту "конвенційних" прав людини та їх тлумаченням, що його обґрунтовує й реалізує Суд у своїх рішеннях.

У першому випадку держава-відповідач має забезпечити адекватними правотворчими заходами належну узгодженість власного законодавства з нормами Конвенції. У другому ж – переорієнтувати правотлумачну (а отже, й правозастосовну) національну практику згідно зі стандартами прав людини, прийнятими у Раді Європи. Така переорієнтація може бути здійснена шляхом або офіційного нормативного роз'яснення норм законодавства держави, або ж подання вказівок з боку національних органів конституційного судочинства чи то інших компетентних керівних органів відповідних правозастосовних структур.

Та як би там не було, слід наголосити на тому, що йдеться про заходи власне загального характеру, спрямовані на забезпечення добросовісного виконання державою-відповідачем її обов'язку, сформульованого у ст. 1 Конвенції. Адже саме такі заходи дозволятимуть уникнути у майбутньому аналогічних порушень прав людини (одне з яких було виявлено Судом і зафіксовано, з приводу певної справи, у його рішенні).

Саме тому згадана діяльність держави якраз і здатна значною мірою демонструвати дієвість механізму правозахисту, сформованого Радою Європи — насамперед ефективність юрисдикційної діяльності Суду. Іншими словами, знаючи, наскільки неухильно, оперативно й повно держава – член Ради Європи реагує на негативні щодо неї рішення Суду вжиттям регулятивних заходів загального характеру, можна зробити висновок і про рівень ефективності його актів. А саме вони, як відомо, є стрижневим, з огляду на дієвість, засобом захисту прав людини у Раді Європи.

Одним із основних кількісних (математичних) показників досліджуваної ефективності здатне, як видається, *служувати співвідношення кількості рішень Суду, зважаючи на які держава-відповідач вдавалася до тих або інших правозабезпечувальних, правогарантуючих регулятивних акцій загального значення, із кількістю усіх його рішень, ухвалених проти даної держави.*

Щоправда, можуть траплятись і такі випадки, коли навіть за наявності негативного щодо держави рішення Суду немає потреби у вжитті нею заходів загального характеру. Це може мати місце у разі, якщо національний закон, котрий цілком відповідає Конвенції, було неправильно застосовано чи в інший спосіб порушено державними органами, але це порушення не вдалося усунути і компенсувати внутрішньодержавними засобами правозахисту. У цьому випадку, на виконання відповідного рішення Суду, державі достатньо обмежитись правопоновлюючими та правокомпенсаційними заходами індивідуального (правозастосовного) характеру. Проте такі ситуації трапляються настільки рідко,

що при визначенні схарактеризованого вище показника ефективності діяльності Суду від них можна абстрагуватись, відволіктись.

Реальне обчислення запропонованого тут математичного показника ефективності рішень Суду стало можливим лише після оприлюднення в інформаційній мережі Інтернеті (а потім — у деяких друкованих виданнях) узагальнених статистичних даних щодо а) кількості рішень Суду, ухвалених ним протягом 1960-1998 рр. проти кожної з тих держав — членів Ради Європи, котрі ратифікували Конвенцію, та б) кількості таких його рішень, після ухвалення яких держави-відповідачі вживали заходів саме загального характеру.

Результати "вимірювання" зазначеного показника ефективності виконання рішень Суду дають підставу дійти висновку про те, що найбільш дисципліновано ставились до його рішень — а тим самим і до виконання вимог ст. 1 Конвенції — такі держави, як Нідерланди, Швеція, Італія, Австрія, Бельгія (стосовно них показники ефективності становили відповідно 82,7; 81,8; 81,2; 77,2 та 75 відсотків). Що ж до держав, які поводити себе найменш "слухняно", то серед них опинилися Туреччина, Греція, Португалія і Німеччина (з показниками, відповідно, 16,6; 19,2; 36,3 та 40 відсотків).

Такі висновки — навіть попри деяку їх умовність, відносність — все ж спроможні відобразити ставлення держав — членів Ради Європи до обов'язку дотримання Конвенції, а отже, здатні характеризувати суттєві аспекти ефективності цього міжнародно-правового акта.

Не позбавленим корисного (прикладного) значення може виявитись і узагальнений стосовно всіх держав — членів Ради Європи показник досліджуваної ефективності, вирахований як середнє арифметичне від усіх "національних" показників. У даному випадку він становив близько 56 відсотків.

Наступним кроком при здійсненні більш конкретного аналізу проблеми, що розглядається, може бути встановлення поширеності (питомої ваги) певних різновидів вживаних державами заходів серед усіх заходів загального характеру, до яких вони вдаються. Ці види заходів можна виокремлювати за різними підставами, критеріями.

Натомість, такі заходи, залежно від їх державно-правової природи можна поділяти на: а) юридично значущі (тобто ті, які безпосередньо викликають певні юридичні наслідки, є формально обов'язковими для виконання тими суб'єктами, котрих вони стосуються) та б) юридично незначущі (або ж неюридичні, тобто позбавлені такої обов'язковості).

До останніх належить, скажімо, публікація у національних виданнях рішень Суду задля ознайомлення з ними якомога ширшого кола юристів, правозахисників та інших зацікавлених осіб. Наприклад, у справі *Геншер проти Німеччини* Суд своїм рішенням від 16 грудня 1992 р. визнав порушення прав людини на недоторканність її житла (ст. 8 Конвенції) внаслідок безпідставного обшуку житла заявника. Це рішення було надруковано німецькою мовою.

Заходи такого виду складають в усьому "масиві" наслідків національного

масштабу досить незначну частину (15,6 відсотка). Та це й зрозуміло: оскільки причини порушення прав людини коріняться здебільшого в обставинах саме юридичного характеру, то й серед усіх заходів, спрямованих на усунення таких причин, мають переважати заходи юридично значущі.

Що ж до заходів першого виду, то вони, з огляду на їхню власне юридичну природу, можуть бути або індивідуальними, або загальними (нормативними). Індивідуально-юридичні заходи, вживані державою на виконання певного рішення Суду (насамперед виплата нею потерпілому заявнику визначеної Судом компенсації), є неминучими, невідворотними, так би мовити, самоочевидними, а тому вони не враховані у згаданій вище загальній інформації про наслідки рішень Суду у 1960-1998 рр. У цій інформації йдеться лише про такі індивідуально-юридичні наслідки, котрі були "спродуковані" державою-відповідачем лише за її власним розсудом, за її ініціативою, а не тому, що вона була зобов'язана до цього Судом (чи, скажімо, Комітетом Міністрів Ради Європи). Як приклад, можна навести заходи, вжиті після ухвалення Судом 2 травня 1997 р. рішення у справі *Д. проти Сполученого Королівства*. Цим рішенням було визнано, що життю заявника, хворого на СНІД, буде загрожувати небезпека у разі депортації його з Англії до місця його попереднього проживання — Сент-Кітца, де немає потрібних ліків та медичних установ (порушена ст. 3 Конвенції). З огляду на це рішення Суду, уряд Великобританії надав заявникові дозвіл на перебування на території країни протягом невизначеного строку із отриманням належної медичної допомоги.

Мабуть, не вимагає особливих пояснень той факт, що питома вага зазначених заходів серед усіх юридично значущих акцій держав-відповідачів є досить незначною (10,4 відсотка): такі заходи самі по собі аж ніяк не впливають на усунення причин, котрі призвели до порушення прав людини. Дієвий вплив на такі причини може бути здійснено головним чином за допомогою юридичних заходів загального характеру. Останні ж, як відомо, поділяються на нормативно-правові та правоінтерпретаційні (правороз'яснювальні).

Прикладом нормативно-правових заходів може слугувати внесення змін до чинного законодавства, здійснене державою-відповідачем з огляду на рішення Суду. Так, рішеннями у справах *Норріс проти Ірландії* від 26 жовтня 1988 р. та *Даджеон проти Сполученого Королівства* від 22 жовтня 1991 р. Суд, як вже відзначалось вище, визнав, що збереження в Ірландії закону про кримінальну відповідальність за гомосексуальні вчинки є менш вагомим аніж ті негативні наслідки, котрі можуть бути спричинені життю людини з гомосексуальною орієнтацією самим існуванням згаданих законодавчих положень. Після ухвалення цих рішень ірландським законом про кримінальну відповідальність за статеві злочини, який набув чинності з 7 липня 1993 р., було декриміналізовано гомосексуальні стосунки за взаємною згодою між особами чоловічої статі, що досягли 17 років.

Різновидом юридичних заходів, котрі мають нормотворче значення, можуть бути також акти національних органів конституційного судочинства, якими (під

впливом рішень Суду) визнаються нечинними певні національні закони. Так, після ухваленого 18 липня 1994 р. Судом рішення у справі *Карлхайтс Шмидт проти Німеччини* Федеральний Конституційний Суд цієї держави визнав, що законодавче положення про залучення до пожежної служби або до сплати збору на цю службу лише чоловіків може вважатися статевою дискримінацією й анулював його.

Питома вага нормативно-правових заходів серед усіх юридичних акцій держав-відповідачів виявилась, як і можна було очікувати, вельми великою (близько 96,4 відсотка).

Що ж до заходів правоінтерпретаційних, то вони можуть бути проілюстровані, скажімо, певними актами національних органів конституційного судочинства. Так, у настанові Конституційного Суду Іспанії від 25 жовтня 1993 р., прийнятій після ухвалення Судом рішення у справі *Костеле проти Іспанії* від 23 квітня 1993 р., було сформульовано принципове положення, згідно з яким прецедентне право Суду може прямо застосовуватися у правовому регулюванні в цій країні.

Або інший приклад. У справі *Вендітеллі проти Італії* Суд рішенням від 17 липня 1994 р. визнав, що мало місце порушення ч. 1 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки арешт помешкання заявника з приводу недотримання ним правил містобудування тривав понад міру. Після цього рішення міністр юстиції Італії спрямував до всіх судів циркуляр, в якому звернув їхню увагу на необхідність звільнити власність з-під судового арешту, як тільки останній перестає бути необхідним з огляду на інтереси слідства.

Варто зазначити, що в усьому масиві загальних юридичних акцій держав-відповідачів саме правотлумачні заходи складають лише 4,4 відсотка.

Виявлена в результаті дослідження кількісна характеристика співвідношення розглядуваних юридично значущих заходів, вжитих державами — членами Ради Європи після ухвалення супроти них рішень Суду, зумовлюється, вочевидь, тим, що саме відсутність відповідності національного законодавства нормам Конвенції становить найпоширенішу причину порушень прав людини, закріплених у цьому міжнародному договорі.

Ще одним критерієм класифікації аналізованих заходів можуть бути їхні, так би мовити, темпоральні параметри. Йдеться про оперативність, швидкість запровадження таких заходів, тобто про той проміжок часу, що минув після ухвалення Судом рішення до запровадження "винуватою" державою-відповідачем загально-регулятивних заходів. **За цим показником останні можна розподілити (з деякою умовністю) на такі, яких було вжито після ухвалення Судом рішення:** а) не пізніше, ніж через один рік (назвемо їх "своєчасними"), б) у проміжку від одного до двох років (заходи "несвоєчасні") та в) пізніше ніж через два роки ("запізнілі" заходи).

Мабуть, не вимагає спеціального обґрунтування положення про те, що чим швидше реагує держава на виявлені Судом недоліки її діяльності у сфері прав людини, тим ефективніше спрацьовує правозахисник механізм Ради Європи. Тому й видається доцільним сформулювати конкретно-кількісне уявлення також

щодо темпоральної ефективності цього механізму і насамперед його стрижневої ланки — юрисдикційної діяльності Суду.

За результатами дослідження виявилось, що з усієї кількості проаналізованих заходів своєчасні складають 52,4 відсотка (при цьому слід відзначити, що майже половину з них було здійснено, можна сказати, достроково—під час розгляду справи Судом, тобто ще до ухвалення ним рішення у ній); несвоєчасні — 17,8 відсотка, а запізнілі — 29,7 відсотка. Останній показник, ясна річ, не може не викликати певного занепокоєння. Однак у зв'язку з цим нагадаємо, що й загальний термін розгляду справ за допомогою попереднього (двоступеневого) механізму правозахисту в Раді Європи (Європейська комісія з прав людини та Суд) становив 3-6 років.

Безперечно, схарактеризоване вище дослідження соціально-правової результативності рішень Суду, як і будь-яка перша, "піонерська" наукова розвідка — принаймні, перша, на території СНД, — не є абсолютно завершеним, вичерпним. Його висновки, навіть із викладених тут позицій (які, мабуть, не є єдино можливими), можуть бути надалі дещо уточнені, доповнені. Та втім, таке коректування навряд чи істотно вплине на загальну оцінку ефективності функціонування правозахисного механізму в Раді Європи.

Однак, якими б різноманітними не були підходи до дослідження зазначеної проблеми, беззаперечним видається те, що її розв'язання є однією з необхідних передумов визначення шляхів поліпшення захисту прав людини як органами Ради Європи, так і її державами-членами.

7.3.6. Хартія європейського союзу про основні права у світлі теорії прав людини

Перебуваючи на роздоріжжі між Сходом та Заходом, переживаючи суперечливе відчуття власної багатовекторності, Україна повільно, але переконано все ж крокує в Європу. Хоча вступ України до Європейського Союзу (далі — ЄС) є досить віддаленою перспективою, але, принаймні, на її асоційоване членство у ЄС можна, мабуть, розраховувати.

Реалізація цього стратегічного для України завдання вимагає, зокрема, "освоєння" нею правової системи ЄС. Це знайшло прояв насамперед у прийнятті низки нормативно-правових актів, які покликані врегулювати процес адаптації законодавства України до законодавства ЄС. ***Серед них базовими виступають*** Указ Президента України від 11 червня 1998 р. "Про затвердження стратегії інтеграції України до ЄС"; Указ Президента України від 14 вересня 2000 р. № 1972/2000, що ним схвалено Програму інтеграції України до ЄС, постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 р. "Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства ЄС", Закон України "Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС" від 21 листопада 2002 р. Цей Закон, проект якого було розроблено Міністерством юстиції України, визначає цілі, сфери, етапи

адаптації законодавства та створює її загальнодержавний механізм.

Неодмінною складовою правової системи ЄС виступає група норм з прав людини, яка суттєво примножилася у зв'язку із прийняттям у ЄС "конституційного біллю прав людини і громадянина, назва якого (у перекладі українською мовою, здійсненому Центром порівняльного права при Міністерстві юстиції України) — Хартія основних прав ЄС" (далі — Хартія ЄС).

Необхідність прийняття цього акта назрівала давно. Тому Хартію ЄС можна вважати навіть дещо запізнілою відповіддю-реакцією Конвенте (спеціального органу, утвореного ЄС задля розробки та прийняття цього акта) на Меморандум Комісії ЄС від 4 квітня 1979 р. У цьому Меморандумі зазначалось: "Якими б ефективними та такими, що заслуговують на схвалення, не виступали методи (захисту прав людини — С.Д.), вироблені Судом Справедливості Європейських Спільнот, вони, однак, не можуть компенсувати, принаймні, один суттєвий недолік правового порядку спільнот, пов'язаний із відсутністю письмового каталогу основоположних прав, неможливість знати наперед, які із таких свобод не можуть бути порушеними за жодних обставин. Європейський громадянин володіє легітимним інтересом наперед знати свої права стосовно спільнот. Він повинен мати можливість від самого початку оцінити перспективи розвитку будь-якого правового спору і, таким чином, мати у своєму розпорядженні відповідні чітко визначені критерії".

Вагомість Хартії ЄС щодо України визначається тим, що українська правова система має розвиватися у напрямі задоволення так званих копенгагенських критеріїв щодо стабільності суспільства, верховенства права й функціонування ринкової економіки. Україна поки що обмежилась лише цими вимогами. А дотримання прав людини виступає, як відомо, чи не найважливішим доказом, виявом дотримання принципу верховенства права.

Неординарною особливістю Хартії ЄС є те, що цей акт вельми насичений концептуальними положеннями, можна сказати, філософсько-правового характеру. Тому у цій лекції проаналізуємо Хартію ЄС у світлі актуальних проблем загальної теорії прав людини, а також спробуємо з'ясувати деякі напрями впливу цієї Хартії на модифікацію інституту прав людини в ЄС у цілому. Адже у найближчій перспективі Хартія ЄС може стати, як видається, своєрідним конституційним біллем прав людини та громадянина розширеного ЄС, до складу якого найближчим часом увійдуть ще десять держав Центральної та Східної Європи.

Хартія ЄС, як підкреслюють її творці, — це не тільки правотворчий акт, джерело права. Вона закріплює також загальні фундаментальні цінності, відповідно до яких її структуровано, людська гідність, свобода, рівність та солідарність.

З огляду на це, як зазначається у вітчизняній літературі, Хартія ЄС

якісно переосмислює положення Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. (далі — Конвенція), висуваючи на перше місце захист гідності людини як основи загальнолюдських основних прав, свобод та цінностей.

Змістовний та структурний аналіз Хартії ЄС дає достатні підстави вважати, що в її основі закладено принципово нові філософсько-світоглядні засади на людину та її місце у світі.

Вже у преамбулі Хартії ЄС зазначено, що "людина та її інтереси — у центрі діяльності Союзу", а вже глава і цього акта має назву "Гідність". Нагадаємо у зв'язку з цим, що останнім часом у загальній теорії прав людини запропонована так звана антропна інтерпретація людської гідності. Поняття такої гідності визначається як "самоцінність людини як унікальної родової біосоціальної істоти".

Формулювання, "виведення" прав людини саме із поняття людської гідності свідчить, на нашу думку, про визнання цієї властивості людини фундаментальним джерелом усіх її прав, а також про поступове зростання питомої ваги принципу гуманізму як системоутворюючої засади з-поміж інших принципів сучасного інституту прав людини. Адже принцип гуманізму лежить в основі положення про те, що людина є метою суспільного розвитку, а не його засобом. Специфіка саме цієї засади полягає й у тому, що остання підкреслює спрямованість інституту прав людини на створення умов для забезпечення унікальності кожного окремого людського буття, існування.

Видається, що ця інтегративна властивість природи людини — її гідність — є принципово важливою, зокрема, для пояснення феномену "позитивної дискримінації" як специфічної риси сучасної концепції прав людини. *Так, глава 3 Хартії ЄС — "Рівність" включає правові норми, які закріплюють права дітей (стаття 24), права літніх людей (стаття 25) та права осіб з фізичними та розумовими вадами (стаття 26).*

Можна припустити, що втілена у Хартії ЄС сучасна загальнотеоретична інтерпретація поняття гідності людини покликана реалізувати на практиці ідею "соціальної компенсації органічної неповноцінності людини" (істинно гуманістичної філософії людини та її місця у світі), тобто забезпечити виживання, гідне існування та розвиток і тих індивідів, котрі внаслідок вроджених чи набутих вад потребують створення спеціальних "умов та засобів", що забезпечують їм "перемогу, а не поразку в боротьбі за життя".

Розгляд інституту прав людини крізь призму людської гідності дозволяє пояснити й відмову розробників Хартії ЄС від традиційного поділу прав людини на "громадянські" (фізичні й особистісні), політичні, економічні, соціальні та культурні групи і використання у цьому акті загальнолюдських моральних понять як критеріїв класифікації прав людини.

Отже, гідність як властивість людини та джерело її основних прав, по-перше, вимагає забезпечення однакового значення усіх її можливостей, що, у свою чергу, підсилює положення про їх неподільність як характерну рису сучасного інституту прав людини. А **по-друге,** це дозволяє відмовитись від поділу прав людини на так звані "природно-біологічні" та "природно-соціальні", а також від диференціювання можливості практичної здійсненності прав людини залежно від їх закріплення у законодавстві.

Визнання пріоритетного значення за людською гідністю чітко прослідковується й при аналізі інших глав — головних структурних елементів Хартії ЄС. У цьому аспекті цікавою для аналізу виступає її глава 2 — "Свободи", до якої включено, окрім традиційних прав класичної доктрини природного права (так званих "негативних" — наприклад, право на вільне висловлювання думки, на свободу совісті, на свободу зібрань), і такі права, які вважають правами "другого покоління" (зокрема, право на працю, право на житло).

Наведені положення свідчать про певну трансформацію самого розуміння прав людини якраз в аспекті свободи — власне, через визнання гідності людини джерелом усіх її прав та свобод. Так, якщо класична доктрина природного права, зазвичай, визнає свободами ті можливості людини, реалізація котрих не потребує зовнішньої допомоги, втручання держави чи суспільства, то у Хартії ЄС поняттям свободи охоплюються й ті можливості, реалізація яких вимагає суттєвого сприяння, "позитивної" дії з боку держави і суспільства в цілому.

Отже, є підстави констатувати у документі, що розглядається, трансформацію традиційного розуміння "негативних" прав — свобод людини. Ця трансформація сприяє, так би мовити, консолідації усіх прав людини (незалежно від видової належності останніх) навколо їх суб'єкта — людини.

Варто відзначити також, що деякі із загальних тенденцій розвитку інституту прав людини, ще раніше сформульованих у вітчизняній правовій літературі, отримали відображення у преамбулі Хартії ЄС. Так, абзац 2 Преамбули цього акта проголошує: "у центрі діяльності Союзу — людина та її інтереси".

Далі, вже у вступній частині Хартії ЄС міститься вказівка на те, що саме бралось до уваги при формулюванні у ній відповідної системи прав та свобод: в абзаці 4 Преамбули проголошено: "... необхідно посилити захист основних прав в дусі суспільних змін, що відбуваються, а також соціального розвитку, наукового та технологічного прогресу шляхом закріплення цих прав в Хартії".

Наведене положення дає підставу вважати, що розробники Хартії ЄС виходили, власне, із соціально-природного характеру інституту прав людини. У загальній теорії прав людини він відображається, зокрема, такою інтерпретацією поняття прав людини, згідно з якою вони є можливостями

людини, об'єктивно зумовленими досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, політичним, соціальним, духовним).

Саме таке бачення природи й джерел походження прав людини підтверджується й робочими документами Конвенту — спеціального органу, котрий розробляв Хартію ЄС. Зокрема, при обговоренні питання про спосіб техніко-юридичного закріплення місця Хартії ЄС у системі установчих документів ЄС було висловлено побажання "здійснити це у такий спосіб, аби можна було вносити зміни та доповнення до Хартії і виключити перспективу перетворення цього документа та застиглий пам'ятник історії права",

Системний аналіз Хартії ЄС дозволяє дійти висновку про підтвердження висловленої у літературі гіпотези стосовно перспектив подальшого розвитку інституту прав людини у напрямі все більшого задоволення потреб людини. У цьому ракурсі заслуговує на увагу стаття 8 глави II Хартії ЄС - "Свободи", яка зветься "Захист персональних даних". Система можливостей людини, що випливають із формулювання цієї статті, спрямована, вочевидь, на задоволення потреби людини у саморепрезентації, самовиявленні, або, говорячи іншими словами, на поширення й збереження достовірної (неспотвореної) щодо неї інформації, а у разі виявлення спотворення останньої — на внесення необхідних змін у цю інформацію.

Отже, у нормах Хартії ЄС дещо розширено каталог прав людини як відображення закономірного зростання її потреб та засобів їх задоволення. У Хартії ЄС враховано й інші особливості саме сучасного інституту прав людини, який є складником предмета загальнотеоретичної юриспруденції. Це виражається перш за все у спробі збалансованого поєднання принципів формальної та фактичної рівності як засад цього інституту. У найменуванні глави 3 Хартії ЄС прямо вживається термін "рівність". Однак, на відміну від класичних міжнародних документів, де принципу рівності приділяється, зазвичай, декілька статей у системі всіх норм відповідного документа, у Хартії ЄС зазначений термін вживається одночасно для позначення як принципу інституту прав людини в ЄС, так і одного з інтегруючих елементів, критеріїв класифікації тих прав людини, які у першу чергу покликані таку рівність забезпечити. Статті 20, 21, 23 Хартії ЄС спрямовані на забезпечення реалізації принципу формально однакових стартових можливостей для усіх носіїв відповідних прав людини.

Статті 22, 24, 25 та 26 покликані забезпечувати "пільговий" режим (шляхом створення додаткових правових можливостей) для тих категорій людей, котрі внаслідок певних вроджених чи набутих вад потребують для задоволення своїх потреб та інтересів створення спеціальних умов та засобів. Такі спеціальні правові можливості передбачено, зокрема, для дітей, для літніх людей, для осіб з фізичними та розумовими даними.

Стаття 22 Хартії ЄС спеціально покликана гарантувати культурну, релігійну та мовну різноманітність. Ця норма, гадаємо, відображає

прагнення сприяти поступовому створенню загальнолюдської культури прав людини, вільної від етноцентричних перегинів, враховуючи культурний (у широкому сенсі) плюралізм держав-членів ЄС, який, ясна річ, істотно посилиться після прийняття до цього формування нових держав.

Таким чином, можна дійти висновку, що термін "рівність", вживаний у главі 3 Хартії ЄС, використовується для позначення декількох різних понять: 1) рівність як формальна однаковість можливостей, котрі складають інститут прав людини; 2) рівність як характеристика особливих умов і засобів, спеціально створених задля задоволення потреб та інтересів людей, які в силу своїх специфічних характеристик потребують "пільгового" режиму прав та свобод; 3) рівність як передумова створення панєвропейської культури прав людини, покликаної забезпечити подальшу інтеграцію держав-членів ЄС на основі визнання загальнолюдських цінностей.

Аналіз усіх зазначених елементів Хартії ЄС свідчить, що на сьогодні цей документ можна вважати найпрогресивнішим здобутком людства у царині прав людини. Не буде перебільшенням сказати, що він, втілюючи відповідні наукові висновки (насамперед щодо природи й джерела прав і свобод людини), максимально враховує засади нинішнього інституту прав людини та відображає тенденції розвитку її загально соціального правового статусу у сучасному світі.

І на закінчення, зазначимо, у чому вже зараз вбачається значення Хартії ЄС саме для України.

По-перше, переважна більшість прав, які закріплені у Хартії — це права людини. Отже, знання можливостей людини, які зафіксовані у ній, є важливим для тих громадян України, які перебувають у країнах ЄС або ж мають намір виїхати туди.

По-друге, низка положень цього документа вносить суттєві новели у сучасне розуміння тих можливостей, котрі складають інститут прав людини, а тому аналіз Хартії ЄС є важливим з огляду на перспективи удосконалення конституційно-правового механізму охорони і захисту прав та свобод людини та громадянина в Україні.

По-третє, положення Хартії визначають критерії оцінки діяльності органів ЄС в усіх сферах, зокрема у сфері зовнішньої політики, а отже, й у відносинах ЄС з одним із його партнерів на європейській арені — Україною.

Загалом же, положення цього документа можуть слугувати для України тим дороговказом у сфері прав людини, дотримання якого сприятиме забезпеченню панування верховенства права у нашій державі.

7.4. ПЛАН ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ЗІ

ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 2
Права людини в рамках міжнародно-правових стандартів
(4 год.)

Перше семінарське заняття
(2 год.)

Навчальні питання

1. Поняття міжнародно-правових стандартів прав людини та її класифікація.
2. Стадії імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство.
3. Фактори, які визначають, формують та характеризують зміст і обсяг прав людини.

Друге семінарське заняття
(2 год.)

Навчальні питання

1. Гносеологія стандартів прав людини.
2. Праксеологія стандартів прав людини.
3. Хартія Європейського Союзу з прав людини: структура та зміст.

Нормативні акти та література до теми:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28.06.96 р. // ВВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Международные акты о правах человека: Сборник документов /Комиссия по правам человека при Президенте РФ, Ин-т государства и права РАН. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 753с.
3. Європейська конвенція з прав людини. – К.: Фенікс. – 2004. – 40с.2. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2004. – 464с.
4. Міжнародні стандарти юридичного забезпечення прав людини /ООН Нью-Йорк. - 1996. – 19с.
5. Права людини та інформація: зб. Наук. праць. - К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – 144с.
6. Аналітичні матеріали, пропозиції наукових і практичних працівників Республіканської науково-практичної конференції „Загальна декларація прав людини як міжнародний стандарт правового становища особистості в Україні”.К.:– 1999 . – 355с.
7. Свобода висловлювань в Україні – 2003. огляд повідомлень про конфлікти в інформаційній сфері України у 2003 році. В.2 т.2. / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач О.Б. Агеев. – Харків: Фоліо, 2004. – 332с.
8. Закони та практика ЗМІ в Україні /Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач І.Гаврилюк. – Харків: Фоліо, 2002. – 128с.
9. Інтернет – <http://www.bc.Kiev.ua/>
10. Добрянський С. Хартія Європейського Союзу про основні права у

світлі теорії прав людини // Юридичний вісник України Інформаційно-правовий простір. – 2003. – №20. – С. 24-27.

11. Ильин Ю.Д. Лекции по истории и праву Европейского союза. – Харьков: Консум. – 1998. – 156с.

12. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. Учебник. – М.: Издательство БЕК, 1998. – 410с.

13. Лихова С., Медіна Л. Становлення та розвиток принципу основних прав людини як джерела права Європейського Союзу // Право України. – 2003. – №11. – С. 158- 161.

14. Панкевич І. М. Межі прав людини: європейські стандарти // Адвокат. – 1999. – № 4 – С. 22-25.

15. Рабінович П. Європейські стандарти прав людини: онтологічні, гносеологічні аспекти // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2003. – №2,3 – С. 114-142.

16. Рабінович П. Права і свободи людини: європейські стандарти //Юридичний вісник України: Інформаційно-правовий простір. – 2003. – №23. – С. 20-26.

17. Тимченко Л.Д. Международное право: Учебник – Издание третье, стереотипное. – Харьков: Консум. – Национальный университет внутренних дел – 2004. – 528с.

18. Филонов А.В., Тодоров И.Я., Суботин В.Н. Международное право /Курс лекций. – Донецк: ДЮИ при ДонНУ. – 2004 – 260с.

19. Шевченко Т. Навіть діючи в межах національного законодавства, суддя може порушити права людини. // Закон і бізнес. – 2004. – №15. – С.13.

20. Яблонська Т. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера. – 1999. – 342с.

Питання для самоконтролю знань студентів, підготовки рефератів:

1. Що таке міжнародно-правові стандарти з прав людини?
2. Як та за яким принципом класифікуються міжнародно-правові стандарти з прав людини?
3. Що таке імплементація міжнародно-правових стандартів
4. Які ви знаєте стадії імплементації міжнародно-правових стандартів з прав людини у національне законодавство?
5. Які ви знаєте основні фактори, що визначають, формують і характеризують зміст і обсяг основних прав людини в Україні?
6. Що таке гносеологія прав людини?
7. Що таке праксеологія прав людини?
8. Що представляє собою Хартія Європейського Союзу з прав людини?
9. Яка структура Хартії?
10. Який зміст Хартії?
11. У чому полягають головні особливості міжнародно-правових стандартів з

прав людини?

Скласти структурно-логічні таблиці:

1. Заповніть таблицю «Класифікація міжнародно-правових стандартів прав людини»:

Елемент класифікації	зміст

2. Заповніть таблицю «Стадії імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство».

Елемент класифікації	зміст

3. Заповніть таблицю «Фактори, які визначають, формують та характеризують зміст і обсяг прав людини».

Елемент класифікації	зміст

4. Заповніть таблицю «Значення Хартії Європейського союзу про основні права людини для України»

Елемент класифікації	зміст
По-перше	
По-друге	
По-третє	

Індивідуальне завдання

Протягом вивчення теми проаналізуйте зміст Європейської Конвенції з прав людини і Хартії Європейського Союзу з прав людини та письмово складіть порівняльну таблицю щодо аналогів і розбіжностей визначення одних і тих же цінностей.

7.5. ТРЕТІЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

Тема 3: Взаємозв'язок національного законодавства і загальної декларації з прав людини

(лекція 4 год.)

План

1. Міжнародно-правові договори з захисту прав людини: поняття та юридична характеристика.
2. Співвідношення норм міжнародного та національного права в галузі правозахисної діяльності.
3. Характеристика міжнародно-правового механізму гарантування прав людини.
4. Реалії та перспективи українського законодавства у галузі застосування Європейських стандартів з прав людини.

7.5.1. Міжнародно-правові договори з захисту прав людини: поняття та юридична характеристика

Україна — миролюбна держава. Про це свідчить не тільки її багатовікова історія, а й ті заходи, які вона здійснює зараз у напрямку свого утвердження серед інших країн світу. Суверенна Україна увійшла в сім'ю європейських держав з бажанням мирної, плідної співпраці на благо усіх країн світової співдружності. З перших днів незалежності Україна проголосила свій без'ядерний статус і статус позаблокової країни.

На сьогодні Україну визнала більшість країн світу. Вона є членом Ради Європи. Її міжнародний авторитет є вельми високим. Україна стала повноправним суб'єктом міжнародного права. Вона є важливим фактором миру і безпеки в Європі.

Нова Конституція України створила додаткові правові можливості для більш тісної співпраці нашої держави зі світовим співтовариством. За ст. 18 Основного Закону зовнішньополітична діяльність України спрямована насамперед на забезпечення її національних інтересів і безпеки. Словом, ми прагнемо захищати спій суверенітет, територіальну цілісність, економічну та інформаційну безпеку, права і свободи усіх громадян, тобто ті цінності, які стали основною метою нашої держави, до яких ми йшли, долаючи довгий історичний шлях.

Україна, виходячи на світову арену, ніби проголошує: ми прийшли з миром і миру прагнемо. Ми усвідомлюємо "відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми і майбутніми поколіннями". Тому зовнішню політику і далі проводитимемо шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства. І в цій діяльності Україна керується загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Такі принципи і норми є механізмами реалізації нашої зовнішньої політики, її основою, оскільки у справді правовій державі і зовнішня політика має бути правовою.

Принципи міжнародного права — це керівні засади, найзагальніші виразники практики міжнародних відносин, що склалися. Вони мають обов'язковий характер для усіх суб'єктів, сприяють стабілізації міжнародних відносин, їх розвитку. Це зобов'язує усіх суб'єктів міжнародного права неухильно дотримуватися їх, оскільки будь-яке їх порушення торкатиметься законних інтересів інших учасників.

Основні принципи міжнародного права зафіксовані в Статуті ООН. Найбільш авторитетними документами, що розкривають зміст принципів сучасного міжнародного права, є Декларація про принципи міжнародного права, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 24 жовтня 1970 р., та заключний акт НБСЄ від 1 серпня 1975 р. **Ці документи закріпили такі міжнародні принципи, які зараз стали загальноприйнятими:** суверенної рівності; незастосування сили і погрози силою; мирного вирішення міжнародних спорів; невтручання у внутрішні справи; загальної поваги прав людини; непорушності державних кордонів; територіальної цілісності держав; самовизначення народів і націй; співробітництва; добросовісного виконання міжнародних угод. Саме на цих принципах і будується зовнішня політика суверенної України з усіма членами міжнародного співтовариства (ст. 18 Конституції).

Конкретні форми правової реалізації цієї політики є досить різноманітні. Серед них виділяються ті з них, які базуються на міжнародних договорах України з іншими державами.

Міжнародний договір є випробуваним засобом мирного вирішення міжнародних конфліктів і проблем, розвитку міжнародного співробітництва з урахуванням інтересів договірних сторін. Під ним розуміється урегульована міжнародним правом угода, яка досягнута державами та іншими суб'єктами міжнародного права і фіксується, як правило, у письмовій формі, незалежно від її конкретної назви (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо).

Укладення договорів регулюється нормами як міжнародного, так і внутрішньодержавного (національного) права, які доповнюють одне одного. Стаття 27 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів проголошує: "Учасник міжнародних договорів не може посилатися на положення свого внутрішнього права в якості виправдання для невиконання ним договору". В цьому положенні мова, по суті, іде про те, що національне право не може мати примату над міжнародним правом, що держава не може своїми законами звільнити себе від прийнятих нею зобов'язань по міжнародному договору. Але заперечення примату національного права не є утвердженням примату міжнародного права, втіленого у міжнародному договорі.

У тій же статті 27 Віденської Конвенції є посилання на ст. 46 цієї ж Конвенції, за якою міжнародний договір є недійсним, якщо він укладений з явним порушенням норм внутрішнього закону тієї сторони, що укладає договір. Саме у цих двох положеннях Конвенції і знаходить своє відображення узгоджена взаємодія міжнародного і національного права.

Вплив міжнародного права на національне здійснюється не безпосередньо, а опосередковується волею держави, яка одночасно є і учасником міжнародно-правових відносин, і територіальним сувереном. В силу суверенітету держави на її території може діяти лише її воля. Суверенітет держави в принципі виключає дію в межах її території державної волі інших країн, в тому числі узгодженої волі, яка знайшла відображення у нормі міжнародного права.

Міжнародне право не має дії в межах держави. По латині «*regio*» означає "власна" життєва сила, енергія".

Отже, наведена формула означає, що міжнародне право на території держави не має власної юридичної сили.

Для того, щоб правило, яке являє собою норму міжнародного права, набрало юридичної сили в межах дії національного права, воно має набрати силу національно-правової норми. Але це може зробити лише територіальний суверен шляхом видання національно-правового акту. ***Така діяльність держави в теорії міжнародного права називається трансформацією.*** Це об'єктивне явище, яке виражене у різних способах здійснення міжнародних зобов'язань держави через видання нею спеціальних актів. В цілому усі види трансформації можна розділити на два види: генеральну і спеціальну.

Генеральна трансформація полягає у встановленні державою у своєму внутрішньому праві загальної норми, яка надає міжнародно-правовим нормам силу внутрішньодержавної дії. ***Спеціальна трансформація*** полягає в наданні державою конкретним нормам міжнародного права сили внутрішньодержавної дії шляхом їх відображення у законі текстуально або у вигляді положень, адаптованих до національного права, чи шляхом законодавчого вияву згоди на їх застосування іншим способом.

Проблема трансформації міжнародної норми в національне право України відображена у ст. 9 Конституції, де частиною національного законодавства визнається міжнародний договір, згода на обов'язковість якого підтверджена Верховною Радою України. ***Саме міжнародний договір, ратифікований державою, є одним із джерел права в Україні.***

У законах і конституціях деяких країн світу по-різному вирішуються питання закріплення міжнародно-правових норм у національному праві (Англія: "Міжнародне право є частиною права держави"; ст. 25 Конституції ФРН вказує, що тільки "загальні принципи міжнародного права є частиною права держави").

Конституція України не вказує прямо на те, що загальні принципи міжнародного права чи просто норми міжнародного права є частиною права держави. Справа в тому, що загальновизнані принципи міжнародного права є його основні норми, більшість яких є зобов'язаннями такого характеру, які не можуть бути скасовані державами ні індивідуально, ні за їх згодою. Договір, укладений з порушенням таких принципів, згідно із ст. 53 Віденської

Конвенції про право міжнародних договорів, юридично не дійсний. Визнавши частиною національного законодавства міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, Україна тим самим підтверджує свою прихильність і визнання принципів міжнародного права. Крім того, окремих розділ Конституції України присвячений таким загальновизнаним нормам міжнародного права, як права і свободи людини і громадянина (розділ 2).

Стосовно визнання міжнародного права частиною права держави, як це зроблено в англійському законодавстві, то тут мова йде не про категоричний імператив, а про постулат — передумову чи припущення для застосування норми міжнародного права. Тут маються на увазі не всі і не будь-які загальновизнані норми міжнародного права, але ще загальні правові принципи і норми в тій мірі, в якій вони інкорпоровані (трансформовані) в англійське право через судову та іншу практику держави. Адже далеко не усі норми міжнародного права за своєю суттю — як регулятори міждержавних відносин — застосовні у внутрішньодержавному праві, яке регулює насамперед відносини іншого роду. Окрім того, не кожний міжнародний договір може стати джерелом внутрішнього права всупереч його національному закону.

Конституція України вказує, що міжнародний договір, щоб стати частиною національного законодавства, має одержати згоду на обов'язковість під Верховної Ради України. Серед способів надання сили міжнародному договору у національному праві найчастіше використовують, як було вже зазначено, ратифікацію. Чим більше міжнародних договорів ратифіковано, тим значніше вплив міжнародного права на внутрішнє законодавство. Однак це не завжди безпосередня залежність. В історії міжнародних відносин інколи траплялися випадки, коли держава формально ратифікувала міжнародну угоду, але не вжила належних заходів для її реалізації.

Після ратифікації міжнародного договору кожна держава сама вирішує питання про те, як привести своє законодавство у відповідність із взятими міжнародними зобов'язаннями. Вибір методів і форм забезпечення міжнародних зобов'язань є компетенцією держави. Актом ратифікації чи приєднання (коли держава приєднується до угод) держава визнає обов'язковість для себе принципів і норм чинного міжнародного договору. Спосіб приведення в дію норм міжнародного права у внутрішньодержавній сфері є справою кожної держави. У деяких країнах (США, Іспанія, Німеччина, Франція) міжнародні договори, що одержали державно-правове визнання, автоматично стають частиною внутрішнього права. Однак положення норми цих конституцій не завжди є достатніми для виконання деяких норм договорів. У більшості країн світу трансформація норм міжнародно-правового договору у внутрішнє право відбувається шляхом прийняття спеціальних законів і ряду інших нормативних актів.

Згідно із Законом "Про міжнародні договори України" (22.12.1993

р.) міжнародні договори в Україні укладаються від:

—імені України;

—уряду;

—міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади.

Для них встановлено різні порядки набрання чинності. Найважливіші міжнародні договори України (які стосуються передусім політичних питань, прав і свобод людини та громадянина, військових питань та питань безпеки та ін.) підлягають ратифікації Верховною Радою шляхом прийняття спеціального закону про ратифікацію.

У тому випадку, коли міжнародні договори вказують на необхідність внесення змін у чинне законодавство, вони підлягають ратифікації. Найчастіше договори набувають чинності з моменту ратифікації і обміну ратифікаційними грамотами. Але в окремих випадках передбачається набуття чинності міжнародним договором з моменту підписання, що означає: ратифікація або затвердження договору не потрібні.

У тих випадках, коли міжнародний договір набирає сили з моменту його підписання, згода на обов'язковий характер його положень виражається у формі підписання міжнародного договору уповноваженою на те особою.

Чому законодавством передбачений саме такий порядок? Міжнародні договори можуть вносити суттєві і конкретні зміни у національне право і породжувати різні наслідки у майбутньому, можуть торкатися вельми делікатних питань; від матеріальних обтяжень і військових обов'язків до обмеження суверенітету держави. Згадаймо, які гострі дискусії виникають не лише у парламентах, а і серед населення при обговоренні питання про ратифікацію деяких міжнародних договорів.

Положення частини 1 ст. 9 Конституції України має важливе значення не лише для нормотворчості, але і для практики застосування норм права. Функціональне призначення положення "міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства" виявляється у визнанні поширення дії міжнародно-правової норми, яка ратифікована, визнана державою у сфері внутрішньодержавної діяльності і юрисдикції, у приписі застосовувати ці норми судами, іншими органами держави, суб'єктами господарювання, посадовими особами, громадянами (індивідами). Таким чином, суд, наприклад, при вирішенні питання, неурегульованого нормою національного права, може своє рішення обґрунтувати нормою, яка міститься у ратифікованому міжнародному договорі. І такий міжнародний договір має відповідати Конституції України як будь-який національний нормативний акт.

Висновок про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради для надання згоди на їх обов'язковість, дає Конституційний Суд України (єдиний орган конституційної юрисдикції), за зверненням Президента або Кабінету Міністрів.

Основний Закон України передбачає можливість укладення договорів, що суперечать йому, але ратифікація такого договору можлива лише після внесення змін до самої Конституції, тобто укладенню такого міжнародного договору передують складна і відповідальна процедура, встановлена розділом 3 Конституції України.

Визнавши міжнародні договори частиною законодавства України, Конституція тим самим створила можливість для застосування норм міжнародного права державними органами, насамперед судами. При цьому суд не може посилається на положення закону чи підзаконного акту як на підставу для відмови застосувати міжнародно-правову норму обов'язкового для України міжнародного договору. У випадку, якщо суд дійде висновку, що згода на обов'язковість міжнародного договору була виражена шляхом явного порушення важливого положення конституційного права України щодо укладення міжнародних договорів, то питання передається на розгляд Конституційного Суду України через державні органи або посадових осіб, які мають право звертатися до Конституційного Суду з такими питаннями (ст. 151 Конституції).

Якщо ратифікований, такий, що вступив в законну силу для України, належним чином опублікований, міжнародний договір містить правило, відмінне від закону України, то суд застосовує правило міжнародного договору.

Якщо міжнародний договір, який вступив в законну силу та належним чином опублікований, містить правило, відмінне від акту уряду України, то суд застосовує правило міжнародного договору.

Якщо міжвідомчий міжнародний договір, який вступив у силу для України і належним чином опублікований, містить правило, відмінне від акту відомства, що його уклало, то застосовується правило міжнародного договору.

При здійсненні своїх суверенних прав, включаючи право встановлювати свої закони і адміністративні правила, а також провадити їх у життя, Україна рахується зі своїми зобов'язаннями з питань міжнародного права і міжнародного договору. Цим принципом керується суд при тлумаченні і застосуванні норм міжнародного права. У випадку, коли норми міжнародного права і норми міжнародного договору розходяться із нормами національного права, суд тлумачить їх зміст у дусі узгодження і доброзичливого відношення до міжнародного права.

Суд, по можливості, уникає такого тлумачення і застосування права, які могли б потягти міжнародну відповідальність України або породити зовнішньополітичні ускладнення. Разом з тим суд вправі за своєю ініціативою запропонувати свої міркування Кабінету Міністрів, Президенту з питань, пов'язаних із застосуванням норм міжнародного права. Такі міркування уряд може запропонувати суду за власною ініціативою. Суд юридично не пов'язаний з думкою уряду щодо питань застосування норм міжнародного права, але відноситься до неї з повагою в ім'я забезпечення одностайності в

діях України у міжнародних відносинах.

Суд вирішує питання права і не розглядає політичних питань. Він не ухвалює рішень щодо дій законодавчої чи виконавчої влади відносно їх конституційних повноважень. Але суд може розглянути питання про відповідність міжнародному праву дій уряду, якщо такі дії порушують права конкретної особи.

Суд застосовує норми міжнародного договору, а отже, міжнародного права у відповідності до Конституції України у встановленому нею порядку. Він застосовує норму міжнародного права з урахуванням того, що вона є частиною іншої міжнародно-правової системи, хоча є частиною національного законодавства, і надає їй того значення, яке вона має у цій системі. Суд керується правилами тлумачення норм міжнародного права.

Щоб бути безпосередньо застосовуваними, норми міжнародного права мусять мати достатньо конкретний зміст, здатний породжувати права і обов'язки для фізичних і юридичних осіб. Норми мають бути здатними служити юридичною підставою для індивідуальних актів суду. Міжнародно-правові норми, по відношенню до яких передбачено видання нормативних актів про їх імплементацію (наприклад, видання закону про ратифікацію міжнародного договору і подальше опублікування його) застосовуються судами після видання таких актів і у відповідності до них.

Резолюції міжнародних конференцій і організацій, якщо інше спеціально не оговорено, не породжують для держав-учасниць юридичні зобов'язання, і тому суд не може застосовувати принципи і правила, що містяться у них. При тлумаченні норм міжнародного і національного права суд бере до уваги резолюції міжнародних конференцій і організацій. Такі резолюції не можуть служити підставами для відступу від норм національного чи міжнародного права.

У випадку, коли міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою, містить норму-відсилку до резолюції міжнародної конференції чи організації, то правила, записані в резолюції, набувають тієї ж сили, що і постанови самого договору. У такій самій якості вони застосовуються судом.

Правові акти України, що видані для здійснення резолюції міжнародних організацій і конференцій, застосовуються судами як такі. При тлумаченні згаданих актів не має ігноруватися їх зв'язок з міжнародними резолюціями, з урахуванням яких вони тлумачаться.

Рішення Ради Безпеки ООН, що мають юридично обов'язкову силу щодо відносин з участю фізичних і юридичних осіб, підлягають застосуванню судами України. У випадку, якщо рішення Ради Безпеки має розбіжності із нормами закону України чи міжнародного договору України, суд застосовує рішення Ради Безпеки ООН.

Рішення Ради Безпеки звільняє Україну від виконання несумісних із цим рішенням міжнародних зобов'язань. В силу ст. 103 Статуту ООН у випадку,

коли зобов'язання держав-членів по Статуту будуть суперечливими їх зобов'язанням з будь-якого міжнародного договору, перевагу мають зобов'язання за Статутом ООН.

Якщо виконання зобов'язань по приватноправовому контракту будуть суперечити рішенням Ради Безпеки, то суд звільняє тимчасово чи постійно відповідну сторону від відповідальності за невиконання такого зобов'язання.

Конституція України вперше передбачила можливість звернення громадян України до спеціальних міжнародних установ з питань вирішення спорів. Однією з таких установ є Міжнародний Суд ООН. Ухвалене ним рішення по справі з участю України має юридично обов'язкову силу для судів України.

Рішення і консультативні висновки Міжнародного Суду ООН використовуються судами України при тлумаченні норм міжнародного права. Те ж саме стосується і висновків та рішень Європейського Суду з прав людини.

Міжнародні договори можуть залишитися паперовими угодами, якщо вони не будуть виконуватися. Тут важливе значення мають як суб'єктивні, так і об'єктивні фактори. До останніх, зокрема, належить проблема гармонізації норм міжнародного і національного права.

Однак проблема співвідношення і взаємодії українського права з міжнародним правом є лише частиною загальної, причому фундаментальної теоретичної (і практичної) проблеми взаємодії міжнародного і національного права.

Розглянемо деякі суттєві моменти даної проблеми.

7.5.2. Співвідношення норм міжнародного та національного права в галузі правозахисної діяльності

Держави виступають у нормотворчих процесах як створювачі одночасно внутрішньодержавних (національних) і міжнародно-правових норм, що втілюють у першому випадку їх власні, а в другому — взаємоузгоджені інтереси. Відповідно народжуються нові державні закони (та інші нормативні акти) і міжнародні договори (інші джерела міжнародного права). Термінологічним вираженням участі держав у створенні різних за належністю до певної правової системи актів є їх офіційне визначення: стосовно нашої держави — закони України і міжнародні договори України.

Співвідношення міжнародного і внутрішнього права держави має ряд аспектів: **по-перше**, вплив, який внутрішні норми (національне законодавство) можуть здійснювати у процесі створення міжнародно-правових норм, на їх зміст; **по-друге**, вплив міжнародно-правових норм на норми внутрішнього державного права, на їх створення, зміну, застосування; **по-третє**, питання про безпосередню дію міжнародно-правових норм у сфері внутрішньодержавних відносин; **по-четверте**, проблема застосування правових норм у випадках розбіжностей між внутрішньодержавними і міжнародними нормами, що стосуються одного і того ж предмету

регулювання.

Закони внутрішнього права держави та інші нормативні акти не є джерелами міжнародного права. Дія внутрішньодержавних норм обмежена юрисдикцією відповідної держави і не може безпосередньо поширюватися на міжнародні відносини (зрозуміло, що всі інші держави мають поважати національне законодавство). Проте та обставина, що міжнародно-правові норми створюються за згодою держав, визначає можливість впливу внутрішньодержавних норм на процес міжнародної правотворчості. В цій взаємодії правових систем усі держави юридично рівнозначні, рівноправні, що випливає із принципу юридичної рівності держав. Характер реального (дійсного) впливу залежить від того, наскільки внутрішньодержавні норми відображають об'єктивні умови, потреби, тенденції міжнародних відносин.

Внутрішньодержавні норми можуть або сприяти узгодженості між державами таких міжнародно-правових норм, які сприймають основні ідеї та цілі, закладені у внутрішньодержавних нормах, або служити своєрідним юридичним еталоном під час міжнародної регламентації якого-небудь питання і втілюватися тією чи іншою мірою у відповідних міжнародно-правових нормах. Але як в першому, так і в другому випадках необхідним елементом використання внутрішньодержавних норм є погодження між державами, висловлене у будь-якій формі (найчастіше у договірній), і лише така угода може породити міжнародно-правові норми. (Наприклад, великий вплив на розвиток міжнародного права, на розробку його нині діючих принципів і норм мали демократичні конституції XVIII ст. США і Франції).

Одним із прикладів впливу внутрішнього державного права на міжнародне право може служити вирішення проблеми відповідальності військових злочинців. 4 березня 1965 р. президія Верховної Ради СРСР видала Указ "Про покарання осіб, винних у злочинах проти миру та людства і військових злочинах, незалежно від часу скоєння злочинів". 26 листопада 1968 р. Генеральна Асамблея ООН на 23 сесії прийняла Конвенцію про не застосування строку давності щодо військових злочинців і злочинів проти миру та людства, яка згодом була відкрита для підписання усіма державами. Вона набрала чинності 11 листопада 1970 р. і стала одним із джерел міжнародного права. В даному випадку норми радянського права стали основою прийняття відповідних міжнародно-правових норм.

Держави можуть забезпечувати необхідну відповідність між своїми внутрішніми правовими нормами і нормами тих міжнародних угод, учасниками яких вони є (аналогічно вирішуються питання і щодо інших джерел міжнародного права).

За принципом добросовісного виконання міжнародних зобов'язань кожна держава погоджує свої юридичні норми зі своїми міжнародними зобов'язаннями.

У законодавстві нашої держави утвердилося правило приведення національних норм у відповідність з міжнародними договорами. Можна

виділити, з одного боку, норми, за яких прийняття законів зумовлено думкою компетентних державних органів (норми, що уповноважують), а з іншого — норми, що приписують, якими на державу покладаються певним чином сформульовані обов'язки. До першого варіанту належить, наприклад, п. 1 ст. 21 Конвенції ООН з морського права: "Прибережна держава може приймати у відповідності з положеннями даної Конвенції та іншими нормами міжнародного права закони та правила, які відносяться до мирного проходу через територіальне море". До другого варіанту — п. 2 ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права: "Всякий виступ на користь національної, расової, релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, має бути заборонений законом".

Норми міжнародного права справляють вплив на норми національного права, їх зміст і застосування. Ступінь такого впливу різна.

В одних випадках узгоджені державами міжнародно-правові норми можуть включати зобов'язання розробки і видання певних (що відповідають міжнародній угоді) внутрішніх правових актів, не вирішуючи наперед питання про їх конкретні формулювання і встановлюючи лише загальні напрямки державної регламентації. Характерними в цьому плані є окремі норми дипломатичного і консульського права, а також ряд постанов міжнародних пактів про права людини, угод та конвенцій з територіальних питань, торгово-економічних угод і т. д. Міжнародні угоди можуть передбачати зобов'язання держав щодо скасування тих внутрішньодержавних правових актів (норм), які суперечать прийнятим ними міжнародно-правовим нормам. Наприклад, згідно з ст. 2 Міжнародної Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, кожна держава-учасник має вжити ефективних заходів "для виправлення, скасування чи анулювання любых законів і постанов, які ведуть до виникнення чи увіковічення расової дискримінації усюди, де вона існує".

Інколи міжнародно-правові норми визначають наперед конкретний зміст (навіть визначення) внутрішньодержавних правових актів.

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні, культурні права визначення зобов'язання держав, які беруть в ньому участь, визнавати і забезпечувати право на працю, включаючи положення, за яким "жінкам мають гарантуватися права не гірші тих, якими користуються чоловіки, із рівною винагородою за рівну працю" (ст. 7). Підписуючи цей пакт, держави зобов'язуються привести своє законодавство у відповідність з міжнародно-правовою нормою.

На практиці використовують такі форми приведення законодавства у відповідність із міжнародними договорами:

1) розробка і прийняття принципово нових законодавчих актів, раніше невідомих правовій системі держави (наприклад, Закон України "Про біженців");

2) прийняття законів, то замінюють ті, які раніше діяли і які істотно

змінюють нормативний зміст (Закон України " Про державний кордон України, який замінив Закон СРСР "Про державний кордон СРСР");

3) прийняття актів, які вносять часткові зміни і доповнення у чинне законодавство (приєднання колишнього СРСР в 1973 р. до Всесвітньої (Женевської) Конвенції про авторське право 1952 р., зумовило потребу в приведенні ряду норм цивільного законодавства у відповідність з положеннями цієї Конвенції).

Окрім того, називають такі способи приведення в дію у сфері внутрішньодержавних правовідносин норм міжнародного права: **відсилка**, тобто згадування у внутрішньодержавному акті якоїсь міжнародно-правової норми як правила, яке враховується при встановленні змісту внутрішньої норми; **рецепція**, тобто безпосереднє сприймання внутрішньодержавним актом міжнародно-правової норми без зміни тексту; **трансформація**, тобто перевтілення міжнародно-правової норми у норму внутрішньодержавного права шляхом видання спеціального державного нормативного акту, що може бути пов'язано з конкретизацією і частковими корективами відповідних нормативних положень. Можливе використання в одному внутрішньодержавному акті усіх трьох вказаних способів, або двох із них.

Визначають також форми безпосереднього застосування норм міжнародного права у внутрішньому праві:

1) самостійне застосування норм міжнародних договорів та інших джерел — без прямої участі норм національного законодавства, але не поза сферою їх впливу;

2) спільне застосування норм міжнародних договорів і "споріднених" норм національного законодавства, що пов'язано з функціонуванням вказаних вище правозастосовних комплексів;

3) пріоритетне застосування норм міжнародного права замість норм національного законодавства при їх взаємній невідповідності, тобто у колізійних ситуаціях.

7.5.3. Характеристика міжнародно-правового механізму гарантування прав людини

Природа і призначення будь-якої держави виявляються у її співвідношенні з особистістю. Функцією соціально-орієнтованої держави є захист і гарантування прав людини на засадах свободи і справедливості. І саме у цій сфері виявляється найтісніше зближення національного і міжнародного права, що визначає основні стандарти загальнолюдських цінностей, прав і свобод.

Конституція України — яскраве свідчення інтеграції міжнародного права і конституційного права держави. Основний Закон визнає людину, її життя, честь, гідність, недоторканність, безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Ця норма є великим історичним досягненням, вона символізує найвищу ступінь розвитку держави, яка обрала собі девіз: "Держава — для людини". За

цією нормою стоїть радикальний поворот суспільно-політичної думки, приєднання України до цінностей, що пройшли перевірку часом, історією.

Розділ 2 Конституції — "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина" містить близько 50 статей, тобто майже одну третину тексту Конституції. В ньому закріплено систему особистих, соціально-економічних, політичних прав людини і громадянина. При цьому враховані найновіші положення про захист цих прав, викладених у Загальній Декларації прав людини, міжнародних пактах про права людини 1966 р. та інших документах.

Ст. 55 Конституції проголошує: права і свободи людини і громадянина захищаються судом і кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це право набуває універсального характеру, що пояснюється високим ступенем демократичності судового розгляду, який ґрунтується на принципах незалежності суду, гласності, безпосередності і т. д.

Конституція гарантує громадянину після використання усіх національних засобів правового захисту, як уже зазначалося, звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Для реалізації прав людини необхідна не лише закріплена Конституцією країни правова норма, але і відповідні державні й міжнародні механізми і процедури захисту прав людини і громадянина, які дають можливість захисту передбачених міжнародними і національними нормами прав від свого імені, без посередництва держави в дійсно незалежному суді, або в незалежній міжнародній інстанції.

Які ж механізми забезпечують дієвість, втілення в життя норм і принципів міжнародного права в галузі прав людини?

Головні і допоміжні органи ООН з захисту прав людини. Генеральна Асамблея — один із головних органів ООН. До її складу входять всі 184 держави — члени організації. Кожна держава має один голос. Згідно із ст. 13 Статуту ООН сприяння міжнародному співробітництву в галузі здійснення прав людини основних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови і релігії є однією з головних функцій Асамблеї. Більшість питань, які стосуються прав людини, передаються для попереднього розгляду в Третій комітет Асамблеї з соціальних, гуманітарних і культурних питань. Комітет готує проекти резолюцій, які Генасамблея приймає на заключних пленарних засіданнях чергової сесії.

Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП) — головний орган ООН, складається із 54 держав-членів, які обираються Генасамблеєю на три роки, причому кожен рік обираються 18 нових членів замість 18 тих, що вибули, термін повноважень яких закінчився. ЕКОСОП збирається кожен рік на одну організаційну і одну регулярну (з 1992 р.) сесію по черзі в Нью-Йорку і

Женеві, питання щодо прав людини розглядаються на сесії Другого (Соціального) комітету Ради. Доповіді Соціального комітету і проекти резолюцій та рішень передаються Раді для прийняття кінцевого рішення в ході пленарних засідань. Для сприяння ЕКОСОП в розгляді питань, які стосуються прав людини, Рада створює Комісію з прав людини, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комісію з прав жінок.

Комісія з прав людини була заснована ЕКОСОП у 1946 р. з метою сприяння Раді в питаннях прав людини, особливо в розробці документів і Хартії прав людини.

Комісія складається з представників 43 держав-членів, які обираються терміном на три роки. Право голосу мають тільки члени комісії. Комісія може запросити взяти участь у своїй роботі будь-яку зацікавлену державу, а також представників національно-визвольних рухів. Комісія з прав людини створила свій експертний орган — Підкомісію попередження дискримінації і захисту національних меншин, яка складається з 26 незалежних експертів.

Комісія з прав жінок була створена у 1946 р. як функціональна комісія ЕКОСОП. Комісія складається з 32 держав-членів, які обираються ЕКОСОП терміном на 4 роки.

Завдання комісії:

- підготовка доповідей і рекомендацій Раді щодо підтримки прав жінок в політичній, економічній, соціальній галузях, в сфері освіти;
- внесення рекомендацій з проблем, які потребують негайного розгляду і реалізації.

На створення комісії лише шість з кожних десяти держав цілком визнавали право жінок брати участь у виборах. Тепер таке право визнається майже в усьому світі. Комісія приймає свої власні рішення і рекомендації, готує проекти резолюцій для ЕКОСОП. Міжамериканська комісія жінок, Комісія по становищу арабських жінок подають доповіді про свою роботу на кожній сесії Комісії.

Центр з прав людини — підрозділ Секретаріату ООН, який допомагає Генеральній Асамблеї, ЕКОСОП, Комісії з прав людини та іншим органам ООН, що займаються проблемами захисту прав людини і основних свобод.

Центр веде дослідження в галузі прав людини з проблем зацікавлених органів, стежить за здійсненням прав людини і готує доповіді з цих питань. Центр керує програмою консультативного обслуговування і політичної допомоги в галузі прав людини, координує зв'язки з неурядовими організаціями. Центр збирає і поширює інформацію, готує публікації.

Центр з прав людини розміщений у відділенні ООН в Женеві і має відділення в Нью-Йорку. Загальне керівництво діяльністю Центру здійснює **Верховний Комісар з прав людини.**

Невеликий апарат Верховного Комісара складається з кваліфікованих експертів, які набираються за принципом справедливого географічного розподілу і кожен з них відповідає за окремі напрямки роботи. Головне

завдання Верховного Комісара — координація всіх програм ООН в галузі прав людини. Він забезпечує ділове співробітництво між органами ООН і конвенційними контрольними механізмами.

Верховний Комісар не уповноважений розглядати скарги окремих осіб про порушення їх прав, але може належним чином реагувати у випадках невиконання рішень окремих державних органів, які розглядають такі справи. Особливу увагу Верховний Комісар з прав людини приділяє надзвичайним ситуаціям, коли потрібні швидкі, рішучі дії, спрямовані на ліквідацію масових порушень основних прав і свобод.

Одне з найважливіших рішень Верховного Комісара ООН з прав людини Хосе Айяла Ласо (Еквадор) — встановлення прямої "гарячої лінії зв'язку з питань прав людини". "Гаряча лінія зв'язку" має лінію факсимільного зв'язку і діє протягом 24 годин, що дає змогу Центру з прав людини ООН контролювати надзвичайні ситуації в галузі прав людини. Наприклад, такі як криза, що виникла в Руанді у 1994 р.

"Гаряча лінія зв'язку" має бути доступною для жертв порушень прав людини, їх родичів і неурядових організацій.

Верховний Комісар з прав біженців. Допомога біженцям — одне з найважливіших досягнень ООН в галузі захисту прав людини.

З грудня 1949 р. Генеральна Асамблея прийняла постанову про заснування Управління Верховного Комісара ООН з прав біженців. Управління подає допомогу понад 20,7 мільйонам біженців у різних регіонах. Воно розміщене в Женеві і має свої представництва більше як у ста країнах світу. За час свого існування Управління двічі було відзначене Нобелівською премією.

Важливу роль відіграють і деякі інші міжнародні органи і організації з прав людини. Це, зокрема, **Комітет з прав людини**, створений у 1977 р. згідно із ст. 28 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. До складу Комітету обираються 18 експертів, які є громадянами держав — учасниць Пакту і мають високі моральні якості та визнану компетентність в галузі прав людини.

Держави, які беруть участь в Пакті, зобов'язуються подавати через Генерального секретаря ООН доповіді про здійснені ними замовлення для втілення в життя передбачених Пактом громадянських і політичних прав. Доповіді подаються протягом одного року після набуття чинності положень Пакту щодо відповідних держав-учасниць. Комітет вивчає ці доповіді і надсилає державам учасницям свої зауваження загального порядку, які вважає доцільними. При цьому Комітет утримується від винесення рекомендацій на адресу конкретних держав. Так, на одній з своїх сесій Комітет дав тлумачення принципу рівності і заборони дискримінації (ст. 2 і 3 Пакту), права сім'ї на захист від суспільства і держави (ст. 23) і вимагав від держав-учасниць вживати законодавчих та інших заходів для їх здійснення. За останні роки цей орган, не змінюючи рішень, які були прийняті раніше, включає в свою доповідь Генеральній Асамблеї конкретні зауваження

експертів на адресу окремих держав в процесі обговорення їх доповідей.

Комітет також розглядає претензії держав-учасниць тільки в тому разі, коли їх подала держава-учасниця, яка зробила заяву про пишання для себе компетенції Комітету. Комітет не приймає ніяких повідомлень, коли вони стосуються держави-учасниці, яка не зробила такої заяви. Скарги осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушень державою-учасницею якогось із прав, викладених у Пакті про громадянські і політичні права, розглядаються згідно з процедурою, передбаченою Першим протоколом Пакту.

Відповідно до ст. 8 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації в 1970 р. було засновано Комітет з ліквідації расової дискримінації. Наприкінці 80-х років організовано Комітет з ліквідації дискримінації стосовно жінок. Трохи пізніше виник Комітет проти катування, створений згідно зі ст. 17 Конвенції проти катування та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поведження і покарання, схваленої 10.12.1984 р. і яка набула чинності 26.06.1987 р.

Крім вказаних механізмів захисту прав людини, використовуються і спеціальні процедури захисту цих прав. Йдеться, зокрема, про 4 основні групи методів спостереження і захисту прав людини:

1) розгляд доповідей держав щодо виконання обов'язків, взятих на себе згідно із статутами міжнародних організацій і відповідних міжнародних конвенцій;

2) розгляд обвинувачень держав одна одній з приводу порушень цих обов'язків;

3) розслідування ситуацій щодо передбачуваних чи встановлених брутальних і масових порушень прав людини і основних свобод;

4) процедури розгляду скарг окремих осіб або груп. Основним засобом втілення в життя рішень, що приймаються в результаті застосування належних процедур, є рекомендації уряду держави, яка обвинувачується у порушенні прав людини, прийняти відповідні законодавчі чи адміністративні заходи для усунення ситуації масових порушень прав людини чи поновлення прав конкретної особи. Поки що не часто держави погоджуються підписувати конвенції, які передбачають право тих чи інших органів приймати рішення, обов'язкові для виконання.

Майже всі міжнародні конвенції із захисту прав людини передбачають також обов'язок держав-учасниць через певні відрізки часу (1—5 років) подавати доповіді-звіти щодо заходів, які проводяться для ефективної реалізації передбачених конвенціями прав людини. До таких документів належать Міжнародні пакти про права людини 1966 р., а також конвенції МОП, статут якої передбачає подання щороку кожною державою-членом доповіді щодо заходів по втіленню в життя цих конвенцій. Звіти вивчаються комітетом експертів, який правомочний звертатися із запитом до відповідних урядів.

Будь-яка держава — член Міжнародної організації праці, яка вважає,

що інша держава-член не додержується діючої конвенції МОП, може подати скаргу на неї в Міжнародне бюро праці. Ця скарга може бути передана в комісію по розслідуванню і будь який уряд, що зацікавлений в її подальшому розгляді, може подати висновок комісії до Міжнародного суду.

На першій сесії Комісії ООН з прав людини (1947 р.) після тривалої дискусії було ухвалено рішення не розглядати скарги приватних осіб і їх груп.

Зусилля ряду західних держав переглянути це рішення не дали результатів. Тільки 27.05.1970 р. ЕКОСОП затвердила процедури розгляду повідомлень щодо брутальних масових порушень прав людини і основних свобод. Ця процедура відома під назвою "процедура 1503" за порядковим номером резолюції ЕКОСОП.

Згідно з цією процедурою Підкомісія по попередженню дискримінації і захисту меншин призначає робочу групу в складі експертів-членів Підкомісії, які виступають в особистій якості. Робоча група розглядає повідомлення і відповіді урядів на ці повідомлення. Завдання робочої групи — відібрати на розгляд Підкомісії скарги, які свідчать про систематичне, брутальне порушення прав людини, що створює небезпечну ситуацію для великої кількості людей протягом тривалого часу.

Для передачі на розгляд Підкомісії якогось повідомлення (скарги) необхідне рішення, яке приймається більшістю голосів членів робочої групи.

Підкомісія розглядає повідомлення, відібрані робочою групою, і виносить своє рішення про доведення до відома Комісії по правам людини відповідної ситуації. Комісія в свою чергу визначає, чи потребує дана ситуація ретельного вивчення з наступним поданням доповіді і рекомендацій ЕКОСОП.

При умові згоди держави, в якій, як стверджується в повідомленні, склалася ситуація брутальних порушень прав людини, Комісія призначає спеціально комітет для розслідування ситуацій на місці.

Процедура 1503 може застосовуватися лише за таких умов:

по-перше — мета повідомлення не має суперечити принципам Статуту ООН, Загальній декларації прав людини, іншим конвенціям в галузі прав людини;

по-друге — повідомлення дає достатні докази для твердження, що ситуація брутальних порушень прав людини справді існує;

по-третє — повідомлення, наведені окремими особами (групою), які самі є жертвами порушень прав людини.

Не приймаються повідомлення (скарги) анонімні, які ґрунтуються на матеріалах преси, а також такі, в яких містяться образливі висловлювання на адресу держави, що є об'єктом скарги.

До розгляду повідомлень Підкомісія має переконатися в тому, що скаржник вичерпав внутрішні можливості правового захисту.

Процедура розгляду індивідуальних скарг згідно з першим факультативним протоколом, як показала практика її застосування— найбільш ефективна форма із нині діючих в світовому співтоваристві. Згідно з факультативним протоколом Комітет з прав людини може розглядати скарги окремих осіб тільки в тому разі, якщо держава, під юрисдикцією якої вони перебувають, є учасником пакту, а також ратифікувала Протокол чи приєдналася до нього. Комітет не розглядає ніяких повідомлень від осіб, доки не переконається в тому, що питання не розглядається за іншою міжнародною процедурою і що петіціонер не вичерпав усі внутрішні можливості правового захисту. Комітет розглядає тільки скарги на порушення громадянських і політичних прав, які закріплені в статтях відповідного Пакту.

Згідно з правилами, встановленими факультативним протоколом, Комітет веде розгляд скарг на закритих засіданнях і рішення по скаргах потім публікуються в щорічних доповідях Генеральної Асамблеї. Комітет надсилає свої міркування відповідній державі-учасниці і скаржнику. Ці міркування не є обов'язковими, а розглядаються як рекомендації. На основі таких рекомендацій кожна держава має забезпечити особі, чиї права порушені, ефективний правовий захист.

При розгляді індивідуальних повідомлень Комітет висловлює свої міркування щодо відповідності національних законів і юридичної практики, діяльності державних установ міжнародним стандартам.

За порівняно короткий термін, з 1977 р., дії процедури факультативного протоколу розглянуто кілька сот повідомлень.

Поруч із структурами захисту прав людини глобального масштабу створені і досить успішно діють в тому ж напрямку регіональні організації. Такі організації створені і діють на всіх континентах планети, за винятком Азії.

Рада Європи (РЄ) ефективно діюча регіональна міжнародна організація. Її Статут підписаний 5 травня 1949 р. і набув чинності 03.08.1949 р. В рамках РЄ діють понад 150 міжнародних багатосторонніх конвенцій, угод і протоколів, обов'язкових для виконання. Найбільш відомі такі конвенції, як Європейська конвенція з прав людини 1950 р., Європейська соціальна хартія 1961 р., Європейська конвенція по запобіганню тортур і тілесних пошкоджень чи жорстокого поводження і приниження людської гідності, Європейська конвенція з культури тощо.

Держави — учасниці Європейської конвенції з прав людини і основних свобод зобов'язалися гарантувати для кожної людини, яка підлягає їх юрисдикції, права і свободи, чітко визначені в 1-му розділі конвенції.

Захист прав людини в рамках РЄ здійснюється Комітетом міністрів, головним органом Ради. Раніше у рамках РЄ діяли Європейська Комісія і Європейський суд з прав людини. Згідно із Протоколом 11, що передбачає перебудову контрольного механізму захисту прав і основних свобод людини

від 09.11.1993 р., для забезпечення сторонами обов'язків за Конвенцією та протоколами до неї, діє лише Європейський суд з прав людини, який функціонує на постійній основі.

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості сторін. Судді обираються строком на 6 років і можуть бути переобраними. Суд розглядає подані йому справи в комітетах із трьох суддів, палатах із семи суддів та Великій палаті із сімнадцяти суддів. Суд розглядає заяви, подані державами-сторонами, а також індивідуальні заяви або заяви груп осіб. Суд може прийняти заяву до розгляду тільки після того, як були використані всі національні засоби захисту і впродовж 6 місяців від дати прийняття остаточного рішення. Тематика скарг стосується переважно порушень свободи слова і поглядів, посягань на особисте життя, тілесних покарань в системі середньої освіти, протизаконних тимчасових затримань, порушень поліцейських правил і т. д.

Остаточні рішення палат та Великої палати мають обов'язкову силу для зацікавлених сторін і мають ними виконуватися. Нагляд за рішеннями суду здійснює Комітет міністрів.

Ми проаналізували засоби захисту прав і свобод людини на міжнародному рівні. *Але поряд із судами та міжнародними органами по захисту прав людини створюються і діють парламентські органи, які мають незалежний статус і широкі повноваження.* Серед таких органів найбільш відомим є інститут омбудсмана, чи парламентського Уповноваженого з прав людини, до якого громадяни мають право звертатися для захисту своїх прав і свобод. Інститут Уповноваженого з прав людини сформувався в скандинавських країнах наприкінці ХІХ ст., а після війни одержав широке поширення і в багатьох інших державах.

Омбудсман має звичайно широкі повноваження, включаючи розслідування будь-яких незаконних дій і зловживань з боку виконавчої влади. Ці розслідування проводяться як за власною ініціативою Уповноваженого, так і за скаргами громадян. Він сам, як правило, не має повноважень приймати обов'язкові для виконавчої влади рішення, проте його рекомендації щодо прийняття певних засобів для захисту прав і свобод людини, за звичаєм, виконуються виконавчими органами.

Україна ще лише розроблятиме і прийматиме закон про статус та компетенцію Уповноваженого з прав людини. Але важливо, щоб він не був монополістом виконання функції захисту прав людини, а став демократичним органом, який діє швидко, неупереджено, кваліфіковано і без зайвих формальностей.

7.5.4. Реалії та перспективи українського законодавства у галузі застосування Європейських стандартів з прав людини

Важливе значення у побудові правової держави відіграє міждержавна співпраця у галузі захисту прав та свобод людини. З огляду на події останнього часу можна стверджувати, що проблема міждержавної співпраці у цій сфері є однією з найактуальніших у міжнародному праві.

На вказану тему написано чимало праць як українськими фахівцями, так і закордонними авторами. Що стосується вітчизняних юристів, то переважна більшість їх праць присвячена проблемі взаємодії держав у правозахисній сфері у основному в рамках ООН. Питання ж регіонального співробітництва у галузі прав людини не привертало належної уваги й мали, швидше, теоретичний характер.

Ратифікація Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі — Європейська конвенція) дає поштовх для нової оцінки функціонування механізму захисту прав людини. У останні роки з'явилося багато цікавих праць, які розглядали правозахисну проблематику в „європейському” контексті, у тому числі низка досліджень, присвячених Європейській конвенції. Серед них слід виділити монографії М.Ентіна та роботу колективу авторів — Д.Гом'єн, Д.Харриса та Л.Зваака. Однак, навіть, дані праці не заповнюють того „дослідницького вакууму”, який утворився з розглядуваної проблематики в українській науці міжнародного права.

Якщо поглянути на історію вивчення теми прав людини у СРСР, то можна зазначити: вона не користувалась великою популярністю. Пояснюються це низкою причин, серед яких однією з визначальних є загальне негативне ставлення радянських дослідників до досвіду західних держав у даній сфері. Навіть на офіційному рівні ця тема називалась найчастіше не інакше, як „так звані права людини”. Будь-які суперечки у сфері правозахисну незмінно трактувались з позиції боротьби соціалістичної та капіталістичної ідеологій. Як тільки лунали звинувачення у тому, що у СРСР або у будь-якій іншій країні соцтабору порушуються ті чи інші особисті або політичні права, миттю звучали відповідні звинувачення у не дотриманні капіталістичними державами соціальних та економічних прав, що полягало здебільшого у нещадній експлуатації у них робітничого класу.

При цьому не треба забувати про те, що історично громадянські і політичні права (так звані, "перше покоління прав людини") вважаються продуктом розвитку буржуазних суспільств, а саме Французької буржуазної революції. У той же час появи "другого покоління прав людини" (куди входять саме соціальні й економічні права) наука зобов'язана саме Великій Жовтневій соціалістичній революції. Тому немає нічого дивного у тому, що у вітчизняній юридичній літературі перевага або пріоритет завжди надавалися захисту та дотриманню саме соціально-економічних прав, а роль громадянських і політичних прав незмінно применшувалась. Для західної правової літератури з правозахисної проблематики був характерний прямо протилежний погляд:

піднесення "першого покоління прав людини" при одночасному пониженні значення соціальних і економічних прав. І тільки Віденська декларація та Програма дій — підсумковий документ Всесвітньої конференції з прав людини, що відбулася у 1993 р., примирив наведені протилежні погляди. У п. 5 цього найважливішого документа держави учасниці Всесвітньої конференції зафіксували наступне: "Усі права людини універсальні, неподільні, взаємопов'язані і взаємозалежні. Міжнародне співтовариство повинно ставитись до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі з однаковим підходом й увагою".

У світлі згаданих вище протиріч у поглядах радянських та західних юристів навряд чи викликає подив та обставина, що у працях часів СРСР Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. аналізувалась тільки щодо особистих і політичних прав. Характерним у цьому плані є наступний вислів Р.Кулікова: „Хоча західна доктрина розглядає цю Конвенцію нібито забезпечуючу права людини, вона насправді проголошує тільки „класичні" права та свободи, що визнаються буржуазною правовою доктриною, але практично обходить стороною соціально-економічні права".

Необхідно також зазначити, що у вітчизняній науці міжнародного права нещодавно переважало негативне ставлення до теми прав людини взагалі. Наведемо характерні його приклади: „Права людини, як такі, лежать за межами міжнародного права. Надання цих прав своєму населенню та конкретним особам — внутрішня справа держави". „Тільки при грубих та масових порушеннях прав людини саме ці порушення, що є загрозою міжнародному світу, перестають бути внутрішньою справою держави і тягнуть за собою міжнародну відповідальність.

На сьогодні подібний підхід застарілий. Всесвітня конференція з прав людини підкреслила, що „заохочення та захист усіх прав людини є предметом законної турботи міжнародного співтовариства". Крім того, у Віденській декларації і Програмі дій міститься вкрай важливе визнання того, що „права людини та основні свободи є правами, даними з народження кожній людині".

Як вказує Т.Бекназар-Юзбашев, „права людини мають позадержавну природу: вони можуть декларуватися або позитивізуватися державою, тобто закріплюватися нею у чинному праві, але вони не породжуються та не утворюються державою. У цьому розумінні вони є природними правами, котрими володіє особистість як така, незалежно від бажання".

У світлі наведеного вище виникає необхідність внесення деяких коректив до питань про принцип невтручання у внутрішні справи держав та про міждержавну співпрацю у галузі заохочення і захисту прав людини, а також у рамках регіональних систем захисту прав людини.

Дане питання набуває особливої актуальності у зв'язку з підвищенням ролі ООН та регіональних організацій у справі захисту прав людини. У

відповідності з п. 7 ст. 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй, вона не має права „на втручання у справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави". Дана заборона діє щодо всіх держав, а не тільки до членів ООН. Як зазначають автори курсу міжнародного права, „термін „втручання" у Статуті ООН використовується у широкому значенні. Мова йде про будь-які заходи, „що заважають державі вільно та безперешкодно вирішувати справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-яких держав".

Тісне міжнародне співробітництво у галузі забезпечення політичних, економічних та особистих прав людей, у тому числі й на регіональному рівні, на сьогодні стало важливим фактором міжнародних відносин. Деякі вчені вважають, що, навіть, не існує „завдання важливішого для нинішньої демократії або правосуддя, ніж прагнення захисту в рамках закону основних прав людини від порушень з боку інших громадян чи самої держави".

Раніше будь-які спроби активізувати міжнародне співробітництво у галузі заохочення та захисту прав людини неминуче наштовхувались на посилення про необхідність дотримання принципу невтручання у внутрішні справи держави. Ведучи мову про поєднання даного принципу з вказаним аспектом міждержавного співробітництва, Я.Островський вказував, що „жодна з форм співпраці, які становлять міжнародний аспект проблеми захисту основних свобод та прав людини, у світлі вимог статей 2 (та 7) Статуту ООН не повинна набувати характеру втручання у внутрішні справи держав і торкатись їх суверенної прерогативи. Тому діяльність у рамках ООН не може підміняти або доповнювати юрисдикцію держав. Вона може лише сприяти тому, щоб їх юрисдикція у даній галузі здійснювалась належним чином у відповідності з положеннями Статуту ООН та інших міжнародних документів стосовно захисту основних свобод і прав людини".

Нині все більше країн, у тому числі й Україна, заявляють про прагнення побудувати правову, демократичну державу, одним з основних принципів якої повинно стати безперечне дотримання прав та свобод людини.

З набуттям 1995 р. членства у Раді Європи та обранням шляху побудови правової держави, де справді діятиме верховенство права, Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав та свобод людини.

Так, Україна постійно бере участь у договорах Ради Європи, які закріплюють права всіх трьох поколінь прав та свобод людини. Це — наступні:

—Європейська конвенція про інформацію щодо іноземного законодавства та Додатковий протокол до неї (Закон України про приєднання від 14 липня 1993 р., дата набуття чинності для України — 14 вересня 1994р.);

—Європейська рамкова конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами та властями (Закон України

- про приєднання від 14 липня 1993 р., дата набуття чинності для України — 22 грудня 1993 р.);
- Європейська культурна конвенція (Закон України про приєднання від 24 лютого 1994 р., дата набуття чинності для України — 13 червня 1994 р.);
 - Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (Закон України про приєднання від 22 вересня 1995 р., дата набуття чинності для України — 29 грудня 1995 р.);
 - Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (Закон України про приєднання від 22 вересня 1995 р., дата набуття чинності для України — 29 грудня 1995 р.);
 - Європейська конвенція про транскордонне телебачення (дата підписання — 14 червня 1996 р.);
 - Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування у Європі (Закон України про приєднання від 29 жовтня 1996 р.). Зазначена Конвенція чинності для України не набула, оскільки документ про приєднання України до неї не може бути депонований Генеральному секретареві Ради Європи. У зв'язку з вступом до Ради Європи 9 листопада 1995 р. для України змінилася процедура висловлення згоди про обов'язковість для неї положень цієї Конвенції. Наша держава може стати її стороною лише шляхом підписання з подальшою ратифікацією;
 - Часткова угода про Європейську комісію "За демократію через право" (Закон України про приєднання від 22 листопада 1996 р.);
 - Часткова відкрита угода Ради Європи щодо запобігання, захисту та надання допомоги у разі великих природних і технологічних катастроф (Указ Президента України від 15 січня 1997 р. № 24/97);
 - Спільна конвенція Ради Європи та ЮНЕСКО з визнання професійної підготовки у сфері вищої освіти у європейському регіоні (дата підписання — 11 квітня 1997 р.);
 - Додатковий та Другий додатковий протоколи до Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (дата підписання — 26 січня 1998 р.);
 - Антидопінгова конвенція (дата підписання — 2 липня 1998 р.);
 - Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута): дата підписання — 2 липня 1998р.;
 - Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування у Європі (дата підписання — 17 серпня 1998 р.);
 - Шостий протокол до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи (дата підписання — 3 листопада 1998 р.);
 - Протокол № 2 до Європейської рамкової конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами та властями (дата підписання — 3 листопада 1998 р.).

Відповідно до Висновку № 190 (1995) щодо заявки України на вступ до Ради Європи:

—Європейська конвенція про передачу засуджених осіб (Закон України про приєднання від 22 вересня 1995р., дата депонування — 9 листопада 1995р., дата набуття чинності для України — 1 січня 1996р.);

—Статут Ради Європи (Закон України про приєднання від 31 жовтня 1995 р., дата набуття чинності для України — 9 листопада 1995 р.);

—Рамкова конвенція про захист національних меншин (дата підписання — 15 вересня 1995 р., Закон України про ратифікацію від 9 грудня 1997 р., дата депонування — 26 січня 1998 р., дата набуття чинності для України — 1 травня 1998р.);

—Європейська конвенція з прав людини та Протоколи №№ 2,11 до неї (дата підписання — 9 листопада 1995 р., Закон України про ратифікацію від 17 липня 1997р., дата депонування — 11 вересня 1997р., дата набуття чинності для України (окрім Протоколу № 11, який набуде чинності 1 листопада 1998р.) — 11 вересня 1997р.);

—Європейська соціальна хартія (дата підписання — 2 травня 1996р.);

—Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (дата підписання — 2 травня 1996 р.);

—Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (дата підписання — 2 травня 1996р., Закон України про ратифікацію від 24 січня 1997 р., дата депонування — 5 травня 1997 р., дата набуття чинності для України — 1 вересня 1997р.);

—Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи і Протокол до неї (Закон України про приєднання від 1 жовтня 1996 р., дата депонування — 6 листопада 1996 р., дата набуття чинності для України — 6 листопада 1996 р.);

—Європейська хартія місцевого самоврядування (дата підписання — 6 листопада 1996 р., Закон України про ратифікацію від 15 липня 1997 р., дата депонування — 11 вересня 1997 р., дата набуття чинності для України — 1 січня 1998 р.);

—Протоколи №№ 1, 4 та 7 до Європейської конвенції з прав людини (дата підписання — 19 грудня 1996р., Закон України про ратифікацію від 17 липня 1997р., дата депонування — 11 вересня 1997 р., дата набуття чинності для України — 11 вересня 1997 р.);

—Протокол № 6 до Європейської конвенції з прав людини (дата підписання — 5 травня 1997р.);

—Європейська конвенція про видачу правопорушників. Додатковий та Другий протоколи до неї (дата підписання — 29 травня 1997р., Закон України про ратифікацію від 16 січня 1998р., дата депонування — 11 березня 1998 р., дата набуття чинності для України — 9 червня 1998 р.);

—Європейська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах

та Додатковий протокол до неї (дата підписання — 29 травня 1997 р., Закон України про ратифікацію від 16 січня 1998 р., дата депонування 11 березня 1998 р., дата набуття чинності для України — 9 червня 1998 р.);

— Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (дата підписання — 29 травня 1997 р., Закон України про ратифікацію від 17 грудня 1997 р., дата депонування — 26 січня 1998р., дата набуття чинності для України — 1 травня 1998р.).

Наведене дозволяє зробити висновок, що динаміка розвитку міждержавного співробітництва у галузі захисту прав людини, перш за все у рамках регіональних систем захисту прав людини, свідчить про деяке звуження сфери діяльності вказаного принципу в даній галузі.

У останні роки акцент у міжнародному праві робиться на питання співвідношення універсального та регіонального механізмів у даній галузі. Один з підходів полягає у „недоцільності збереження регіональних домовленостей з прав людини“, віддаючи перевагу універсальним договорам. Але з цим погодитися не можна.

Регіональний механізм захисту прав людини нині — єдина ефективна модель у даній галузі.

Слід повністю погодитись з Р.Рисдалом, що „у наш час неможливо утворити європейську систему захисту прав людини більш ефективну, ніж та, яка створена 40 років тому в Стразбурзі“. Однак, навіть, такий схвальний відгук колишнього Голови Європейського суду з прав людини не свідчить про те, що створена у рамках Ради Європи правозахисна система позбавлена будь-яких недоліків. У рамках організації постійно ведеться діалог про шляхи підвищення ефективності діяльності контрольного механізму Європейської конвенції з прав людини. В результаті у 1994 р. державами-членами Ради Європи прийнятий, а 1 листопада 1998 р. вступив у дію Протокол № 11 до Конвенції. У відповідності з ним передбачалася реформа згаданого контрольного механізму, де головною зміною стало скасування Європейської комісії з прав людини та утворення єдиного постійно діючого Європейського суду з прав людини. Однак слід вказати, що ці зміни не вирішили усіх проблем.

Не зайво нагадати й про те, що все ж таки основну роль регіональних механізмів у заохоченні та захисті прав людини окремо розглянуто у 1993 р. у підсумковому документі Всесвітньої конференції з прав людини. Підтвердження такої позитивної оцінки можна знайти у сучасних працях авторитетних спеціалістів у галузі прав людини як закордонних, так і вітчизняних.

Наведені факти роблять винятково актуальним дослідження теорії та практики функціонування системи захисту прав людини, утвореної відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Отже, повертаючись до України, слід сказати, що вона з моменту проголошення незалежності стала складовою міжнародної системи захисту

прав людини, взяла на себе зобов'язання, зокрема у рамках європейської системи захисту прав людини, яка є найбільш розвинутою і ефективною у світі.

7.6. ПЛАН ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ЗІ ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 3

Взаємозв'язок національного законодавства і загальної декларації з прав людини (4год.)

Перше семінарське заняття (2 год.)

Навчальні питання

1. Міжнародно-правові договори з захисту прав людини: поняття та юридична характеристика.
2. Співвідношення норм міжнародного та національного права в галузі правозахисної діяльності.

Друге семінарське заняття (2 год.)

Навчальні питання

1. Характеристика міжнародно-правового механізму гарантування прав людини.
2. Реалії та перспективи українського законодавства у галузі застосування Європейських стандартів з прав людини.

Нормативні акти та література до теми:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28.06.96 р. // ВВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.

2. Про Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України: Указ Президента України від 30 січня 2003 року №48 // Урядовий кур'єр. –2003. – №21. – С. 11.

3. Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу: Указ Президента України від 5 березня 2004 року № 278 //Орієнтир. – 2004. – №10. –С.4.

4. Питання забезпечення впровадження програми Twinning в Україні: Указ Президента України від 6 жовтня 2005 року № 1424 // Урядовий кур'єр. – 2005. №192. – С. 13.

5. Міжнародний пакт про громадські і політичні права: (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73.) //Юридичний вісник України: Інформаційно-правовий банк. – 2004. – №49. – С.12-19.

6. Об основах государственной политики Украины в области прав человека: Постановление Верховной Рады Украины от 17 июня 1999 г. № 757 // Голос Украины. – 1999. – №115. – С. 3.

7. Про щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Постанова Верховної Ради України від 7 липня 2005 року № 2778 // Голос України. –2005. –№133. –С.7.

8. Питання організації виконання Закону України „Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Указ Президента України від 21 серпня 2004 року № 965 //Урядовий Кур’єр. – 2004. –№ 164. – С.18.

9. Аналітичні матеріали, пропозиції наукових і практичних працівників Республіканської науково-практичної конференції „Загальна декларація прав людини як міжнародний стандарт правового становища особистості в Україні”.К.:– 1999 . – 355с.

10. Права людини в Україні – 2004. Доповідь правозахисних організацій. / За ред.. Є Захарова, І.Рапп, В.Яворського. Худож.-оформлювач Б.Захаров / Українська Хельсінська спілка з прав людини. _ Харків: Фоліо, 2005. – 332с.

11. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XII регіональної науково-практичної конференції. 9-10 лютого 2006 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім.. Івана Франка, 2006. – 512с.

12. Євграфов П., Тихий В. Право тлумачна діяльність Європейського Суду з прав людини і її значення для України //Юридичний вісник України. – 2005. – № 44. – С.4-7.

13. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. Учебник. – М.: Издательство БЕК, 1998. – 410с.

14. Лихова С., Медіна Л. Становлення та розвиток принципу основних прав людини як джерела права Європейського Союзу // Право України. – 2003. – №11. – С. 158- 161.

15. Пашенко О. Європейські стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства //Право України.– 2006. № 4 С.32-35.

16. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник.К.: Атіка, 2004. – 464с.

17. Тимченко Л.Д. Международное право: Учебник – Издание третье, стереотипное. – Харьков: Консум. – Национальный университет внутренних дел – 2004. – 528с.

18. Филонов А.В., Тодоров И.Я., Суботин В.Н. Международное право /Курс лекций. – Донецк: ДЮИ при ДонНУ. – 2004 – 260с.

19. Шевченко Т. Навіть діючи в межах національного законодавства, суддя може порушити права людини. // Закон і бізнес. – 2004. – №15. – С.13.

20. Яблонська Т. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера. – 1999. – 342с.

Питання для самоконтролю знань студентів, підготовки рефератів:

1. Що таке міжнародно-правовий договір з прав людини і їх юридичне

визначення?

2. Що таке співвідношення міжнародного та національного права в галузі захисту прав людини?
3. Які ви знаєте міжнародно-правові гарантії з додержання прав людини?
4. Які є міжнародні договори з захисту прав людини?
5. Які функції виконують договори з захисту прав людини?
6. Які особливості взаємодії національних норм права з захисту прав людини з міжнародними нормами?
7. За яких умов міжнародно-правові стандарти захисту прав людини можуть мати законодавчої сили в Україні?
8. Які ви знаєте історичні аспекти ратифікації в Україні міжнародно-правових стандартів з захисту прав людини?
9. До яких договорів Ради Європи що закріплюють права та свобод людини приєдналась Україна?

Скласти структурно-логічні таблиці :

1. Складіть таблицю «Аспекти співвідношення міжнародного і внутрішнього права держави»:

По-перше	
По-друге	
По-третє	

2. Складіть таблицю «Форми приведення національного законодавства у відповідність із міжнародними договорами».

По-перше	
По-друге	
По-третє	
По-четверте	
По-п'яте	
По-шосте	
По-сьоме	

3. Складіть таблицю «Механізми, що забезпечують дієвість, втілення в життя норм і принципів міжнародного права в галузі прав людини»

назва	характеристика

Індивідуальне завдання:

Протягом вивчення теми письмово викладіть основні недоліки національного законодавства щодо приведення механізму здійснення прав людини в Україні до рівня міжнародних стандартів.

7.7. Контроль до залікового модуля 1

Тестові завдання до змістового модуля 1.

1. Загально-соціальне право це:

- а) можливість діяти кожному члену суспільства за своїм розсудом;
- б) встановлені державою певні норми поведінки;
- в) певні можливості учасників громадського життя, які об'єктивно зумовлюються рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для всіх однойменних суб'єктів;
- г) всі демократичні норми, що записані в законах;
- д) норми, що заборонені законом.

2. Що становить антологічну сутність прав людини?

- а) онтологічну сутність прав людини становлять її соціальні можливості;
- б) норми, які встановлені законом;
- в) все, що заблагорозсудиться людині за її власним бажанням;
- г) можливості суспільства членом якого є людина;
- д) інструкції та інші підзаконні акти.

3. Залежно від виду носіїв соціальних можливостей розрізняють:

- а) права людини;
- б) права сім'ї, нації (народу), інших соціальних спільнот (класів, суспільних прошарків, груп, громадських об'єднань, трудових колективів тощо);
- в) права людства;
- г) все, що вказано вище;
- д) всі закони, які є в державі.

4. Права людини це:

- а) певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей;
- б) норми, що обмежені законом;
- в) норми, які диктуються певною необхідністю;
- г) норми, які визначені у Конвенції з прав людини;
- д) формально-задекларовані соціальні правила.

5. Права людини це:

- а) права людини - це певним чином внормована її свобода;
- б) права людини - це певні її потреби чи інтереси;
- в) права людини - це її вимоги про надання певних благ, скеровані суспільству, державі, законодавству;
- г) права людини – це певний вид (форма існування, спосіб вияву) моралі;
- д) це все разом взяте.

6. Основні наукові підходи до інтерпретації гідності людини можуть бути позначені, як:

- а) суб'єктивістські;
- б) об'єктивістсько-соціальні;
- в) суб'єктивістсько-соціальні;
- г) об'єктивістсько-антропологічні;
- д) все, що перелічене загалом.

7. Фізичні права людини це:

- а) права, що детерміновані фізіологічною побудовою організму людини;
- б) можливості людини, що необхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних, матеріальних потреб;
- в) права, які закладені у законодавчих актах;
- г) права, згідно із тимчасовим дозволом у зв'язку із певними обставинами;
- д) приписи лікарів.

8. Особистісні права людини це:

- а) можливості збереження, розвитку й захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її світогляду та духовності;
- б) керівництво до діяльності згідно за рішенням суду;
- в) керівництво до діяльності згідно до певних інструкцій;
- г) керівництво до діяльності на власний розсуд;
- д) діяльність строго регламентована законом.

9. Культурні (гуманітарні) права це:

- а) норми, які регламентовані міжнародними договорами відносно прав етнічних меншин;
- б) необмежена можливість до будь якої творчої діяльності;
- в) норми, які зобов'язують вести себе культурно у громадських місцях;
- г) можливості збереження та розвитку етнічно-національної самобутності, доступу до знань та інших духовних здобутків людства, до їх засвоєння,

використання та участі у подальшому примноженні;

д) нормативні акти Міністерства культури України.

10. Економічні права це:

а) норми, які встановлені законом згідно здійснення економічних відносин;

б) можливості людини реалізовувати свої здібності, здобувати своєю працею засоби для існування, беручи участь у виробництві, розподілі й наданні матеріальних чи інших благ;

в) дозволи на здійснення фінансових операцій строго у рамках нормативно-правового поля;

г) можливості людини здійснювати свою економічну діяльність так, як вона вважає потрібним;

д) строго встановлені законом норми здійснення економічної діяльності для фізичних осіб.

11. Політичні права це:

а) можливості людини брати участь у суспільному (державному й громадському) житті, впливати на діяльність різноманітних державних органів, а також громадських об'єднань насамперед політичного спрямування;

б) необхідна частина прав людини, яка строго регламентована Законами України;

в) дозволи на проведення політичних заходів за згодою місцевих органів самоврядування;

г) право людині діяти як заманеться в разі порушення її законних прав та інтересів;

д) права визначені політичною ситуацією в державі.

12. Межі прав людини – це:

а) морально-етичні категорії буття суспільства;

б) категорії, що виникають у зв'язку із фізичними недоліками організму людини;

в) сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст та обсяг прав людини внаслідок нормотворчої діяльності, відповідно, міжнародних чи державних органів;

г) все що перешкоджає здійснити ті, чи інші права;

д) меж прав людини у цивілізованому суспільстві не існує.

13. Обмежування прав людини –це:

а) будь яка діяльність, яка обмежує права людини;

б) такої категорії не існує, є лише суб'єктивні якості людини, які не дозволяють здійснювати свої права;

в) фізичні перепони конкретній людині, яка здійснює ту чи іншу діяльність;

г) діяльність владних суб'єктів, насамперед компетентних державних органів, по встановленню меж (обмежень) щодо здійснення прав людини;

д) формально-встановлені норми у законодавчих актах.

14. Основні тенденції сучасного розвитку прав людини

- а) запровадження в суспільну свідомість уявлення про те, що саме людина є первинним і головним суб'єктом невід'ємних прав, які мають соціальну природу (соціально-природний характер);
- б) поширення принципу правової рівності на все більше коло людей;
- в) збільшення «каталогу» цих прав (як наслідок збагачення, зростання потреб їхніх носіїв), якому, проте, не завжди відповідають реальні можливості здійснення деяких прав;
- г) зростання кількості країн, які допускають наддержавний (міжнародний) контроль за станом дотримання у них прав людини;
- д) все, що перелічене вище.

15. Найважливіші «праволюдні» тенденції формування міжнародного правопорядку:

- а) універсальність проблематики й концепції прав людини, поширення її на дедалі більшу кількість держав та підвищення ефективності міжнародних контрольних механізмів у сфері захисту прав людини;
- б) поширення примату, верховенства норм міжнародного права з питань прав людини щодо відповідних норм внутрішньодержавного законодавства;
- в) диверсифікація, тобто урізноманітнення конкретного змісту й обсягу прав людини у різних країнах.
- г) об'єктивна інформованість світової громадськості про стан дотримання цих прав у різних країнах та утворення й розгортання діяльності недержавних, не урядових організацій із захисту прав людини, міжнародна та державна підтримка таких правозахисних структур;
- д) все, що перелічене вище.

Тестові завдання до змістового модуля 2.

1. Європейські стандарти прав людини – це:

- а) зафіксовані в юридичних актах та документах європейських міжнародних організацій принципи і норми стосовно змісту й обсягу прав та свобод людини;
- б) міжнародно-правові норми, які ратифіковані в законодавство окремої держави;
- в) правові норми, які регламентують порядок перебування іноземців на території певної держави;
- г) правові норми, які притаманні лише державам Європейського Союзу;
- д) все, що вказано вище.

2. Що є джерелом стандартів прав людини?

- а) Конвенція про захист прав і основних свобод людини;
- б) Європейська соціальна хартія;
- в) Хартія Європейського Союзу про основні права;
- г) все перелічене вище;
- д) рішення Європейського Суду з прав людини.

3. Міжнародні стандарти прав людини –це:

- а) закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави;
- б) всі світові міжнародно-правові акти, які стосуються прав людини;
- в) всі рішення судів, що винесені відносно захисту прав людини;
- г) найбільш справедливі правові акти, які стосуються захисту прав людини;
- д) всі акти, які виносяться правозахисними організаціями.

4. Які з елементів класифікації складають стандарти прав людини ?

- а) залежно від онтологічного статусу - номінальні та фактичні;
- б) за сферою дії - всесвітні та регіональні;
- в) за характером обов'язковості впровадження - юридичні та морально-політичні;
- г) всі, що перелічені вище;
- д) не один з перелічених елементів не відноситься до стандартів прав людини.

5. Фактори, які визначають, формують та характеризують зміст і обсяг прав людини.

- а) інтереси (потреби) людини, справедливо збалансовані з інтересами (потребами) суспільства;
- б) мораль, що домінує у відповідному суспільстві в певний час;
- в) мета певного права людини та відповідність (домірність) їх правореалізаційної, право забезпечувальної та правообмежувальної діяльності держави;
- г) всі, що перелічені вище;
- д) інтереси держави.

6. Основні завдання Конвенції з захисту прав та свобод людини:

- а) забороняюче;
- б) освітньо-виховне;
- в) охоронно-попереджувальне;
- г) захисне;
- д) все що вказано у пунктах «б»-«г».

7. В якому розумінні у главі 3 Хартії Європейського Союзу вживається термін «рівність»?

- а) рівність як формальна однаковість можливостей, котрі складають інститут прав людини;
- б) рівність як характеристика особливих умов і засобів, спеціально створених задля задоволення потреб та інтересів людей, які в силу своїх специфічних характеристик потребують "пільгового" режиму прав та свобод;
- в) рівність як передумова створення панєвропейської культури прав людини, покликаної забезпечити подальшу інтеграцію держав-членів ЄС на основі визнання загальнолюдських цінностей;
- г) у всіх розуміннях вказаних вище;
- д) рівність, як форма вираження економічної характеристики соціального становища населення.

8. Що таке імплементація міжнародно-правових норм у національне законодавство?

- а) це здійснювана міжнародними і державними органами діяльність зі втілення норм та інших положень цих актів у національну юридичну практику;
- б) це примусовий обов'язок держав Європейського Союзу втілювати норми Конвенції із захисту прав людини та інших правозахисних актів у національну правозастосовуючу діяльність;
- в) це необхідний елемент входження держави до Європейського Союзу;
- г) це еволюційний шлях втілення найбільш прогресивних міжнародно-правових актів у національні законодавства;
- д) це один з елементів військової окупації.

9. Що означає така стадія імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство, як державне визнання прав людини?

- а) публічне оголошення офіційними особами держави прийнятності міжнародно-правових стандартів прав людини;
- б) проголошення, закріплення у національних Конституціях та інших законах, участі держав у прийнятті та ратифікації відповідних міжнародних актів;
- в) використання міжнародно-правових стандартів з прав людини у шкільних та вузівських програмах навчання;
- г) використання міжнародно-правових стандартів у практиці національної судової системи;
- д) обов'язок діяти строго за нормами міжнародно-правових стандартів у практиці виконавчої влади.

10. Що означає така стадія імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство, як етапізація здійснення прав людини?

- а) коли у суспільстві, державі вже існують усі необхідні загальносоціальні умови й засоби (передовсім економічні, матеріальні), або ж ті, реалізація котрих не вимагає відчутних матеріальних витрат;
- б) коли відсутні «загальносоціальні» засоби і мають з'явитися лише у перспективі (декларація того чи іншого права у національних законодавчих актів з поступовим надбанням засобів для їх реального застосування);
- в) просте логічне конструювання етапів втілення міжнародно-правових стандартів у національну правозастосовну практику;
- г) додержання правил черговості застосування міжнародно-правових стандартів до осіб, які нуждаються в одержанні тих чи інших прав;
- д) правила вказані у пунктах «а» та «б».

11. Що означає така стадія імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство, як інституціоналізація здійснення прав людини?

- а) це утворення або визначення тих державних органів, інших державних

- організацій, посадових осіб, на які спеціально покладається обов'язок сприяння здійсненню (забезпеченню), охорони та захисту прав людини;
- б) створення навчальних програм у вищих учбових закладах по вивченню міжнародно-правових стандартів здійснення прав людини;
 - в) обов'язкове застосування міжнародно-правових стандартів з прав людини у діяльності національних органів всіх гілок влади;
 - г) використання теорії міжнародно-правових стандартів тільки у навчальних програмах інститутів (як учбових закладів);
 - д) використання міжнародно-правових стандартів здійснення прав людини при формуванні національних законодавств.

12. Що означає така стадія імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство, як інтерпретація та конкретизація юридичних актів щодо прав людини?

- а) урахування рівня розвитку як людства в цілому, так і його окремих осередків, частин;
- б) урахування конкретно-історичних умов, за яких сформувалися і діють суб'єкти інтерпретації та реалізації прав людини;
- в) урахування специфічних групових інтересів тієї частини соціально неоднорідного суспільства, представником і виразником якої об'єктивно виступає інтерпретатор відповідного міжнародного «стандарту» або ж закону держави;
- г) урахування всіх аспектів, що перелічені вище;
- д) тлумачення міжнародно-правових стандартів за власним розсудом суб'єкта, який імплементує їх у своє законодавство.

13. Що означає така стадія імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство, як процедуризація здійснення прав людини?

- а) способи встановлення юридичних прав і обов'язків;
- б) ступінь визначеності, конкретності, формалізованості діяльності уповноважених осіб;
- в) матеріальні, часові та інші «фізичні» показники процедурних дій;
- г) засоби забезпечення процесуальних прав і обов'язків;
- д) всі перелічені вище аспекти.

14. Що означає така стадія імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство, як встановлення і реалізація юридичних засобів охорони та захисту прав людини?

- а) встановлення дієвого механізму реалізації імплементованих прав та свобод людини у національному законодавстві;
- б) розробка та формальна декларація національних законів, що містять міжнародно-правові стандарти прав людини;
- в) використання міжнародно-правових стандартів з захисту прав людини у відомчих інструкціях та інших підзаконних актах органів виконавчої влади;
- г) обов'язкове застосування міжнародно-правових стандартів прав людини у

діяльності національних судів;

д) все що перелічено вище.

15. Які основні підходи застосовуються судами при вжитті міжнародно-правових стандартів прав людини під час розгляду справ.

а) конкретно-історичний підхід;

б) гносеологічний підхід;

в) включення до предмета судового пізнання соціально значущих фактів;

г) всебічність пізнання предмету судового пізнання;

д) всі вище перелічені підходи.

Тестові завдання до змістового модуля 3.

1. Яка стаття Конституції України визначає принципи зовнішньої політики України.

а) стаття 32

б) стаття 50

в) стаття 18

г) стаття 12

д) стаття 43

2. Основні принципи міжнародного права зафіксовані:

а) в Статуті ООН;

б) в Декларації про принципи міжнародного права, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 24 жовтня 1970 р.;

в) в Заключному акті НБСЄ від 1 серпня 1975 р.;

г) в Конституції України;

д) в перших трьох актах.

3. Які з вказаних міжнародних принципів є загальноприйнятними у сфері формування міжнародно-правових стандартів прав людини

а) суверенної рівності;

б) незастосування сили і погрози силою;

в) невтручання у внутрішні справи;

г) пакт про ненапад;

д) тільки перші три принципи.

4. У яких положеннях Конвенції з захисту прав людини знаходить своє відображення узгоджена взаємодія міжнародного і національного права?

а) стаття 27;

б) стаття 46;

в) стаття 33;

г) стаття 9;

д) статті вказані у пунктах «а» і «б».

5. Як називається діяльність держави по наданню нормі міжнародного права, юридичної сили в межах дії національного права?

а) ексгумація;

б) екстрадиція;

- в) трансформація;
- г) ексекуція;
- д) апеляція.

6. В якій статті Конституції України вказана проблема трансформації міжнародної норми в національне право України?

- а) стаття 11
- б) стаття 26
- в) стаття 9
- г) стаття 3
- д) стаття 10

7. Який міжнародний договір може бути джерелом права в Україні?

- а) договір ратифікований державою;
- б) договір підписаний Генеральним прокурором України;
- в) договір підписаний прем'єр-міністром України;
- г) договір підписаний Головою Конституційного Суду України;
- д) договір підписаний Головою СБУ.

8. Чию згоду на визнання міжнародного договору в Україні слід отримати, щоб потім його ратифікувати?

- а) Президента України;
- б) Генерального прокурора України;
- в) Співкерів Верховної Ради України;
- г) Верховної Ради України;
- д) Кабінету Міністрів України.

9. Від чийого імені можуть укладатися міжнародні договори в Україні згідно із Законом України "Про міжнародні договори України" (22.12.1993 р.)?

- а) держави;
- б) уряду;
- в) міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади;
- г) Президента України;
- д) тільки від імені суб'єктів вказаних в пунктах «а»—«в».

10. Які форми приведення законодавства у відповідність із міжнародними договорами використовують на практиці?

- а) розробка і прийняття принципово нових законодавчих актів, раніше невідомих правовій системі держави;
- б) прийняття законів, що замінюють ті, які раніше діяли і які істотно змінюють нормативний зміст;
- в) прийняття актів, які вносять часткові зміни і доповнення у чинне законодавство України;
- г) зміна міжнародних договорів згідно до національного законодавства;
- д) тільки форми вказані в пунктах «а»—«в».

11. Вкажіть способи приведення в дію норм міжнародного права у сфері внутрішньодержавних правовідносин:

- а) відсилка;
- б) рецепція;
- в) трансформація;
- г) екстрадиція;
- д) способи вказані у пунктах «а»–«в».

12. Що таке відсилка відносно договорів у міжнародному праві?

- а) використання у внутрішньо державному акті якоїсь міжнародно-правової норми для встановлення змісту внутрішньої норми;
- б) безпосереднє сприймання внутрішньодержавним актом міжнародно-правової норми без зміни тексту;
- в) перевтілення міжнародно-правової норми у норму внутрішньодержавного права шляхом видання спеціального державного нормативного акту;
- г) повна заміна національної норми міжнародною;
- д) запозичення національної норми міжнародним договором.

13. Що таке рецепція міжнародно-правової норми?

- а) повна заміна національної норми міжнародною;
- б) перевтілення міжнародно-правової норми у норму внутрішньодержавного права шляхом видання спеціального державного нормативного акту;
- в) безпосереднє сприймання внутрішньодержавним актом міжнародно-правової норми без зміни тексту;
- г) запозичення національної норми міжнародним договором;
- д) використання у внутрішньо державному акті якоїсь міжнародно-правової норми для встановлення змісту внутрішньої норми.

14. Що таке трансформація міжнародно-правової норми?

- а) повна заміна національної норми міжнародною;
- б) перевтілення міжнародно-правової норми у норму внутрішньодержавного права шляхом видання спеціального державного нормативного акту;
- в) використання у внутрішньо державному акті якоїсь міжнародно-правової норми для встановлення змісту внутрішньої норми;
- г) безпосереднє сприймання внутрішньодержавним актом міжнародно-правової норми без зміни тексту;
- д) запозичення національної норми міжнародним договором.

15. Вкажіть форми безпосереднього застосування норм міжнародного права у внутрішньому праві:

- а) самостійне застосування норм міжнародних договорів та інших джерел — без прямої участі норм національного законодавства, але не поза сферою їх впливу;
- б) спільне застосування норм міжнародних договорів і «споріднених» норм національного законодавства, що пов'язано з функціонуванням вказаних вище правозастосовних комплексів;
- в) пріоритетне застосування норм міжнародного права замість норм національного законодавства при їх взаємній невідповідності, тобто у колізійних ситуаціях;

г) застосування міжнародних норм суб'єктами виконавчої влади без згоди Верховної Ради України;

д) положення вказані в пунктах «а»–«б».

16. У який проміжок часу міжнародні конвенції із захисту прав людини зобов'язані надавати доповіді-звіти щодо заходів, які проводяться для ефективного реалізації передбачених конвенціями прав людини?

а) кожний рік;

б) раз у два роки;

в) 1-5 років;

г) 1-7 років;

д) зовсім не зобов'язані надавати такі звіти.

17. Що таке інститут омбудсмана?

а) посада в кабінеті міністрів;

б) парламентський орган із захисту прав людини в особі парламентського Уповноваженого з прав людини;

в) громадська особа яка сприяє правосуддю відносно захисту прав людини;

г) термін, який означає правозахисну практику;

д) все, що вказане вище.

8. ЗАЛКОВИЙ МОДУЛЬ 2

8.1. ЧЕТВЕРТИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

Тема 4: Тлумачення конвенції про захист прав і основних свобод людини

(лекція 2 год.)

План

1. Характеристика загальних принципів тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод.
2. Основні способи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод.
3. Особливості тлумачення Європейським Судом Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

8.1.1. Характеристика загальних принципів тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод

Одним із найголовніших завдань, які постали перед Україною після проголошення нею 1991 року державної незалежності, є її інтеграція у світове співтовариство. Неодмінною вимогою такої інтеграції та передумовою позитивного сприйняття України на міжнародній арені є досягнення високого рівня забезпечення й захисту прав людини та виконання взятих нашою державою міжнародно-правових зобов'язань. Цей висновок впливає, зокрема, з аналізу тих міжнародно-правових договорів з питань захисту й реалізації прав людини, стороною яких є Україна, зокрема Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року (далі — Конвенція). Ратифікація Україною цієї

Конвенції одразу ж викликала жваві дискусії довкола проблеми тлумачення змісту закріплених нею вимог. Питання дещо ускладнюється через те, що формулювання більшості конвенційних приписів є максимально широкими та гнучкими, містять чимало оцінних понять, передбачають широку дискрецію національних правозастосовних органів, а, відтак, потребують вироблення більш-менш чітких правил їх інтерпретації.

При цьому підхід національного офіційного інтерпретатора до тлумачення норм Конвенції, котрі закріплюють права й основні свободи людини, навряд чи можна нині обґрунтувати без урахування практики Європейського суду з прав людини (далі — Євросуд), наділеного винятковими повноваженнями щодо тлумачення й застосування її положень (ст. 32 Конвенції). Оскільки рішення Євросуду в їхній резолютивній частині є основною формою реагування контрольного механізму Ради Європи на порушення прав людини та основних свобод (які мають місце у державах — учасниках Ради Європи), очевидно є потреба з'ясування особливостей тлумачення Конвенції, здійснюваного саме цим органом.

Правильне тлумачення норм Конвенції, а, отже, й розуміння можливостей держави щодо обмеження окремих конвенційних прав (за наявності передбачених підстав) є особливо важливим й для України на сучасному етапі її розвитку, оскільки порушення конвенційних положень може призвести до ухвалення Євросудом рішень не на її користь.

Отже, ця проблема є актуальною для української держави як реального чи потенційного відповідача в Євросуді, а також для українського суспільства в цілому й кожного з його членів як носіїв зазначених прав людини та основних свобод. Тому видається цілком виправданим розгортання у вітчизняній юридичній науці досліджень означеної проблеми.

До принципів тлумачення Конвенції належать засади:

а) пропорційності тлумачення, б) його ефективності, в) певної свободи національного розсуду, г) автономності. Підпорядкованість правотлумачення цим принципам уможливорює правильну й ефективну інтерпретацію норм Конвенції, адже саме на реалізацію таких засад спрямовано будь-який спосіб тлумачення.

Охарактеризуємо коротко кожен із зазначених принципів.

Принцип пропорційності (забезпечення справедливого балансу між інтересами особи, з одного боку, та інтересами суспільства (держави), — з іншого). Пропорційність є принципом інтерпретації та застосування норм Конвенції і водночас інструментом забезпечення розумного, справедливого балансу між інтересами особи та інтересами суспільства. Чи не найбільше його використовують на кінцевому етапі інтерпретації, тобто після визначення мети правової норми, змісту права, обсягу сфери оцінювання державою-відповідачем.

Наприклад, у рішенні Євросуду від 25 липня 2002 року, ухваленому в справі «*Совтрансавто-Холдинг проти України*» завданням якого було

встановлення порушення державою-відповідачем права на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом та права на мирне володіння майном, Євросуд дійшов висновку про те, що характер *судового* процесу та невизначеність, з котрою зіткнувся заявник, порушили справедливий баланс між загальним інтересом та потребою захисту прав заявника на мирне володіння майном.

Принцип ефективності (забезпечення ефективного захисту прав людини). Суть його полягає у тому, що відповідні нормативні положення Конвенції слід тлумачити у такий спосіб, який здатний забезпечити максимально ефективний захист прав людини. Завдяки цьому правотлумачна діяльність Євросуду стає не тільки способом захисту закріплених Конвенцією прав і свобод людини, а й також засобом їх розширення та водночас звуження правообмежувальних можливостей держави. А таке звуження прав держави неодмінно приведе і до розширення її правозабезпечувальних обов'язків перед людиною.

Як і в багатьох попередніх рішеннях, у рішенні Євросуду від 27 червня 2000 року, ухваленому у справі *Іліхан проти Туреччини*, завданням якого було з'ясувати, чи було порушено державою-відповідачем право на життя, Євросуд зауважив, що правила про прийнятність заяв слід застосовувати гнучко й без зайвого формалізму. Більше того, усі положення Конвенції слід застосовувати й тлумачити у спосіб, який би забезпечував реальність та ефективність закріплених нею прав і свобод.

Принцип забезпечення певної свободи національного розсуду. Застосування Євросудом цього принципу дає змогу, зокрема, гармонізувати дію норм національного законодавства із дією положень Конвенції. Змістом цього принципу є здійснення Євросудом тлумачення конвенційних приписів у справах певного типу із урахуванням делегованої Конвенцією державам-учасникам певної свободи розсуду в інтерпретації та застосуванні ними, їхніми органами та посадовими особами конвенційних норм з метою забезпечення належних умов реалізації та захисту прав людини, а також задля досягнення справедливого балансу між останніми й інтересами суспільства. Прикладом реалізації цього може бути рішення Євросуду від 28 листопада 2002 року, ухвалене в справі *«Лавентс проти Латвії»* завданням якого було встановлення порушення державою-відповідачем права на свободу і безпеку, а також права на розгляд справи впродовж розумного строку неупередженим судом. У цьому рішенні Євросуд зазначив, що мало місце втручання у право заявника на повагу до таємниці листування. Він зауважив, що відповідний захід було санкціоновано на підставі ст. 176 Кримінально-процесуального кодексу Латвії. На думку Євросуду, це законодавче положення допускало надто широку сферу судового розсуду.

Принцип автономності (автономності тлумачення Євросудом норм Конвенції). Пошук Євросудом загальноєвропейського стандарту тлумачення окремих понять, використаних у Конвенції, забезпечується формуванням його власного — «автономного» — їх розуміння, і застосовують його для з'ясування

не лише їх змісту, а й змісту застережень, зроблених державами відповідно до ст. 64 Конвенції. Застосування цього принципу сприяє, окрім іншого, уніфікації стандартів правозастосування у різних державах—учасниках Ради Європи. «Відправною точкою» у застосуванні цього принципу власне і виступає практика Євросуду. Зазначена автономність полягає у незалежності висновків Євросуду від поширеного в окремих державах розуміння того чи іншого поняття. Однак Євросуд санкціонує й певний рівень «гнучкості» при здійсненні такої інтерпретації правозастосовними органами держав-учасниць, однак за умови, що їхня інтерпретація видаватиметься йому достатньо «розумною» і такою, що відповідає змісту Конвенції.

Наприклад, у справі «*Рінгейзен проти Австрії*», яку розглянув Євросуд (рішення від 16 липня 1971 року), заявник стверджував про факт порушення державою ч. 1 ст. 6 Конвенції щодо права на справедливий судовий розгляд. Відповідно до австрійського законодавства, будь-які майнові угоди стосовно земельних ділянок повинні опосередковуватися виданням компетентними органами виконавчої влади спеціального адміністративного акта. Ці ж органи наділені також повноваженнями щодо розгляду земельних спорів. Отже, ключовим питанням у справі було те, чи відповідають саме ці органи тим вимогам ст. 6 Конвенції, які висуваються до суду. Австрійський уряд стверджував, що такі органи не є судами, а тому в цьому випадку ст. 6 Конвенції не підлягає застосуванню. Проаналізувавши суть справи, Євросуд дійшов таких висновків: **по-перше**, не вважається вирішальним той факт, що національне законодавство Австрії відносить земельні відносини до публічних (адміністративних), оскільки є очевидною цивільно-правова природа таких відносин; **по-друге**, неприпустимо наділяти суддівськими повноваженнями адміністративні органи виконавчої влади з огляду на їхню ієрархічну залежність і, отже, відомчу необ'єктивність. Тому Євросуд визнав порушення права заявника на справедливий судовий розгляд, зважаючи на ст. 6 Конвенції.

8.1.2. Основні способи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод

Відповідно до щойно охарактеризованих принципів тлумачення норм Конвенції конституюються й особливості способів інтерпретації останніх, зумовлюються взаємозв'язки та співвідношення цих способів.

Філологічне тлумачення. Специфіка застосування цього способу тлумачення визначається наявністю двомовних офіційних текстів Конвенції, а також деякою специфікою спеціально-юридичних термінів, використаних у цьому міжнародно-правовому акті.

З практики Євросуду відомі приклади ретельного філологічного аналізу при тлумаченні окремих термінів Конвенції, особливо ж у разі використання двох рівнозначних, проте однаково автентичних її текстів (англійського та французького). Ухвалюючи 28 листопада 1978 року рішення Євросуду в справі «*Лудіке, Белькасем і Кох проти Німеччини*», яка стосувалася права на

безоплатну допомогу перекладача у судовому процесі (це право передбачено п. «є» ч. 3 ст. 6 Конвенції), Євросуд тлумачив термін «безоплатний», послуговуючись його визначеннями у французьких і англійських тлумачних словниках. У результаті було встановлено, що цим терміном позначено поняття про цілковиту безоплатність такої допомоги в усіх випадках.

Систематичне тлумачення. Його особливостями у даному разі є використання, окрім Конвенції, ще й інших міжнародно-правових актів та документів, дотичних до її змісту, а також застосування прецедентів тлумачення, здійсненого самим Євросудом. *Останні можна класифікувати, зокрема, на такі різновиди:*

—за способом посилення: фактичні та формально-фактичні. Фактичний прецедент має місце, коли для тлумачення норм Конвенції Євросуд використовує зміст своїх попередніх рішень повністю або ж у певній частині, однак не посилається на них у новому рішенні. Формально-фактичний прецедент полягає не лише у фактичному використанні Євросудом змісту його попереднього рішення, а й у прямому посиленні на останнє:

—за характером використання прецеденту: позитивні і негативні. *Позитивним прецедентом* є попереднє рішення, зміст якого без значних змін імплементовано у рішення щодо нової справи. Отже, Євросуд, зокрема, акцентує увагу на незмінності соціальних умов дотримання певного права та на необхідності обґрунтування аналогічних висновків. *Негативним прецедентом* є таке рішення Євросуду, яке, через зміну конкретно-історичних умов, уже не фіксує підходів, що їх доцільно застосовувати для прийняття рішення по суті нової справи, яку він розглядає. Тобто Євросуд вказує, що у такій справі зміст статті Конвенції повинен тлумачитись інакше, ніж у його ж попередніх рішеннях щодо аналогічних справ, за сферою поширення юрисдикції Ради Європи: юридичні акти органів тих держав, котрі не входять у правове поле Ради Європи, і юридичні акти органів держав—учасниць Ради Європи. Зокрема, у практиці Євросуду мають місце посилення на Американську конвенцію з прав людини чи навіть на прецеденти Верховного Суду США. Характерним у цьому сенсі є рішення Євросуду від 7 липня 1989 року, ухвалене в справі «*Соурінг проти Об'єданого Королівства*». У мотивувальній частині цього рішення Євросуд зазначив, що однозначна заборона катування, нелюдського чи такого, яке принижує честь і гідність, поводження або покарання, міститься не лише у ст. 3 Конвенції та у Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права, а й у Американській конвенції з прав людини, що свідчить про загальне визнання такої заборони як міжнародного стандарту. Ще одним прикладом застосування систематичного способу тлумачення при вирішенні справ є рішення Євросуду від 27 червня 2000 року, ухвалене в справі «*Ілхан проти Туреччини*», завданням якого було з'ясувати, чи порушене державою-відповідачем право на життя. В цьому рішенні зазначається, що прецеденти Євросуду свідчать про те, що поняття ефективного засобу правового захисту охоплює проведення розслідування,

правила проведення якого, поряд з іншим, передбачають доступ до нього особи, що скаржитися.

Окрім цього, В. Мармазов виділяє принцип, суть якого полягає у тому, щоб вирішити справу так, як було вирішено раніше. Цей принцип повністю сформувався в Англії у ХІХ ст. і є основою прецедентного права. Отже, це правило, породжене англійським загальним правом, яке засновується на додержанні прецедентів.

Історико-політичне (історичне) тлумачення (подекуди його називають «історико-цільовим»). Це поєднання історичного та цільового тлумачення, причому цільовий контекст цього способу інтерпретації досліджується з огляду на суспільно-політичні, економічні й інші соціальні умови прийняття Конвенції. Його завданням є встановлення смислу норм Конвенції з огляду на їхню генезу, урахування умов та факторів їх виникнення. У зв'язку з цим варто звернути увагу на характеристику низки підготовчих документів, які передували прийняттю Конвенції. Вони відігравали у судових розглядах доволі неоднозначну роль, бо іноді їх використовували для обґрунтування зміни позиції суддів під впливом різних обставин. Наприклад, у рішенні Євросуду від 21 лютого 1986 року, ухваленому в справі *«Джеймс та інші проти Об'єднаного Королівства»* Євросуд зіткнувся із питанням про те, чи поширюється поняття «відповідність визнаним принципам міжнародного права» (ст. 1 Першого Протоколу) на випадки вилучення державного майна у громадян держави. З огляду на брак прямої відповіді на це питання у тексті Конвенції, Євросуд звернувся до згаданих підготовчих документів і на основі їх аналізу дійшов висновку про те, що відповідність вилучення майна визнаним принципам міжнародного права повинна бути досягнута у разі, якщо воно вилучається у іноземних громадян. Щодо ж громадян відповідної держави, то такого застереження немає.

Цільове (телеологічне) тлумачення є хіба що не найважливішим способом інтерпретації норм Конвенції. Його особливість полягає у тому, що цілі й завдання Конвенції розглядають крізь призму з'ясування змісту передовсім її Преамбули. На необхідність використання саме цього способу тлумачення прямо вказує у низці своїх рішень Євросуд. Зафіксовані ж у Конвенції обмеження окремих прав Євросуд інтерпретує звужено, аби не входити у суперечність із метою захисту прав людини. Ілюстрацією визначення цілей та завдань Конвенції може бути, скажімо рішення Євросуду від 23 жовтня 1995 року, ухвалене в справі *«Шмауцер, Умлауфт, Градінгер, Прамиталер, Палаоро, Пфармайер проти Австрії»*, завданням якого було встановлення порушення державою-відповідачем права на справедливий судовий розгляд та права не бути притягнутим до суду або покараним двічі. Євросуд зазначив, що ст. 4 Протоколу № 7 має на меті заборону повторення кримінального розгляду.

Еволюційне тлумачення. Суть його полягає у встановленні змісту конвенційної норми з урахуванням сукупності конкретно-ситуаційних умов та обставин, які існують саме на момент її інтерпретації. У цьому разі норму має

бути витлумачено так, аби вона виконала функцію засобу, інструменту задля досягнення певних цілей (тому таке тлумачення іноді називають «функціональним»). Найчастіше Євросуд використовує такий спосіб тлумачення Конвенції у разі інтерпретації її «гнучких», насамперед оцінних, норм, формулювання яких дає можливість для широкої дискреції правозастосовного органу. Саме функціональне тлумачення слугує дієвим інструментом втілення в життя зазначених вище основних принципів інтерпретації Конвенції, передовсім принципу ефективності.

Наприклад, у рішенні Євросуду від 13 червня 1979 року, ухваленому в справі *«Маркс проти Бельгії»* перед Євросудом постало завдання визначити: чи порушило законодавство Бельгії право на повагу до сімейного життя, яке закріплено у ст. 8 Конвенції, встановивши законодавчу різницю у правовому статусі дітей, народжених у законному шлюбі та поза ним? Розглядаючи цю справу, Євросуд визнав, що Конвенцію слід інтерпретувати крізь призму умов сьогодення. З урахуванням цього у мотивувальній частині рішення зазначено: «Євросуд не може не зважати на той факт, що національне законодавство більшості держав—членів Ради Європи, а разом з ним різні акти міжнародного права еволюціонують у напрямку визнання повної рівноправності дітей, народжених поза шлюбом, із «законно народженими» дітьми».

Особливості тлумачення – з'ясування за «обсягом»

Таке тлумачення, в основі якого міститься співвідношення між змістом і текстом норм, можна розглядати саме як результат правотлумачної діяльності. До його особливостей належать такі:

—ті норми, котрі регламентують правовий статус людини, передусім у взаємовідносинах із державою, тлумачаться розширювально на користь громадянина;

—натомість буквально (а то й обмежувально) тлумачаться ті норми, які визначають правовий статус держави, її органів та посадових осіб, що у деяких випадках призводить до розширення обов'язків держави перед людиною.

Наприклад, у рішенні Євросуду від 16 грудня 1992 року, ухваленому в справі *«Німіці проти Німеччини»* Євросуд застосував розширювальне тлумачення поняття *«приватне життя»*. На думку суддів, ст. 8 Конвенції забезпечує контроль не лише над обшуком «житла особи», а й приміщень, в яких відбувається її ділова діяльність, оскільки зведення поняття «приватне життя» лише до «внутрішнього кола» життя особи було б надмірним обмеженням її прав. У рішенні Євросуду від 24 листопада 1988 року, ухваленому в справі *«Броган проти Об'єднаного Королівства»*, заявник оскаржував дії поліції щодо невинувато тривалого строку тримання його під вартою. При ухваленні цього рішення Євросуд відхилив посилення держави-відповідача на особливі обставини справи і зазначив, що у тлумаченні поняття «негайно» межі для розсуду держави доволі вузькі. На думку Євросуду, навіть застосований державою найкоротший (4 доби і 6 годин) строк перебування під

вартою в поліції не відповідає суворим часовим обмеженням, що передбачені ч. 3 ст. 5 Конвенції. Виправдання дій поліції особливими обставинами цієї справи означало б неприпустимо широке тлумачення звичайного значення слова «негайно». Таке тлумачення було б на шкоду особі, значно послабило б процесуальну гарантію, передбачену ч. 1 ст. 5 Конвенції, і мало б наслідки, які серйозно підривають саму суть права, що захищено цим положенням.

Юридичні особливості роз'яснення норм Конвенції в рішеннях Євросуду

Як свідчить аналіз функціонування таких рішень, вміщені у них інтерпретаційні положення можуть бути:

—офіційним казуальним тлумаченням (оскільки вони є формально обов'язковими для сторін у справі);

—неофіційним нормативним тлумаченням: а) для усіх держав—членів Ради Європи у процесі вирішення ними подібних справ на національному рівні; б) для самого Євросуду у його подальшій право-тлумачній практиці.

Залежно від місця Конвенції у внутрішньому законодавстві держав-учасниць здійснюється й юридичне забезпечення ними виконання рішень Євросуду. Внутрішньодержавні наслідки рішень Євросуду відрізняються між собою залежно від змісту ухваленого рішення, але з додержанням принципу, а саме: у випадках визнання невідповідності норм внутрішнього законодавства вимогам Конвенції ці норми повинно бути змінено або ж узагалі скасовано; у разі порушення органами держави-відповідача норм Конвенції тій особі, конвенційне право якої порушено, має бути надано можливість безперешкодно реалізувати його; а якщо таке порушення триває й після ухвалення Євросудом рішення, держава зобов'язана негайно припинити таке порушення; у разі неможливості повного чи часткового застосування реституції особа має одержати від держави відшкодування чи компенсацію за несприятливі наслідки, що настали внаслідок порушення її прав. Оскільки формальна обов'язковість виконання рішення Євросуду стосується лише держави-учасниці, щодо якої було ухвалено це рішення, дискусійним є питання щодо існування обов'язку інших держав-учасниць, внутрішнє законодавство яких є аналогічним до законодавства першої держави, «реагувати» так чи інакше на таке рішення.

Підсумовуючи, зауважимо, що охарактеризовані вище особливості тлумачення Євросудом норм Конвенції нині не можуть не враховувати й суди в Україні — насамперед тому, що цей міжнародний договір став, після його ратифікації Україною, складовою її національного законодавства.

8.1. 3. Особливості тлумачення європейським судом Конвенції про захист прав і основних свобод людини

Впродовж останніх кількох років, у зв'язку із вступом України до Ради Європи та ратифікацією нею Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі - Євроконвенція), вітчизняні юристи все ширше аналізують проблеми її

імплементатції у національний правопорядок. Хоча Конституція України практично продублювала майже всі права, закріплені в Євроконвенції, їх розуміння у національній практиці дуже часто помітно відрізняється від того, яке *демонструє при її застосуванні Європейський суд з прав людини (далі - Євросуд)*.

Беручи до уваги те, що право громадян України звертатися із скаргами на порушення прав людини до Євросуду виникло з вересня 1997 року, слід детальніше охарактеризувати проблему тлумачення норм Євроконвенції крізь призму його практики, оскільки саме остання допомагає зрозуміти підходи та позиції Євросуду при розгляді скарг заявників. Крім того, знання цих позицій сприятиме приведенню українського законодавства та правозастосовної практики у відповідність із загальноєвропейськими стандартами прав людини.

Оскільки Євроконвенція є міжнародним договором, то при її тлумаченні Євросуд керується, насамперед, загальноновизнаними принципами інтерпретації норм міжнародних договорів, перелічених у статтях 31-33 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (далі - ВК). Поряд із цим, зважаючи на особливу природу Євроконвенції, а саме: наділення громадян держав-учасниць правом подавати скарги на невиконання відповідними державами зобов'язань, які випливають з Євроконвенції, процес її тлумачення спирається на особливі принципи і концепції.

Дослідники Євроконвенції констатують комплексне використання Євросудом кількох базових способів тлумачення цього акта. Однак у деяких випадках Євросуд надає перевагу певним способам тлумачення щодо інших, оскільки результати інтерпретації при використанні тих або інших способів можуть і не збігатися.

Зважаючи на обмежений обсяг лекції, схарактеризуємо тут лише два з них - телеологічний (цільовий) та еволюційний, оскільки саме в їх використанні, з нашого погляду, найбільш яскраво знаходить прояв специфіка правотлумачної діяльності Євросуду.

Телеологічне цільове тлумачення передбачає з'ясування змісту правових приписів із врахуванням об'єкта, цілей та завдань відповідного акта. Так, наприклад, у своєму рішенні у справі *Вемгофф проти Німеччини, рішення від 27 червня 1968 року*, Євросуд вказав на доцільність здійснення такої інтерпретації положень Євроконвенції, яка впливає, насамперед, із об'єкта та цілей цього договору, а не із необхідності максимально звузити обов'язки держав-учасниць.

Щодо застосування цього способу інтерпретації стосовно Євроконвенції існує два полярні підходи, представники кожного з яких мають власний погляд на те, де слід шукати і що вважати об'єктом та цілями Євроконвенції. Прихильники "текстуального" підходу відстоюють позицію, яка полягає у виключності тексту Євроконвенції як джерела, що містить вказівки на об'єкт та цілі цього акта. Іншими словами, об'єкт та цілі Євроконвенції слід інтерпретувати буквально лише по тих формулюваннях, які безпосередньо містяться в її тексті. На думку ж представників "телеологічної" школи, об'єкт і цілі Євроконвенції слід шукати не лише у самому тексті останньої, а й у реальній практиці Євросуду, підготовчих

документах, інших актах, що мають відношення до Євроконвенції.

Ще одна суттєва відмінність між згаданими школами полягає у неоднаковому ставленні до рівня абстрагування, застосовуваного при словесному формулюванні об'єкта і цілей Євроконвенції. "Текстуалісти" схиляються до більш вузького розуміння цілей та об'єкта акта (нижчий рівень абстракції), тоді як прихильники телеологічної школи віддають перевагу розширеній інтерпретації цілей та об'єкта Євроконвенції (вищий рівень абстракції),

Позиція Євросуду з цього приводу залишається дещо невизначеною, оскільки він ніби балансує між зазначеними концепціями. Однак впродовж багаторічної практики спостерігається поступове зближення точки зору останнього із тим підходом, який притаманний "телеологічній" школі.

Та навіть зважаючи на певну неоднозначність поглядів з приводу того, що слід вважати цілями та об'єктом Євроконвенції, на сьогодні не викликають сумнівів такі положення:

- основною метою Євроконвенції є захист закріплених нею прав і свобод людини;
- засобом реалізації цієї цілі є підтримка та сприяння розвитку ідеалів і системи цінностей демократичного суспільства;
- невід'ємними характеристиками демократичного суспільства є плюралізм, толерантність і поліваріантність світоглядів його членів.

Підставність зазначених положень впливає як з аналізу текстів Євроконвенції і Протоколів до неї, так і з вивчення правозастосовної практики Євросуду. Захист закріплених в Євроконвенції прав людини як її головна мета обумовлює спосіб тлумачення та "обсяг" (розширений чи, навпаки, звужений) цього акта. Тому передбачене Євроконвенцією право людини слід тлумачити настільки широко, наскільки це не покладатиме на держави-учасниці такі додаткові обов'язки, котрі не мались на увазі ними при укладенні або при ратифікації цього договору. Що ж до обмежень окремих прав, зафіксованих у Євроконвенції, то їх слід інтерпретувати вузько, оскільки розширене тлумачення таких обмежень може суперечити меті захисту прав людини.

Підтвердженням наведеного висновку може слугувати рішення Євросуду у справі *Класе проти Німеччини, рішення від 6 вересня 1978 року*, в якій заявник оспорював правомірність застосування до нього стеження, здійснюваного органами державної безпеки. Розглядаючи цю справу Євросуд зіткнувся із необхідністю тлумачення ч. 2 ст. 8 Євроконвенції. Відповідно до неї органи державної влади не можуть втручатися у здійснення права людини на повагу її приватного і сімейного життя, а також на недоторканність житла і на таємницю кореспонденції, інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно у демократичному суспільстві для забезпечення інтересів національної і громадської безпеки, або економічного добробуту країни або ж з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі, або з метою захисту прав і свобод інших осіб. Євросуд вказав, що оскільки дана норма стосується обмеження

означеного права, то її слід тлумачити звужено (обмежено).

У справі *Санді Тайме проти Об'єднаного Королівства*, рішення від 26 квітня 1979 року, Євросуд використав аналогічний підхід для тлумачення ч. 2 ст. 10 Євроконвенції. У мотивувальній частині рішення він вказав, що свобода вираження поглядів, яку закріплено у ст. 10 Євроконвенції, є однією з фундаментальних у демократичному суспільстві, а тому її обмеження, встановлення яких передбачено ч. 2 ст. 10 Євроконвенції, мають інтерпретуватися вузько.

Поряд з цим, відсутність чіткого формулювання об'єкта і цілей Євроконвенції в цілому або ж деяких з її частин обумовлює тією чи іншою мірою досить широку критику тих рішень Євросуду, при прийнятті яких останній використовував телеологічний спосіб тлумачення. Окрім того, така ситуація спричинює диверсифікацію поглядів і самих суддів стосовно проблеми розширеного тлумачення права і звуженої інтерпретації обмежень останнього.

Еволюційне тлумачення передбачає поступовий розвиток змісту (сміслу) акта, який інтерпретується, внаслідок змін у житті суспільства. Як правило, такий спосіб тлумачення є надзвичайно зручним при інтерпретації "гнучких" норм, формулювання яких залишає широку дискрецію для правозастосовного органу. І якраз положення Євроконвенції є максимально прийнятними для такої інтерпретації, оскільки підвищена загальність (абстрактність) їх формулювання належить до її загальноновизнаних особливостей.

Так, у справі *Тайрер проти Великобританії*, рішення від 25 квітня 1978 року, Євросуд зіткнувся із необхідністю дати оцінку такому виду покарання, як побиття різками. Виходячи із змісту ст. 3 Євроконвенції (нікого не може бути піддано катуванню, або нелюдському чи такому, що принижує гідність поводженню або покаранню) заявник стверджував, що побиття його різками є покаранням, що принижує гідність. Мотивуючи своє рішення у цій справі, Євросуд вказав, що оскільки Євроконвенція має бути живим інструментом, її слід тлумачити крізь призму умов сьогодення. Тому Євросуд не може не зважати на ті зміни, які відбулись упродовж останніх років у практиці застосування тілесних покарань у державах-учасницях Євроконвенції. Беручи до уваги наведені вище обставини, Євросуд дійшов висновку, що зміст покарання та метод його виконання беззаперечно порушували ст. 3 Євроконвенції.

Еволюційне тлумачення Євроконвенції знайшло своє застосування щодо більшості статей останньої. І це зрозуміло, оскільки стандарти прав людини з плином часу зазнають змін.

При цьому не можна не бачити, що таке тлумачення, ясна річ, може призводити до не однозначних інтерпретацій окремих норм Євроконвенції. Адже досить складно досягти уніфікованого сприйняття тих чи інших змін, які відбулись у суспільстві упродовж певного відтинку часу, а отже, майже

неможливо виробити єдині засади (принципи) такої інтерпретації. Саме цим можна пояснити значні розбіжності позицій суддів Євросуду при ухваленні ним рішень (а також наявність чи не найбільшої когорти критиків таких рішень) обґрунтованих шляхом еволюційного, тобто динамічного тлумачення норм Євроконвенції.

І ще одна серйозна проблема постає при інтерпретації Євроконвенції на основі еволюційного способу тлумачення. Йдеться про розмежування між власне тлумаченням Євроконвенції та судовою правотворчістю. Виходячи із змісту Євроконвенції, Протоколів до неї та зважаючи на думку переважної більшості вчених, безпосередня правотворчість Євросуду не допускається, оскільки він наділений лише повноваженнями правозастосовного характеру.

Іншими словами, важливо зважати на буквальне формулювання норми як на фундамент, точку відліку при правозастосуванні, але поряд із цим брати до уваги й модерністичні тенденції, які цей "фундамент" розвивають,- однак за умови недопущення повної зміни його "конфігурації".

Як правило, врахування змінних соціальних і правових стандартів, котрі склалися у сфері дотримання того чи іншого права, призводить до поширювального тлумачення норм Євроконвенції, оскільки більшість закріплених нею прав має тенденцію до розширення або хоча б до збереження вже існуючих рамок права, проте аж ніяк не до їх звуження. Поряд з цим, як уже наголошувалося, важливо, щоб при тлумаченні норм Євроконвенції Євросуд не "створював" такі права, які в принципі не були закладені у відповідних її положеннях.

Розглянуті способи тлумачення Євроконвенції, окрім усього іншого, орієнтують на ті найважливіші аспекти, які необхідно брати до уваги при інтерпретації норм Євроконвенції, зокрема: мету, що її прагнули досягти держави-учасниці через підписання і реалізацію Євроконвенції, а також її еволюційний розвиток впродовж майже 50-ти років, котрий зумовлюється впливом на її зміст певних конкретно-історичних факторів, за поданням на новий судовий розгляд до відповідного місцевого суду. Однак апеляційний суд вправі змінити.

8.2. ПЛАН ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ЗІ ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 4

Тлумачення конвенції про захист прав і основних свобод людини (2 год.)

Семінарське заняття (2 год.)

Навчальні питання

1. Характеристика загальних принципів тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод.
2. Основні способи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

3. Особливості тлумачення Європейським Судом Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Нормативні акти та література до теми:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28.06.96 р. // ВВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Європейська конвенція з прав людини. – К., Фенікс. – 2004. – 40с.
3. Европейская конвенция по правам человека в Украине: Право на справедливое судебное разбирательство: Пособие для семинаров / Перевод : О. Куприевич; Центр прав человека Ноттингемского ун-та; Верховный Суд Украины. – Ноттингем: К.: – 2003. – 130с.
4. Международные акты о правах человека: Сборник документов / Комиссия по правам человека при Президенте РФ, Ин-т государства и права РАН. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 753с.
5. Євграфов П., Тихий В. Правотлумачна діяльність Європейського Суду з прав людини і її значення для України // Юридичний вісник України. – 2005. – №44. – С.4.
6. Лехник Н.Л. Методи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року // Наукові записки. – К., 2002. – Том №20. – С. 33-35.
7. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник.: Атіка, 2004. – 464с.
8. Рабінович П. Застосування міжнародних конвенцій з захисту прав людини // Адвокат. – 1999. – №4.–С. 17.
9. Рабінович П., Федик С. Європейська конвенція з прав людини: особливості її тлумачення //Юридична Україна. – 2003. – №6. – С. 86-91.
10. Стрельцова О. Становлення та розвиток принципу основних прав людини для джерела прав Європейського Союзу //Право України. –2003. – № 11. – С. 158-164.
11. Федик С.Є. Особливості тлумачення Європейським Судом Конвенції про захист прав і основних свобод людини // Адвокат. – 1999. – №4. – С. 25.

Питання для самоконтролю знань студентів, підготовки рефератів:

1. Дайте визначення загальним принципам Конвенції з захисту прав людини та її основних свобод.
2. Як класифікуються загальні принципи Конвенції з захисту прав людини та її основних свобод.
3. Які ви знаєте основні способи тлумачення Конвенції з захисту прав людини та її основних свобод?
4. Що таке Європейський суд з прав людини?
5. Яка роль Європейського Суду з прав людини у тлумаченні Конвенції з захисту прав людини та її основних свобод?
6. Які особливості тлумачення Європейським судом Конвенції з прав людини

та її основних свобод?

6. Який взаємозв'язок між декларацією з прав людини та національним законодавством України?

7. Прокоментуйте преамбулу до Конвенції з захисту прав людини та її основних свобод.

8. У чому зміст і сутність конвенції з захисту прав людини ?

Скласти структурно-логічні таблиці:

1. Заповніть таблицю «Принципи тлумачення Конвенції»:

Назва принципу	Характеристика

2. Заповніть таблицю «Основні способи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод»:

Назва способу	Характеристика

Індивідуальне завдання:

Письмово охарактеризувати роль тлумачення Європейським Судом з прав людини норм Конвенції з захисту прав людини, для національної правозахисної практики.

8.3. П'ЯТИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

Тема 5: Особливості національної імплантації міжнародних договорів з основних прав людини

(лекція 4 год.)

План

1. Поняття та характеристика національної імплементації міжнародних договорів з прав людини.
2. Особливості національної імплементації міжнародних договорів про права людини.
3. Міжнародно-правові засоби забезпечення національної імплементації.
4. Питання відповідності національного законодавства нормам міжнародних договорів.
5. Особливості впровадження міжнародних стандартів у діяльність правоохоронних органів в Україні.

8.3.1. Поняття та характеристика національної імплементації міжнародних договорів з прав людини

За умов активізації європейської інтеграції укладення Україною значної кількості міжнародних договорів, зокрема з питань прав людини, усі проблеми, пов'язані із впровадженням таких договорів в українську державно-юридичну практику, набувають особливої ваги. Певну правову базу для цього в Україні вже створено. Це насамперед стаття 9 Конституції України. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 року, Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 року. Проте вміщені у цих актах правоположення з огляду на загальний характер, як видається, не можуть повною мірою забезпечити втілення в юридичну практику всіх норм ратифікованих Україною міжнародних договорів щодо прав людини. Тому існує потреба в детальнішій регламентації процедури виконання державою зобов'язань, які випливають саме з таких міжнародних договорів, оскільки ці договори відзначаються певною специфікою. Ця потреба стала особливо нагальною щодо - запуску» механізму імплементації в Україні Конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі — Конвенція), котру Верховна Рада України ратифікувала 17 липня 1997 року. Як відомо, приписи Конвенції відзначаються високим рівнем абстрактності, насиченістю оцінними поняттями. Тому її «оснащено» численними прецедентами, що сформувалися у ході застосування норм цього акта Європейським судом з прав людини (далі — Суд). І це не може не накладати відбиток на процес її імплементації в будь-якій державі — члені Ради Європи.

Під імплементацією у міжнародному праві прийнято розуміти здійснення цілей міжнародних норм, а саме: «цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, вчинювану індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної та повної реалізації прийнятих ними відповідно до міжнародного права зобов'язань». Таке визначення видається найточнішим, оскільки фіксує підхід до процесу реалізації міжнародно-правових норм як органічного поєднання різних видів правової та організаційної діяльності держав, яку вони провадять у межах своєї території та на міжнародній арені, зокрема в рамках існуючих або створюваних міжнародних структур.

Такої самої позиції дотримуються Е. Аметистов та І. Лукашук, Зокрема, І. Лукашук зазначає, що «імплементація є ширшим поняттям: вона охоплює весь процес здійснення норм міжнародного права за допомогою не тільки внутрішньодержавних, а й міжнародних засобів». Автори Словника міжнародного права трактують поняття «імплементація» в широкому сенсі як «здійснення міжнародно-правових і внутрішньодержавних норм на

виконання міжнародно-правових, а також створення на міжнародному і внутрішньодержавному рівнях умов для такого здійснення».

А от сукупність засобів, використовуваних державами й іншими суб'єктами міжнародного права з метою реалізації приписів останнього, прийнято називати механізмом імплементації.

Проблема імплементації міжнародних договорів традиційно досліджувалася в науці міжнародного права. З означеної тематики відомі праці таких юристів-міжнародників, як О. Анісімов, М. Антонович, І. Бліщенко, Е. Бредлі, М. Буроменський, В. Буткевич, А. Гавердовський, В. Гаврилов, Л. Гусейнов, В. Денисов, М. Дженіс, А. Дмитрієв, В. Євінгов, О. Зайчук, Н. Захарова, Г. Ігнатенко, В. Карташкін, Р. Кей, В. Кофман. І. Лукашук, Р. Махефаман, С. Марочкін, Д. Мердок, Н. Миронов, Р. Мюллерсон, А. Норгаарда, О. Прагнюк, В. Семенов, А. Стремоухов, А. Талалаєв, Г. Тункін. М. Черкес, С. Черниченко, М. Ентін та інші. Однак у цих працях здебільшого відображено проблеми міжнародно-правової, а не внутрішньоправової імплементації. Імплементаційних проблем торкалися й деякі представники галузевих юридичних наук, а саме: Ю. Грошевий, В. Дрьомін, І. Клепицький, В. Ковальський, В. Коссак, А. Мавлонов, А. Мацко, А. Мезяєв, В. Тацій, Н. Цись, Л. Чубарєв, чиї судження і висновки, як правило, не претендували на загальнотеоретичний статус.

Що ж до загальнотеоретичних аспектів реалізації державами міжнародно-правових зобов'язань з прав людини в їхній внутрішній діяльності, то можна зустріти лише поодинокі спроби дослідити окремі з таких аспектів у працях С. Зівса, П. Недбайла, В. Опришка, П. Рабіновича, Ю. Тихомірова, С. Федика та інших. Проте комплексного загальнотеоретичного дослідження саме національної імплементації міжнародних договорів про права людини ще немає. Тим часом необхідність такого дослідження для загальної теорії права й держави зумовлюють **принаймні дві обставини: по-перше**, наявність двох рівнів імплементації — міжнародного та національного; а **по-друге**, існування загальних особливостей і закономірностей такої імплементації зазначеного виду міжнародних договорів. Тому імплементація міжнародних договорів про права людини на другому рівні (зокрема її загальні особливості, методологічні засади здійснення, способи, механізм) має бути предметом досліджень саме загальнотеоретичного праводержавознавства.

Метою цієї лекції є виявлення загальних особливостей національної імплементації міжнародно-правових договорів з питань прав людини.

8.3.2. Особливості національної імплементації міжнародних договорів про права людини

Для національної імплементації, як і для самої імплементації, характерна наявність міжнародного та національного рівнів функціонування. Проблему виокремлення зазначених рівнів імплементації міжнародних

договорів щодо прав людини, зокрема міжнародного рівня, досліджували В. Гаврилов, В. Карташкін, Б. Манов, А. Мовчан, А. Робертсон, С. Черниченко. Дискусії точилися з приводу того, що розуміти під міжнародним механізмом імплементації міжнародних договорів з прав людини: заходи для сприяння здійсненню таких міжнародних договорів, заходи з контролю за їх дотриманням чи міжнародні процедури, що стосуються різноманітних аспектів правового статусу особи. Як видається, найобґрунтованішою є позиція В. Гаврилова, який під міжнародним механізмом імплементації міжнародних договорів щодо прав людини розуміє *«сукупність методів і засобів юридичного, організаційно-виконавчого і контрольного характеру, здійснюваних державами на колективній основі з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації норм, які містяться в цих актах»*, оскільки така дефініція охоплює всі заходи імплементаційного характеру, до яких вдаються держави для виконання положень міжнародного договору.

Серед дослідників національного рівня імплементації немає єдності у виборі терміна, який би адекватно відображав це явище. В. Е. Аметистова — це внутрішньоправова імплементація, А. Стремоухова, Е. Усенко — трансформація, в А. Гавердовського — рецепція, Р. Мюллерсона, Г. Тункіна — національно-правова імплементація. Однак проблема, як видається, полягає в іншому: здійснення норм міжнародного права на національному рівні пов'язують лише з правотворчістю та організаційно-правовою діяльністю держави. Так, А. Гавердовський розуміє під рецепцією всю сукупність правових заходів держави (прийняття законів, указів, постанов, розпоряджень уряду, наказів міністрів). Такої самої позиції дотримується і Р. Мюллерсон, називаючи національною імплементацією *«процес допомоги національного права виконанню норм міжнародного права на території держави, у сфері дії національного права і за допомогою останнього»*. В. Гаврилов також вважає, що *«процес здійснення міжнародного права... необхідно розглядати як двоєдиність правотворчої та організаційно-виконавчої діяльності держави»*.

Втім, такий підхід, очевидно, все-таки не може повною мірою зафіксувати всі процеси, пов'язані з реалізацією міжнародних договорів на території держави. Тому національна імплементація норм міжнародного права бачиться як *процес юридичного опосередковування реалізації норм міжнародного права на території держави, здійснюваний шляхом не тільки правотворчої та організаційно-виконавчої, а й правозастосовчої та правотлумачної діяльності державних органів* (варто зазначити, що терміном *«національна імплементація»* у цьому випадку позначається діяльність з реалізації міжнародно-правових зобов'язань тільки держави, а не інших суб'єктів права). Розширення змісту поняття *«національна імплементація»* завдяки включенню до нього не лише правотворчої, а й інших видів юридичної діяльності держави, виправдане з огляду на особливості національної імплементації міжнародних договорів про права

людини. Зупинимося на аналізі таких особливостей.

Такі особливості зумовлюються специфічними властивостями даної категорії договорів. Так, наприклад, властивість міжнародних договорів про права людини поширювати свою дію не тільки на держави, а й на фізичних осіб безпосередньо зумовлює мету та обсяг їх національної імплементації. Звідси *мета* національної імплементації міжнародних договорів про права людини полягає, як видається, у забезпеченні можливості використання норм таких договорів окремими особами (а в деяких випадках — і їхніми об'єднаннями). Таким чином, *перша* особливість національної імплементації розглядуваної групи міжнародних договорів полягає в забезпеченні громадян держави юридичними засобами використання норм таких договорів.

Обсяг національної імплементації такої групи договорів визначається тим, що цей процес здійснюється шляхом не лише правотворчої, а й правозастосовчої та правотлумачної діяльності держави, оскільки ефективність захисту прав людини значною мірою залежить від діяльності судових органів. Тому опосередковування національної імплементації розглядуваних договорів усіма видами юридичної діяльності держави можна розглядати як *другу* особливість такої імплементації.

Звернення положень міжнародних договорів про права людини до фізичних осіб надає імплементаційного значення й акту офіційного опублікування цих договорів. Це пов'язано з тим, що закони й інші нормативно-правові акти, які визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, інакше вони є нечинними (стаття 57 Конституції України). В деяких державах (наприклад, у Болгарії, Іспанії, Франції) можуть застосовуватися тільки належним чином опубліковані міжнародні договори. Отож видається логічним, що міжнародні договори про права людини мають бути оприлюднені в офіційному порядку, інакше їх національна імплементація затримуватиметься. Гадаємо, що саме таким чином можна було б вирішити колізії, котрі виникають між приписами міжнародного та національного права з питань прав людини стосовно набуття чинності міжнародним договором. Звідси випливає, що необхідність офіційного опублікування імплементованого міжнародного договору про права людини є *третьою* особливістю національної імплементації цього договору.

Наступною характерною рисою міжнародних договорів про права людини є їхня насиченість оцінними поняттями, високий рівень абстрактності їхніх приписів. Цим зумовлюються певні *імплементаційні можливості актів міжнародних правозастосовчих органів*. Так, приміром, за час застосування конвенції Судом уже склалася відповідна прецедентна практика, яка дає змогу глибше вникнути у зміст конвенційних норм, а інколи й розвиває цей зміст. Для держав-учасниць знання та використання таких прецедентів при

застосуванні норм Конвенції є необхідною запорукою виконання міжнародно-правових зобов'язань, що з неї випливають. Звідси, рішення Суду наділяються певними можливостями щодо національної імплементації Конвенції. Отже, **четверта особливість** національної імплементації міжнародних договорів щодо прав людини — це вплив на неї актив міжнародних правозастосовчих органів.

Певна специфіка міжнародних договорів з прав людини простежується також і стосовно строків та порядку припинення їхньої чинності. У зв'язку з цим слід зазначити, що національна імплементаційна діяльність, яка нерідко супроводжується розв'язанням колізій між національно-правовими та міжнародно-правовими нормами, провадиться незалежно від ряду загальних положень (юридичних формул), як-от: «наступний закон скасовує попередній», «спеціальний закон скасовує загальний», — адже в протилежному випадку можна було б припинити в односторонньому порядку дію міжнародного договору про права людини, а це неприпустимо. Наведене дає можливість констатувати **п'яту** особливість національної імплементації розглядуваних договорів — її непідпорядкованість деяким принципам вирішення колізій між юридичними актами.

Ще однією властивістю договорів, що розглядаються, є наявність міжнародних механізмів контролю за виконанням міжнародних зобов'язань, узятих на себе державами згідно з цими договорами. У такий спосіб держава — учасниця міжнародного договору про права людини вживає заходів для запобігання порушенням цих прав. Одним із таких заходів є приведення юридичної практики держави у відповідність із її договірними зобов'язаннями, що, у свою чергу, стає складником процесу національної імплементації цієї групи договорів. У цьому полягає **шоста** особливість досліджуваної імплементації.

Викладене вище дає змогу запропонувати дефініцію поняття національної імплементації міжнародних договорів про права людини. Як видається, *це діяльність державних органів із втілення в юридичну практику норм означених договорів, що провадиться з метою забезпечення громадян юридичними засобами використання цих норм.*

8.3.3. Міжнародно-правові засоби забезпечення національної імплементації

З-поміж усіх міжнародних договорів щодо прав людини Конвенція посідає особливе місце. Її значущість пояснюється тим, що цей договір закріплює надзвичайно ефективну міжнародно-правову процедуру із захисту прав людини, учасниками якої можуть виступати як держави, так і окремі особи. Норми Конвенції розкривають зміст основних прав і свобод людини окреслюють певні межі діяльності держави, застерігаючи органи державної влади від невиправданого втручання у сферу реалізації цих прав, визначають основні засади, на яких мають будуватися відносини громадянина та

державної влади. Завдяки цьому Конвенція стає справді-таки надзвичайно плідним полем для наукових розвідок і глибоких досліджень. Крім того, необхідність вирішення конкретних практичних проблем, пов'язаних з її ратифікацією, а відповідно, і включенням Конвенції до національного законодавства України дає підстави аналізувати національну імплементацію міжнародних договорів щодо прав людини саме на її прикладі.

Зважаючи на охарактеризовані вище особливості національної імплементації міжнародних договорів про права людини, у тому числі й Конвенції до юридичних засобів її забезпечення можна віднести засоби: правотворчі (імплементаційна правотворчість) та правотлумачні (імплементаційне правотлумачення).

Національна імплементаційна правотворчість, зумовлювана зазначеними договорами, може бути визначена як діяльність компетентних державних органів із санкціонування, а також встановлення, зміни чи скасування правових норм, яка провадиться з метою належного виконання відповідного міжнародно-правового зобов'язання, котре впливає і для держави з міжнародних договорів про права людини.

Така діяльність має місце:

а) при створенні нового джерела внутрішнього права шляхом санкціонування норм іншої – міжнародної-правової системи;

б) для забезпечення, у разі потреби, дії норм «новоствореного» джерела права;

в) при приведенні (обов'язковому чи необов'язковому) національного законодавства у відповідність із міжнародним договором, зокрема з Конвенцією.

Під національним імплементаційним тлумаченням норм міжнародних договорів про права людини пропонуємо розуміти діяльність уповноважених державних органів із з'ясування та офіційного роз'яснення змісту таких норм з метою належного їх застосування і реалізації, а також для забезпечення відповідності цим нормам усієї юридичної практики держави.

Особливості міжнародних договорів про права людини не лише зумовлюють їхній особливий статус у системі міжнародних договорів загалом, а й відрізняють їх від інших джерел права тієї чи іншої держави, зокрема від інших нормативно-правових договорів, якщо держава включає міжнародні договори до складу національного законодавства. Виходячи з цього, можна сказати, що *національна правотворчість і національне правотлумачення, які задіюються для національної імплементації даних договорів, матимуть певну специфіку порівняно з аналогічними видами державної діяльності в інших ситуаціях.*

Наступним кроком у дослідженні національного рівня імплементації міжнародних договорів про права людини є характеристика механізму, який приводить у дію цей договір. І, як уже зазначалося, серед елементів такого механізму виокремлюють правотворчі засоби і правотлумачні. Зупинімося

докладніше на їх аналізі.

Національна імплементаційна правотворчість.

Задля того щоб встановити, на якому етапі виникає необхідність у національній імплементаційній правотворчості, тобто визначити момент її відліку, потрібно виділити, так би мовити, «точки стикування» приписів міжнародного і національного права. Такі точки неодмінно виникатимуть при врегулюванні спільної для цих приписів сфери суспільних відносин. ***В результаті дослідження процесу «стикування» міжнародно-правових і національно-правових приписів можна виявити такі специфічні риси національної правотворчості:***

1) можливість створення нового джерела національного права шляхом санкціонування дії норм іншої — міжнародної — правової системи, забезпечення, у разі потреби, дії норм санкціонованого джерела права. При цьому така правотворчість: а) зумовлюється укладеним міжнародним договором, а тому є похідною від його положень; б) не може виходити за межі змісту міжнародного договору і має відповідати певним вимогам тлумачення норм міжнародного права; в) передбачає «процедуризацію» застосування міжнародно-правових норм, тобто встановлення порядку їх впровадження (імплементації); г) часто-густо пов'язана з переглядом національного законодавства, із приведенням його у відповідність міжнародному договору (така правотворчість матиме місце й у зв'язку з виконанням положень міжнародного договору, який хоч і не став частиною національного законодавства, однак має добросовісно виконуватися державою).

Сказане дає змогу дійти висновку про існування специфічного різновиду національної правотворчості, а саме, імплементаційної правотворчості.

Аналізуючи особливості національної імплементаційної правотворчості, слід брати до уваги, що серед міжнародних договорів вирізняють: а) ті, які стають частиною національного законодавства, б) і ті, які не набувають такого статусу.

Як інструмент, який належить до механізму національної імплементації, імплементаційна правотворчість характеризується своєрідними передумовами, стадіями, суб'єктами, способами здійснення.

Передумовою національної імплементаційної правотворчості є, на нашу думку, конституційне закріплення положення про входження міжнародних договорів до складу національного законодавства. У зв'язку з цим надання державою згоди на обов'язковість для неї міжнародного договору можна розглядати як ***першу стадію*** національної імплементаційної правотворчості. Така згода може виражатися різними способами, передбаченими Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 року. В Україні, згідно із Законом «Про міжнародні договори», згода може надаватися у формі ратифікації або ж приєднання до міжнародного договору. Така позиція законодавця дає підставу піддавати критиці згаданий закон як такий, що обмежує сферу дії Конституції (а отже, не

відповідає їй і суперечить Віденській конвенції.

На цій стадії також вирішується питання про *характер дії міжнародного договору про права людини* (це зумовлено специфікою приписів міжнародних договорів про права людини).

Специфіка прямої дії норм міжнародних договорів про права людини полягає у тому, що: а) така дія «санкціонується» в кожному конкретному випадку шляхом висловлення державою згоди на обов'язковість для неї конкретного договору, б) їй передуює волевиявлення національного суб'єкта права, який і приймає рішення про самовиконуваність норми міжнародного договору, в) ця дія виявляється в рамках національного правопорядку, а не поза ним.

Другою стадією національної імплементаційної правотворчості є офіційне опублікування міжнародного договору про права людини. Ця стадія зумовлюється обов'язковістю офіційного оприлюднення таких договорів. *На другій стадії національна імплементаційна правотворчість може бути припинена, якщо договір є самовиконуваним.* В іншому разі цей процес триватиме, хоча його подальші стадії вже майже не відрізнятимуться від стадій звичайної національної правотворчості.

Оскільки способи національної імплементації міжнародних договорів, наведені в науковій літературі, безпосередньо пов'язані з правотворчою діяльністю держави, виникає потреба у визначенні їх прийнятності для досліджуваної імплементації. З огляду на те, що в основу такої імплементації покладено взаємодію міжнародного права з національним — а така взаємодія передбачає як пряму, так і опосередковану дію норм міжнародного договору, — найефективнішим способом, який відповідатиме означеній взаємодії, буде автоматична інкорпорація (її здійснила й Україна), в результаті якої міжнародні договори вводяться до складу національного законодавства і яка передбачає можливість вчинення імплементаційних дій щодо несамовиконуваних норм міжнародного договору.

8.3.4. Питання відповідності національного законодавства нормам міжнародних договорів

Імплементаційна національна правотворчість може «задіюватися» й у зв'язку із встановленням і забезпеченням відповідності національного законодавства та іншої юридичної практики держави міжнародним договорам, у тому числі й Конвенції, якщо констатується така невідповідність. Ця невідповідність може бути виявлена як у процесі правотворчості держави, так і в ході правозастосовчої діяльності. Крім того вона може впливати з рішення Суду стосовно даної держави та зі змісту статті 33 Конвенції, яка встановлює, що будь-яка Висока Договірною Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, допущене, як вона вважає, іншою Високою

Договірною Стороною. Як свідчать підготовчі матеріали до Конвенції, таке порушення виникає з простого факту існування закону, який вводить, приписує чи дозволяє заходи, несумісні з гарантованими Конвенцією правами і свободами. Тому, щоб усунути колізії між національним і міжнародним правом, виконати належним чином рішення Суду і запобігти таким порушенням Конвенції в майбутньому, необхідно привести національне законодавство та іншу юридичну практику держави у відповідність із положеннями Конвенції.

Така діяльність має певні стадії, методи, способи та етапи. Детальніше дозволимо собі спинитися на останніх. Зокрема, *першим етапом* є розв'язання питання щодо відповідності національного законодавства положенням Конвенції. В результаті цієї діяльності можна встановити:

1) чи існує суперечність між нормами національного права і положеннями Конвенції;

2) чи не суперечать норми національного права положенням Конвенції, що трапляється у тих випадках, коли: а) у національному праві є прогалина тобто законодавчо не врегульовано ті суспільні відносини, які підпадають під сферу дії Конвенції (така прогалина, отже, зумовлена дією Конвенції у внутрішньому правопорядку держави); б) конвенційна норма вміщує оцінне поняття, а відповідна норма національного права — неоцінне (формально визначене) поняття; в) конвенційна норма вміщує неоцінне поняття, а норма національного права — оцінне поняття; г) конвенційна норма відсилає до національного закону. Це — лише деякі можливі різновиди такої несуперечності національного законодавства і Конвенції, які водночас ще не свідчать про їх повну, беззаперечну відповідність;

3) чи існує відповідність норм національного права нормам Конвенції. При цьому можна констатувати певні різновиди такої відповідності залежно від: а) логічного обсягу норм національного нормативно-правового акта, який порівнюється з Конвенцією (за цим критерієм пропонуємо розрізняти загальну і часткову відповідність); б) рівня абстрактності порівнюваних приписів (тут можна виокремити первинну відповідність — різновидом якої є, так би мовити, абсолютна (тотожна) відповідність, та похідну відповідність).

У разі якщо висновок із зазначеного питання буде негативним, виникає потреба в розробці заходів для досягнення потрібної відповідності. І саме тоді починається *другий етап* приведення норм національного права у відповідність вимогам Конвенції. На цьому етапі, якщо має місце суперечність (очевидна невідповідність) або ж несуперечність (можлива невідповідність) норм національного права вимогам Конвенції внаслідок існування прогалини в національному праві, радіюється національна імплементаційна правотворчість: приймається, доповнюється, змінюється або скасовується національний нормативно-правовий акт. Отже, насамперед така правотворчість забезпечує приведення національного

законодавства у відповідність нормам міжнародних договорів щодо прав людини і Конвенції зокрема.

Вплив міжнародних правозастосовчих актів на національну імплементацію міжнародних договорів про права людини.

Як уже зазначалося, однією з особливостей національної імплементації міжнародних договорів про права людини (зокрема Конвенції) є вплив на неї актів міжнародних правозастосовчих органів, а саме — актів Суду. Для держав — учасниць Конвенції знання і використання прецедентів Суду, що сформувалися при застосуванні її норм, є запорукою виконання міжнародно-правових зобов'язань, які випливають з цього акта. *На думку Р. Рісдаля, колишнього голови Суду, конкретні судові рішення формально обов'язкові тільки для тих держав, що виступають як відповідачі у конкретних справах.* Однак інші країни фактично керуються ними при оцінюванні відповідності внутрішнього правового порядку вимогам Конвенції. У ряді випадків ці рішення спонукали держави, які не були стороною у певній справі, вдосконалити своє законодавство і правозастосовчу практику. Крім того, у застосуванні Суду Конвенція — це не застиглий раз і назавжди документ, а спільний договір, який розвивається і підлягає тлумаченню у світлі тих умов, що склалися на даний час. *Отже, як зазначалося, рішення Суду можна використовувати не тільки у правотворчій, а й у правозастосовчій діяльності держави.* Тому, щоб належно застосувати норму Конвенції, правозастосовчі органи повинні ознайомитися з цими рішеннями. Не виключена й ситуація, коли національні правозастосовчі органи звертатимуться по роз'яснення норм Конвенції до компетентних органів держави, які, тлумачачи Конвенцію, у свою чергу мусять враховувати правила тлумачення міжнародних договорів, встановлені в міжнародному праві, а отже, також зважати на рішення Суду.

У зв'язку з цим спробуємо: а) виявити можливі напрями впливу рішень Суду на національну імплементацію Конвенції; б) з'ясувати роль, яку виконуватимуть рішення Суду в процесі національної імплементації Конвенції, тобто визначити імплементаційні можливості рішень Суду; в) визначити ті види діяльності держави, а також ті правові форми, які опосередковуватимуть рух рішень Суду в напрямі їх входження до складу національної правової системи.

Перший імплементаційний напрям зумовлений обов'язковим виконанням рішення Суду державою, щодо якої це рішення було ухвалено. Оскільки Україна, ратифікуючи Конвенцію, визнала обов'язкову юрисдикцію Суду, винесені ним щодо України рішення підлягатимуть обов'язковому виконанню на її території.

Другий імплементаційний напрям пов'язаний із можливим повторним розглядом (переглядом) справи, включаючи поновлення провадження у тих випадках, коли Суд визнав факт порушення Конвенції, особливо ж коли

потерпіла сторона і далі зазнає значних негативних наслідків рішення, ухваленого на національному рівні, — наслідків, щодо яких справедлива сатисфакція не була адекватним засобом захисту, а також у тих випадках, коли рішення Суду спонукає до висновку, що оскаржене рішення національного суду суперечить Конвенції по суті або внаслідок істотних процедурних помилок чи недоліків, котрі ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні. У такий спосіб можна простежити вплив на національну імплементацію Конвенції не тільки рішення Суду, а й актів Комітету міністрів Ради Європи, зокрема його рекомендацій, на підставі яких здійснюватиметься перегляд справи в національних органах.

Третій імплементаційний напрям впливу рішень Суду на досліджувану імплементацію — приведення національного законодавства у відповідність Конвенції — дає змогу уникнути порушень Конвенції.

При цьому варто зазначити, що, крім імплементаційної національної правотворчості, про яку йшлося вище, ще одним засобом приведення норм національного права у відповідність вимогам Конвенції слугує **національне** імплементаційне правотлумачення, яке має місце при несуперечності (можливій невідповідності) між такими нормами і вимогами Конвенції.

Четвертий імплементаційний напрям пов'язаний із застосуванням норм Конвенції національними правозастосовчими органами, зокрема судами.

П'ятим імплементаційним напрямом є тлумачення Конвенції національними суб'єктами права.

Шостий імплементаційний напрям пов'язаний із діяльністю органу конституційної юрисдикції, зокрема Конституційного Суду України. Так, пункти 2 і 4 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» передбачають повноваження цього органу на визначення відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або ж тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їхню обов'язковість, а також його повноваження щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Ефективність здійснення таких повноважень певною мірою залежатиме від урахування Конституційним Судом відповідних актів міжнародних правозастосовчих органів, зокрема рішень Суду.

Сьомий імплементаційний напрям стосується впливу рішень Суду на правосвідомість представників органів державної влади, окремих осіб.

Дослідження зазначених напрямів окреслює імплементаційні можливості рішень Суду. Ці можливості зумовлюються тим, що такі рішення є:

—прикладом «зважування» інтересів особи та інтересів демократичного суспільства;

—додатковим критерієм відповідності норм національного законодавства нормам Конвенції;

—можливим зразком тлумачення і застосування норм Конвенції (який може використовуватися, крім іншого, і при тлумаченні норм національного законодавства);

—одним із чинників впливу на правосвідомість посадовців державних органів та громадян.

Запропоновані вище імплементаційні напрями впливу рішень Суду на національну імплементацію Конвенції дають можливість запропонувати поділ таких рішень на ті, що:

- 1) безпосередньо стосуються держави і є обов'язковими для виконання;
- 2) безпосередньо держави не стосуються.

Перші мають обов'язковий характер для держави, щодо якої це рішення винесено. Другі ж можуть розглядатися як офіційне тлумачення Конвенції.

Класифікувати рішення Суду можна й за іншими критеріями. Так, наприклад, за змістом і результатами розгляду справи розрізняють:

1) рішення, що свідчать про належне виконання державою своїх міжнародно-правових зобов'язань;

2) рішення, що свідчать про неналежне виконання або невиконання державою своїх зобов'язань. Відповідно, аналіз останніх дає змогу встановити причини неналежного виконання або невиконання державою її зобов'язань за договором про права людини, зокрема це:

а) відсутність відповідності національного законодавства Конвенції;

б) таке тлумачення і застосування національного законодавства органами держави, яке порушує цей акт; в) порушення національного законодавства (якщо воно відповідає Конвенції) а отже, й порушення самої Конвенції;

г) існування такої системи юридичних інстанцій і процедур, котра не забезпечує належну реалізацію гарантованих Конвенцією прав людини.

Національне імплементаційне правотлумачення.

Предметом такого тлумачення є:

а) норми іншої міжнародної правової системи, які хоча й увійшли до складу національного законодавства, проте й далі зберігають зв'язок із міжнародною правовою системою, а тому їх тлумачення не може здійснюватися без урахування міжнародних вимог щодо тлумачення міжнародно-правових актів;

б) норми міжнародних договорів про права людини, що презюмує вплив на їх тлумачення і на тлумачення актів міжнародних правозастосовчих органів.

Зазначене тлумачення має місце тоді, коли потрібно правильно застосувати міжнародний договір про права людини (зокрема Конвенцію) або ж встановити і забезпечити відповідність йому національного законодавства (це свідчить про те, що таке тлумачення може і передувати імплементаційній правотворчості, оскільки, якщо буде встановлено, що такому договору не відповідають норми національного права, ці норми треба буде змінювати).

Специфіка імплементаційного національного тлумачення саме Конвенції виявляється, зокрема, й у таких його різновидах. В одних випадках інтерпретація Конвенції Судом просто «переноситься» як певний зразок, правило розуміння до національної правової системи: тоді має місце, якщо можна так висловитися, «запозичене» тлумачення. В інших же випадках саме рішення Суду також потребує тлумачення-роз'яснення в національному праві, тут ми матимемо справу із «тлумаченням тлумачення».

Усе викладене вище дає змогу зробити висновок про те, що імплементація міжнародних договорів про права людини:

- здійснюється на двох рівнях — міжнародному та національному;
- в рамках національної правової системи відбувається не тільки за рахунок правотворчої та організаційно-правової, а й правотлумачної та правозастосовчої діяльності держави (у зв'язку з чим розширюється традиційне розуміння реалізації норм міжнародного права);
- зумовлюється специфікою саме такої категорії договорів;
- забезпечується таким механізмом, який включає, серед інших, правотворчі (національну імплементаційну правотворчість) і правотлумачні (національне імплементаційне правотлумачення) засоби;
- зазнає вагомого впливу актів міжнародних правозастосовних органів.

8.3.5. Впровадження міжнародних стандартів у діяльність правоохоронних органів в Україні

З початком розбудови незалежної Української держави захист прав і свобод людини став одним з основних її пріоритетів. Саме відношення держави до прав і свобод людини є показником ступеня набуття нею демократичності. Разом з проголошенням незалежності наша держава обрала стратегічний напрям - Європейське Співтовариство. Цей шлях зумовлює приведення до відповідності не тільки нормативно-правової бази, а й організації забезпечення прав і свобод людини правоохоронними органами згідно із стандартами ЄС.

У другій половині ХХ ст. права людини знайшли визнання як цінність, що належить усьому міжнародному співтовариству, й отримали обґрунтування в міжнародному та європейському праві як правовий стандарт, до якого повинні прагнути всі народи і держави.

Міжнародні стандарти у правоохоронній сфері базуються на тому, що працівники цих органів керуються не тільки внутрішнім законодавством, а й активно звертаються до міжнародних актів. Бажаючи стати повноправним членом світового співтовариства, Україна приєднується до відповідних міжнародних конвенцій, що викликає необхідність імплементації їх у національне законодавство. Вивчення міжнародних стандартів у правоохоронній діяльності в зарубіжних країнах та впровадження цих стандартів у законодавство України зумовлює актуальність даної лекції.

Проблемою вивчення міжнародно-правових стандартів діяльності правоохоронних органів займалися такі видатні теоретики права як: Ю.І.

Римаренко, О.В. Негодченко, П.М. Рабінович, М.Ф. Головатий, І.О. Кресіна, із зарубіжних учених: Оссе Аннеке, Крошоу Ральф, Тейлор Марк.

Стандарт - (англ. - норма, зразок, модель) - документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі.

Останнім часом у науковій літературі, зокрема, у юридичній дедалі частіше зустрічається поняття стандартів. Вони класифікуються за різними галузями науки, зокрема: медичні, економічні, зовнішні (міжнародні), соціальні. І лише останні - державні соціальні стандарти визначені законодавчо. Зокрема у Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 р., де у ст.1 закріплене таке визначення: «Державні соціальні стандарти — це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантії». Це визначення не повною мірою відображає сутність поняття стандартів. Більш ґрунтовне визначення міжнародним стандартам дане в юридичній енциклопедії: «Міжнародні стандарти - це міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють стандартні правила поведінки суб'єктів міжнародного права у тих чи інших сферах міжнародного співробітництва. Взагалі стандарти встановлюють певні мінімальні вимоги, в тому числі і в правоохоронній сфері, дотримуватися яких повинні всі держави».

Стандарти діяльності міліції поки що не розроблені в Україні. У сучасній українській правовій науці немає детальних досліджень з цього питання. Інтегрування України до міжнародної спільноти вимагає більш детального опрацювання цієї проблеми.

Відповідно до Указу Президента України від 5 березня 2004 р. «Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу» Україна має здійснити комплекс перетворень та створення реальних (внутрішніх) передумов для вступу до ЄС, наближення державної служби до загальноприйнятих її засад для країн-членів ЄС.

Прикладом реформування органів державного управління є впровадження Голів держслужбою України «пілотного» проекту із побудови системи управління якістю (СУЯ). Дана система, - як зазначив заступник начальника Голів держслужби В. Ткач, — спрямована на те, щоб гарантувати, що апарат органу державної влади здатний виконувати поставлені ним цілі на якісно новому рівні, а Держслужба працює відповідно до міжнародних стандартів.

Беззаперечно це стосується і системи органів внутрішніх справ (далі - ОВС).

Діюча система має ряд проблем, що потребують подальшого вирішення, в тому й числі шляхом адаптації її до стандартів ЄС. Зокрема, це стосується:

- суміщення політичних та адміністративних повноважень у межах однієї посади;

- підвищення ефективності системи управління ОВС;
- безпосереднього проходження та просування по службі в системі ОВС;
 - впровадження єдиної системи оцінювання та стимулювання роботи працівників ОВС;
 - удосконалення системи оплати праці, надання пільг та врегулювання системи пенсійного забезпечення працівників ОВС ;
 - питання щодо порядку нормативного врегулювання вимог професійної етики працівників ОВС;
 - системи добору, професійного навчання, призначення на посади, ротації та плинності кадрів в ОВС.

Зміна діяльності міліції є продовженням реформи актами органів виконавчої влади, державної служби. Керівництво держави приділяє постійну увагу реформуванню правоохоронних органів. Президент України 23 травня 2005р. підписав Указ «Про створення Міжвідомчої комісії з питань реформування правоохоронних органів». Цей указ затверджує положення про міжвідомчу комісію з питань реформування правоохоронних органів та її персональний склад. Згідно з указом, міжвідомча комісія є консультативно-дорадчим органом при Раді національної безпеки і оборони України. Основними завданнями комісії є: здійснення аналізу організації та діяльності правоохоронних органів, визначення рівня їх відповідності до викликів і загроз національній безпеці України; підготовка з урахуванням загальноновизнаних міжнародних норм і стандартів пропозицій щодо вдосконалення та оптимізації системи правоохоронних органів в Україні, їх структури, організації діяльності; організація підготовки та розгляд проектів законів, актів президента України, Кабінету Міністрів України, програм, заходів з питань удосконалення організації та діяльності правоохоронних органів, координації їх роботи щодо посилення боротьби зі злочинністю, корупцією, захисту прав і свобод громадян.

Як зазначалося на першому засіданні комісії, реформування правоохоронних органів має бути поетапним та системним і відбуватися на базі формування якісних кадрів та стимулів держави щодо залучення до системи правоохоронних органів високопідготовлених професіоналів за всіма напрямками. Ці питання мають вирішуватися у межах чинного законодавства і Конституції України з подальшим удосконаленням нормативно-правової бази, адаптації системи правоохоронних органів до європейських і світових стандартів. Під час засідання Комісії були розглянуті концептуальні засади реформування правоохоронних органів. Особлива увага приділялася створенню в Україні дієвої системи демократичного цивільного контролю за діяльністю сектора безпеки для підвищення захисту прав громадян, суспільства та держави.

Відтак, пріоритетом для України є інтеграція до Європейської спільноти. Тому складання «Плану дій Україна - Європейський Союз», прийнятого ще у 2004 р. є важливим кроком у цьому процесі. Він охоплює часові рамки у три

роки. Імплементація «Плану дій» значно наблизить українське законодавство до законодавства ЄС. Відповідно до міжнародних зобов'язань України та її стратегічної мети щодо подальшої європейської інтеграції продовжуються внутрішні перетворення на основі зміцнення демократії, верховенства права, поваги до прав людини відповідно до норм та стандартів ОБСЄ та Ради Європи. Одне з ключових положень «Плану дій» зосереджує увагу на вказівці забезпечення проведення будь-яких законодавчих реформ відповідно до міжнародних стандартів, у тому числі і тих, що стосуються міліції.

Міліція є основним представником виконавчої влади, на яку покладений обов'язок охороняти права і свободи людини. Як не прикро зауважити, на сьогодні дедалі частіше можна почути нарікання з боку громадськості на адресу міліції. Це пов'язано із зростанням злочинності як у вищих ешелонах влади, так і в суспільстві в цілому, подекуди порушенням прав і свобод людини, збільшенням обертів транснаціональної організованої злочинності.

На думку вчених, підвищити ефективність та злагодженість роботи міліції, а як наслідок, появу довіри та зміну ставлення населення до неї, допоможе якісне нормативно-правове забезпечення, яке повністю буде відповідати європейським нормам і стандартам.

Забезпеченню прав і свобод людини, підвищенню авторитету правоохоронних органів, етичному вихованню працівників поліції приділяється значна увага з боку міжнародних організацій Європи. Зокрема, Радою Європи було розроблено ряд нормативних актів, що стосуються діяльності міліції (поліції). Одним з таких актів є «Декларація про поліцію» прийнята Парламентською Асамблеєю Ради Європи 8 травня 1979 р.

Слід наголосити на тому, що поліцейські органи у багатьох європейських країнах поклали в основу своїх професійних стандартів саме Декларацію про поліцію. Адже у ній визначено, що для повного здійснення прав людини і основних свобод, які гарантовані Європейською конвенцією з прав людини, необхідне мирне суспільство, де панує порядок та суспільна безпека.

Основною метою даної декларації є те, що загальноприйняті засади професійних етичних стандартів для поліції з урахування прав людини та її фундаментальних свобод мають доповнити та покращити європейську систему захисту прав людини. У цьому міжнародному документі загострюється увага на проблемах етики та виконання службових обов'язків працівниками поліції, свідченням чого є наявність розділу «Етика». Цей розділ стосується всіх працівників і організацій, включаючи такі органи як таємні служби, воєнну поліцію, збройні сили, воєнізовані загони, що виконують функцію поліції. Основними рисами, згідно з Декларацією, якими має володіти працівник поліції, визнаються чесність, безпристрасність та гідність. Етика поліцейського передбачає, що він протистоїть порушенню закону. Вагомою нормою цього міжнародного акта є те, що поліцейський, який виконує умови декларації, має право на активну моральну та фізичну підтримку з боку суспільства.

Наступним міжнародним нормативним актом, що регулює діяльність

поліції, є Європейський кодекс поліцейської етики, прийнятий Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 р.

Європейський кодекс поліцейської етики висвітлює сукупність принципів і спрямований на визначення цілей поліції, її функціонування і контролю в демократичному суспільстві, де дотримуються верховенства права, захисту прав і свобод людини, що значною мірою відбувається під впливом Європейської конвенції про захист прав і фундаментальних свобод людини. Неабияке значення у ньому приділяється встановленню стандартів організації роботи поліції щодо захисту прав і свобод людини, етичній поведінці при виконанні службових обов'язків. Він здатний усвідомити визначення етичних проблем, дати краще їх розуміння, більш глибокий аналіз і полегшення прийняття рішення в конкретній ситуації. Такі основоположні для поліції поняття, як «чесність», «безпристрасність», «скромність» і «професіоналізм» можуть тільки виграти від того, що на них постійно будуть посилятися, що вони будуть мати однакове значення, а отже, їх будуть трактувати однаково у всіх країнах.

Етичний кодекс є засобом регулювання на рівні внутрішньої організації поліції. Це - одна із виразних рис «Європейського кодексу поліцейської етики». Визначаючи норми, цінності та мінімальні етичні рамки, він може здійснювати функцію регулювання принаймні чотирма способами: **а)** через постійний контроль над якісним рівнем підготовки працівників поліції; **б)** через полегшення здійснення командування, управління та нагляду; **в)** через підвищення відповідальності керівного складу; **в)** через встановлення норм для врегулювання внутрішніх конфліктів. Що стосується можливості його впливу на практичну діяльність поліції, то Кодекс поліцейської етики рекомендує оптимальну практику поведінки для підрозділів, що займаються охороною громадського порядку і є спеціалізованим зводом принципів повсякденної поведінки на основі здорового глузду.

На сучасному етапі багато європейських країн реорганізують свої поліцейські системи з метою розвитку і реорганізації демократичних цінностей. Вони також прагнуть забезпечити систему єдиних норм, що регламентують діяльність поліції, і які б могли застосовуватись, незважаючи на національні кордони.

Важливим моментом є використання позитивного зарубіжного досвіду та проведення порівняльних (компаративних) досліджень за відповідними напрямками. Це дає змогу глибше зрозуміти (оцінити) сучасний стан, намітити дієві механізми вирішення цієї проблеми на перспективу та запропонувати ефективні шляхи вдосконалення системи законодавчого регулювання діяльності міліції.

Отже, прийняття Декларації про поліцію та Кодексу поліцейської етики є лише першим етапом процесу, спрямованого на створення єдиних норм, що стосуються діяльності поліції.

Одним із ключових моментів інтеграції України до європейського та

світового співтовариства є створення надійної системи захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення комплексної протидії організованій злочинності та тероризму, а також приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними нормами та найкращими іноземними стандартами. Чільне місце при цьому належить питанням адаптації «міліцейського» законодавства України не тільки до міжнародно-правових стандартів ЄС, а й до стандартів інших розвинених держав світу, зокрема США. В останньому випадку необхідність адаптації зумовлюється тим, що США ввійшли до ХХІ ст. панівною державою світу, яка здійснює найбільший вплив на розвиток міжнародного співробітництва та загальноцивілізаційні зрушення.

Доречно зауважити, що першозасновниками у створенні та впровадженні стандартів для правоохоронних органів були вчені-юристи із США. Безпосередніми ініціаторами розробки спеціальної акредитаційної програми для правоохоронних органів виступили чотири поліцейські організації: Міжнародна асоціація начальників поліції, Національна організація афроамериканських поліцейських, Національна асоціація шерифів, Поліцейський науково-дослідний форум. У 1979 р. була заснована комісія з питань акредитації правоохоронних органів, яка займалася розробкою комплексу стандартів, зокрема, для збільшення ефективності і готовності цих органів у наданні громадянам правоохоронних послуг, посилення співпраці та координації з іншими правоохоронними службами системи кримінальної юстиції, підвищення довіри у громадян при виконанні працівниками ОВС своїх службових обов'язків.

Комісія розробила близько 900 стандартів, які поділила на дев'ять тематичних розділів. Кожний стандарт складається з двох частин: сама диспозиція стандарту та коментар до нього".

Можна прослідкувати застосування деяких стандартів на практиці американськими колегами, зокрема, на прикладі Морально-етичного кодексу поліцейського США. Уже в першому абзаці зроблено акцент на те, що основним обов'язком кожного офіцера поліції є служіння людині, тобто охорона її життя, здоров'я, власності, захист мирних громадян від насилля і безпорядків, повага конституційних прав усіх людей на свободу, рівність і справедливість. Зосереджується увага навіть на особисте життя поліцейського, він має бути взірцем для інших.

Нині вітчизняна система права включає в себе значну частку міжнародно-правових норм, які стали невід'ємною складовою нашого внутрішнього законодавства. У правоохоронній сфері були ратифіковані Україною такі конвенції: Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах, Договір між Україною та США про правову допомогу у кримінальних справах, Угода про співробітництво у сфері попередження злочинів у правоохоронній діяльності між урядами України та держави Ізраїль, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом, Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних

речовин, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансування тероризму, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності тощо.

Вважається, що на даному етапі є гостра потреба у здійсненні офіційних перекладів текстів деяких актів Ради Європи, що безпосередньо стосуються діяльності міліції, зокрема, Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, Декларації про поліцію, Європейського кодексу поліцейської етики тощо.

На думку вчених, з метою підвищення моральної культури та професійної етики працівників міліції, а також для більш ефективного впровадження європейських стандартів у правоохоронній сфері слід звернути увагу в навчальних закладах системи МВС України до вивчення європейського досвіду щодо етичної поведінки працівників правоохоронних органів.

Отже, імплементація норм та стандартів Європейського права у національне законодавство поки що перебуває у початковому стані. Прискорюючи процес входження до європейських структур, Україна взяла на себе зобов'язання у надзвичайно стислі терміни здійснити докорінну перебудову національного законодавства. Проте українська сторона не уявляла та й не могла уявити всю складність переходу до відкритої, демократичної держави. Сьогодні цілком логічно очікувати від нового керівництва України радикальних змін у діяльності міліції, як це визначено законодавством України та міжнародними зобов'язаннями України у сфері служіння міліції суспільству, забезпечення захисту та реалізації законних прав і свобод громадян.

8.4. ПЛАН ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ЗІ ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 5

Реалізація культурних прав і свобод у практиці Європейського Суду з прав людини

(4 год.)

Перше семінарське заняття (2 год.)

Навчальні питання

1. Поняття та характеристика національної імплементації міжнародних договорів з прав людини.
2. Особливості національної імплементації міжнародних договорів про права людини.
3. Міжнародно-правові засоби забезпечення національної імплементації.

Друге семінарське заняття (2 год.)

Навчальні питання

1. Питання відповідності національного законодавства нормам міжнародних договорів.

2. Особливості впровадження міжнародних стандартів у діяльність правоохоронних органів в Україні.

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28.06.96 р. // ВВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.

2. Європейська конвенція з прав людини. – К., Фенікс. – 2004. – 40с.

3. Об основах государственной политики Украины в области прав человека: Постановление Верховной Рады Украины от 17 июня 1999 г. № 757 // Голос Украины. – 1999. – №115. – С. 3.

4. Про щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Постанова Верховної Ради України від 7 липня 2005 року № 2778 // Голос України. –2005. –№133. –С.7.

5. Питання організації виконання Закону України „Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Указ Президента України від 21 серпня 2004 року № 965 //Урядовий Кур'єр. – 2004. –№ 164. – С.18.

6. Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародні стандарти і законодавство України: Матеріали наук. практ. конф., 12 березня 2004 р., м. Київ. Ч.2 /За ред. О.Ф. Штанька, Н.Б. Болотіної; Київський юрид. ін-т МВС України. – К.: КЮІ, 2004. – 212с.

7. Європейська конвенція з прав людини в країні: Право на справедливий судовий розгляд: Посібник для семінарів /Перекл.: О. Купрієвич; Центр права людини Ноттінгемського ун-ту; Верховний Суд України. – Ноттінгем; К., 2003. – 128с.

8. Предупреждение пыток в Украине – «Донецкий Мемориал», Донецк, второе издание. – 2003 р. – 253с.

9. Буткевич В.Г., Маляренко В.Т. Європейський Суд з прав людини та українське судочинство: питання взаємодії //Вісник Верховного Суду України. – 2004. – №4. – С. 2-8.

10. Касараба Ю.Я. Впровадження міжнародних стандартів у діяльність правоохоронних органів в Україні //Держава і право. – вип.32. – С.211-216.

11. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2004. – 464с.

12. Рабінович П. Загальнотеоретичні питання національної імплементації міжнародних договорів з прав людини //Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – К., 2003.– №3. – С.223-236.

13. Раданович Н.М. Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини: загальнотеоретичні дослідження: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. юрид. Наук /Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів. – 2000. – 19с.

14. Філатов В.М., Солодкий С.А. Застосування норм міжнародних

договорів і рішень Європейського Суду з прав людини у кримінальному судочинстві //Вісник Верховного Суду України. – 2004. – №7. – С. 32-38.

15. Левченко К.Б. Людина. Свобода. Демократія. Наукове видання. –К.: «Юрисконсульт», 2006. – 621с.

Питання для самоконтролю знань студентів, підготовки рефератів:

1. У чому полягає сутність національної імплементації міжнародних договорів з захисту прав людини?
2. Дайте характеристику національної імплементації міжнародних договорів з захисту прав людини?
3. Які ви знаєте особливості національної імплементації міжнародних договорів про права людини, охарактеризуйте їх.
4. Що таке міжнародно-правові засоби забезпечення національної імплементації міжнародних договорів з прав людини у національне законодавство?
5. Які характерні риси притаманні імплементаційним механізмам введення міжнародних договорів у національне законодавство?
6. Які фактори впливають на механізм імплементації?
7. За якими критеріями прийнято встановлювати відповідність національного законодавства міжнародним стандартам?
8. Які Вам відомі проблемні питання приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів?
9. Хто з вітчизняних теоретиків права займався вивченням проблеми імплементації міжнародно-правових стандартів у діяльність правоохоронних органів України?
10. Яких напрямків функціонування правоохоронної системи України стосуються проблеми імплементації міжнародно-правових стандартів?

Скласти структурно-логічні таблиці:

1. Заповніть таблицю «Особливості національної імплементації міжнародних договорів про права людини»:

Особливість	Характеристика

2. Заповніть таблицю «Шляхи реформування правоохоронних органів України»:

Шляхи	Коротка характеристика

3. Назвіть та охарактеризуйте міжнародно-правові засоби забезпечення національної імплементації.

Назва	Характеристика

Індивідуальне завдання:

1. Проаналізуйте поняття імплементації міжнародних договорів у національне законодавство України, та письмово складіть елементи (шляхи) цієї імплементації.
2. Визначте критерії відповідності національного законодавства нормам міжнародних договорів та письмово та охарактеризуйте їх.

8.5. ШОСТИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

Тема 6: Інститут захисту прав людини на звернення

(лекція 2 год.)

План

1. Характеристика інституту захисту права на звернення.
2. Деякі проблеми реалізації права на звернення в Україні.
3. Право на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

8.5.1. Характеристика інституту захисту права на звернення

Проблеми, пов'язані із захистом прав людини на звернення, завжди були в центрі уваги, оскільки це одвічне питання боротьби за власні права індивіда й суспільства, громадянина й держави, котра є складовою процесу правових відносин. Україна, ще перебуваючи в складі СРСР, у Конституції та інших нормативних документах мала правові норми, що регламентували "права на звернення", але нині, після ратифікації відповідних міжнародних

угод, вони набули ширшого змісту. *Перед державою постала проблема застосування норм міжнародного права в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина разом із національним законодавством.*

Це зумовило й нове бачення прав людини на звернення. Для ефективної реалізації цього права необхідно створити такі національні норми, які б відповідали міжнародним стандартам. Таким чином, названа проблема має не лише науково-теоретичний, а й практичний характер, і в її розв'язанні беруть участь не лише науковці, юристи-практики, а й, передусім, законодавці та державні посадовці, що свідчить про її актуальність.

Питання реалізації права на звернення досліджували як вітчизняні, так і іноземні науковці - М. Буроменський, В. Буткевич, В. Денисов, С. Добрянський, В. Євінгов, Л. Заблоцька, М. Козюбра, В. Копейчиков, В. Мармазов, П. Недбайло, А. Олійник, П. Рабінович, М. Ентін, В. Карташкін, Е. Бредлі, Д. Гом'єн, М. Дженіс, С. Мартене, Джон Меррілз, М. О'Бойл, Р. Рисдал, А. Робертсон та інші.

Мета цієї лекції – аналіз правових засобів, які регулюють механізм захисту права людини на звернення в Україні, враховуючи пріоритет міжнародно-правових норм у внутрішньому правопорядку України.

Права людини та засоби їх реалізації завжди привертали увагу людства. Ще в античні часи постало питання: як забезпечити існування сильної держави й при цьому забезпечити права людини? Це споконвічне питання постало й в Україні після розпаду СРСР та здобуття нею незалежності. З прийняттям Декларації про державний суверенітет, вступом України до міжнародних організацій, зокрема до Ради Європи, та ратифікації Конвенції про захист прав і основних свобод людини, змінилася внутрішня й зовнішня політика держави, а основним її напрямом стало визнання загальнолюдських цінностей. З прийняттям Конституції України, у її громадян з'явилася нова правова підстава для звернення для захисту своїх прав і свобод не лише в національні судові установи, а й до міжнародних судових органів та міжнародних організацій (після вичерпання всіх заходів захисту на рівні національному).

З встановленням нового підходу до правового статусу людини й громадянина в Конституції України було визначено принципові основи його реалізації та гарантії. Так, ч. 2 ст. 3 Конституції України стверджує, що охорона й забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави.

Перед виконавчою владою постала проблема створення оптимального механізму охорони й реалізації прав і свобод людини та громадянина, стрижневим змістом якого став би комплекс заходів державного та недержавного характеру в цій сфері суспільних відносин. Слід зазначити, що принципові засади правової регламентації функціонування цього механізму стосувалися не тільки національних норм, а й дії міжнародних договорів, ратифікованих Україною.

Першим етапом діяльності держави в цьому напрямі було встановлення юрисдикції міжнародних норм на території України. Конституція України (ст.9) закріпила положення про те, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Але слід враховувати, що Україна як суб'єкт міжнародного права (участь у роботі ООН з 1945 р.) вже мала зобов'язання за міжнародними договорами, у тому числі щодо захисту прав людини. Реалізуючи ці положення, уряд України запропонував, а Верховна Рада схвалила правило, яке стосується правонаступництва щодо міжнародних договорів, укладених колишнім СРСР та Українською РСР зокрема. Так, наприклад, ст.6 Закону України "Про правонаступництво України" підтвердила її зобов'язання за міжнародними договорами, які були укладені до проголошення незалежності України. До того ж Україна, згідно з принципами правонаступництва, є гарантом прав і зобов'язань щодо міжнародних договорів, укладених СРСР, якщо вони не суперечать Конституції та законам України, особливо стосовно захисту прав і свобод людини.

Положення про дію міжнародного права у внутрішньому правопорядку України унормовані спеціальним законом "Про міжнародні договори України", в якому зазначено, що "укладені й належним чином ратифіковані міжнародні договори України становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства".

Таким чином, законодавство України передбачає права захисту особою своїх законних прав і свобод на рівні як національного законодавства, так і міжнародного.

Заслуговує на увагу регламентація самого звернення. Завдячуючи праву на звернення, особа використовує різні правові можливості захисту своїх прав (наприклад, залучаючи своїх представників, засоби масової інформації, адвокатів тощо). Отже, законодавство України теоретично надало громадянам право на звернення, що відповідає міжнародним нормам. Практика свідчить, що роль індивідуальних звернень і скарг як засобів захисту людей своїх прав досить вагома.

Світова спільнота виробила чітку судову процедуру з питань реалізації права на звернення. Як слушно стверджує В.А. Карташкін, основними суб'єктами міжнародного права є держави, які не тільки наділені правами і свободами, а й обов'язками, і, на відміну від індивідів, створюють його норми та принципи, без чого не може бути стійкої системи правопорядку. Особа наділена індивідуальною міжнародною правосуб'єктністю, але не має прав для створення норм і принципів міжнародного права, тому вона є суб'єктом з обмеженою

правосуб'єктністю. Водночас історичний досвід показує, що з розвитком міжнародного права та міждержавних відносин обсяг прав і обов'язків людини розширюватиметься, а її роль у міжнародному праві як носія правосуб'єктності зростатиме. Яскравим підтвердженням цієї тези є закріплене в Конституції України право на звернення, де суб'єктами правовідносин виступають, з одного боку, позивач-громадянин, котрий відстоює свої права, а з іншого, відповідач - держава. Крім того, право на звернення закріплене в міжнародно-правових актах.

Аналіз показує, що одним із перших документів, де зафіксовано права громадян на звернення, є Загальна декларація прав людини (1948 р.). Загалом, Декларація - це один із найважливіших актів в історії міжнародних відносин, у якому проголошені основні права та свободи людини, яких мають дотримуватися держави, зазначив професор П.О. Недбайло - один із авторів проекту цього документа. Закріплені в її 30 статтях громадянські, політичні, економічні, соціальні й культурні права людини - це загальноновизнані демократичні норми, які в сукупності постали як результат узгодження різноманітних підходів і правових концепцій, притаманних країнам з різними соціально-економічними та правовими системами. Цей документ і нині відіграє важливу роль у розвитку міжнародного співробітництва, спрямованого на забезпечення й захист прав людини.

Основні положення Загальної декларації прав людини конкретизуються в багатьох міжнародних угодах щодо забезпечення й захисту прав людини. На необхідності додержання державами-учасницями положень Загальної декларації прав людини наголошено в Заключному акті Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (1975 р), схваленому Віденською конференцією (1993 р.) та Європейською Соціальною Хартією (1996 р.).

Після прийняття Загальної декларації прав людини на міжнародному рівні було відпрацьовано й процедуру звернення (1503) згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН. Таким чином, надавалося право як державі, так і громадянинові звертатися до відповідних органів ООН, тобто держава може оскаржити дії іншої держави в разі порушень нею прав людини, особа може порушити клопотання про захист її прав у державі перебування, котра не забезпечила реалізації прав людини.

Громадяни різних країн скористалися своїм правом на звернення до міжнародних організацій. Щорічно до ООН звертається близько ста тисяч чоловік більш як із п'ятдесяти країн світу.

Враховуючи таку кількість звернень і нечіткість тлумачення поняття "права людини", світове співтовариство з метою детальнішого визначення прав людини створило два документи, які розподілили права людини, що потребують захисту, за значущістю та змістом. *Це – 1) Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права та 2) Міжнародний пакт*

про громадянські й політичні права (1966 р.).

Ці нормативно-правові документи опрацьовувалися упродовж кількох років. Спочатку планували прийняти єдиний документ, який передбачив би поділ прав людини за їхньою соціальною вагомістю й характером відповідальності держав за дотриманням цих прав. Але заплановане не вдалося здійснити, оскільки країни різнилися за рівнем економічного та соціального розвитку. Більш того, делегації не дійшли згоди щодо розуміння природи та сприйняття прав людини. Це ставило під загрозу саму ідею прийняття міжнародного документа, який детальніше визначив би права людини. Компромісним стало рішення про прийняття саме цих двох пактів.

Пакти - це багатосторонні міжнародні договори, в яких сформульовано широкий комплекс норм про забезпечення та захист прав людини й основних свобод, що ґрунтуються на положеннях Загальної декларації прав людини. В них закріплені конкретні міжнародно-правові зобов'язання держав-учасниць стосовно дотримання та втілення в життя таких норм. Прийняття пактів вважається першою спробою міжнародного співтовариства кодифікувати права людини. Водночас пакти розширили право людини на звернення, вдосконаливши раніше чинну процедуру 1503 (змінена на 1235 у 1966 р.).

Формулювання прав людини у нормах пакту не викликає сумніву в їхній імперативності, оскільки будь-яка держава зобов'язується в повному обсязі виконувати всі норми, що забезпечують права людини.

Механізм міжнародного контролю за виконанням узятих державами зобов'язань був зафіксований у факультативному протоколі № 1 до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), який був відкритий для підписання одночасно з двома вищеназваними Пактами. **Зауважимо, що факультативний протокол №1, який давав змогу контролювати дії держави в галузі забезпечення прав людини, ні СРСР, ні УРСР не підписали, чим унеможливили дії Комітету ООН з контролю за дотриманням прав людини, хоч і ратифікували обидва Пакти 1976 р.** Дія Пактів не поширювалася на відповідальність держави перед особою, тобто особа була позбавлена можливості звертатися до міжнародних організацій з клопотанням про захист своїх прав і свобод. Своєю чергою, інші держави також були позбавлені права звернутися з клопотанням про притягнення до відповідальності країну-порушницю прав людини. В Україні норми про міжнародний контроль стали чинними лише від 25.10.1997 р.

Як стверджують В.Г. Буткевич, В.В. Копейчиков, А.Ю. Олійник, розпочалася нова доба в розвитку внутрішнього правопорядку. Міжнародний захист прав людини й реалізація нею права на звернення був визнаний на рівні національному. Особливо актуальним право на звернення настало після вступу України до Ради Європи та ратифікації Європейської

конвенції про захист прав людини та її основних свобод.

Ще У. Черчіль передбачав, що це питання в другій половині ХХ ст. стане надзвичайно важливим. Європейська Конвенція про захист прав людини та основних її свобод (1950 р.) стала першим міжнародним документом, який містив у собі поняття політичної демократії й прав людини та норми їх дотримання. Очевидною була антитоталітарна спрямованість цього акту, прийнятого, як сказано в преамбулі, «Європейськими країнами, котрі дотримуються однакової думки й мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеях, свободах та нормах права, що ґрунтуються на Загальній декларації прав людини». Така ідея Конвенції цілком відповідає сучасній політиці України, а також нормам, закріпленим у ст. 55 ч. 3 її Конституції про право на звернення. Це впливає також зі ст. 25 названої Конвенції, що дає змогу особі нарівні з державою виступати суб'єктом міжнародного права в питаннях звернення, скарг, заяв у разі порушення її прав та свобод, передбачених Конвенцією.

Україна, вдосконалюючи механізми контролю за дотриманням прав людини, ратифікувала Європейську Конвенцію про захист прав людини й основних її свобод (1997 р.). Цими діями було встановлено фактично новий правопорядок у державі. Втім оцінки Конвенції науковцями, неоднозначні. Так, А. Джемчевські, Голова контрольного відділу при Генеральному Секретареві Ради Європи, професори В. Євінтов і В. Денисов сприйняли її як документ, що поліпшує умови для захисту прав людини в Україні.

Не всі погляди названих теоретиків поділяє П.М. Рабінович. За його твердженням, у Конвенції закладені суперечності щодо звернення: в ній немає чіткого переліку дій автора звернення, які він має вчинити, аби можна було констатувати, що можливості захисту прав людини, наявні в національному законодавстві, вичерпано. Цю позицію П.М. Рабіновича треба визнати слушною. Особливо наочно це проявляється, якщо особа має право на звернення до несудових органів. Проте не можна погодитися, нібито в самій Конвенції закладено суперечності стосовно права на звернення. Тут ми схилиємося до думки В. Євінтова та В. Денисова, оскільки ч. 1 ст. 9 Конституції України чітко визначає, що "чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства". Таке правило передбачене й Законом України "Про міжнародні договори України, (ч. 1 ст. 17 цього Закону, цитована вище). Своєю чергою, ч. 2 ст. 217 зазначеного Закону фактично усуває ту суперечку, про яку говорив П.М. Рабінович, передбачаючи при цьому пріоритет норм міжнародного права щодо національного законодавства.

Як було вже згадано, з ратифікацією Конвенції в галузі захисту прав і свобод людини, настав дуже важливий етап - застосування цих норм міжнародного права.

8.5.2. Деякі проблеми реалізації права на звернення в Україні

Основною проблемою реалізації права на звернення в Україні є формування бази національного законодавства, яка відповідатиме міжнародним і європейським стандартам, у тому числі й нормам ратифікованої Конвенції. Якщо проаналізувати безпосередньо Конвенцію, то слід констатувати, що її норми мають загальний характер, а саме тлумачення, розкриття сутності норм, які в ній містяться, відбувається через конкретні рішення Європейського Суду з прав людини. У тих випадках, коли правоохоронні органи або суди мають застосовувати положення Конвенції, слід ознайомитися з рішеннями, які приймав із цього приводу Європейський Суд з конкретних питань. На жаль, таких рішень іще небагато у практиці правоохоронних органів, судів та інших державних структур нашої країни. В Україні не вистачає інформації про діяльність Європейського Суду з прав людини. Все це - загальний недолік, оскільки для більшості українських громадян, українських суддів та українських адвокатів інформація про діяльність Європейського Суду з прав людини, а передусім інформація про рішення Європейського Суду, подається вибірково. **У зв'язку з цим постає актуальна проблема: як може суддя в певному регіоні вирішувати справу людини, якщо він не знає, що, можливо, з аналогічного питання вже було рішення Європейського Суду, і цей прецедент він зобов'язаний застосувати в судовій практиці України?**

Коли йдеться про інформацію щодо діяльності Європейського Суду з прав людини, потрібно відповісти на питання: чи достатньо обізнані громадяни України з механізмами захисту прав і свобод людини, якщо ці права і свободи порушуються державою, фізичними чи юридичними особами? У зв'язку з цим у вересні 1999 р., за сприяння Представництва ООН в Україні, Інститут політики провів репрезентативне загальнонаціональне опитування "Права і свободи людини в оцінках громадян України". Це започаткувало щорічний моніторинг громадської думки про реалізацію прав і свобод людини в Україні. Респондентам запропонували оцінити діяльність 14-ти різних державних і недержавних інституцій, спроможних, на їхню думку, забезпечити чи відновити порушені права громадянина. Тільки 5-7% опитаних вважають, що не треба нікуди звертатися, навіть якщо реально порушені права особи.

Інші або не знають і не вміють обстоювати свої права, або ж називають інституції, здатні, як їм здається, захистити громадянську гідність. Близько 0.5 % опитаних згадують кримінальні структури, які, гіпотетично, можна було б залучати до врегулювання проблемних ситуацій у сфері прав людини.

Опитування громадян вченими засвідчило, що більшість українців не

має достатньої інформації про державні та міжнародні організації, до яких треба звертатися в разі порушення їхніх конституційних прав.

Так, якщо порушуються права особи, респонденти вважають за доцільне звертатися насамперед до судів усіх рівнів (48,3 % відповідей), до міліції - 36,7 %, до місцевих органів влади (АР Крим, обласні, районні державні адміністрації й ради) - 21,3 %, до органів прокуратури всіх рівнів - 17,3 %, до адвокатів - 16,5 %. Цим, власне, й вичерпується більш-менш поширені знання про інституції, покликані надавати допомогу особі, права якої порушено. До Уповноваженого Верховної Ради з прав людини звернулося б лише 4,7 % респондентів. Ще менше тих, звернувся б до інших інстанцій.

Спостерігаються відмінності в оцінках різних інституцій, здатних захистити політичні права та свободи громадян. Так, за кількістю можливих звернень суди поступаються першій місцевим органам влади, куди звернулися близько 21,0 % респондентів (до судів усіх рівнів звернулося близько 18,8 %). Ще менше довіри до громадських організацій (партій, профспілок тощо) - 12,6 %; до Верховної Ради України та її комітетів - 9,7%; до засобів масової інформації - 8,5 %. Кожен четвертий респондент не зміг взагалі назвати інститут, до якого б він звернувся в разі потреби.

Якщо порушено соціально-економічні права, шукати захисту, на думку респондентів, варто, насамперед, у суді - 43,7 % відповідей, у місцевих органах влади - 34,0 %, у громадських організаціях - 14,6 %, у адвокатів - 11,1 %, у прокуратурі - 10,5 %, а 11,0 % узагалі не знають, до кого треба звернутися по допомогу, якщо порушено їхні соціально-економічні права.

Складнішим виявилось прохання назвати інстанції, до яких треба звертатися з приводу порушень соціально-культурних прав. Майже кожен четвертий респондент (28,1 %) узагалі не зміг відповісти на це запитання. Інші (27,5%) традиційно назвали місцеві органи влади, а 17,7 % - суди. Кожен дев'ятий сподівається на допомогу засобів масової інформації (11 %), ще менше (8,1 %) вірять у громадські організації.

Права та свободи людини можуть бути порушеними також у процесі її взаємодії з державою. Йдеться про право на судовий захист, відшкодування збитків, завданих незаконними діями влади, право на юридичну допомогу, оскарження в суді свого затримання чи арешту, право направляти індивідуальні або колективні звернення до органів державної влади й посадових осіб, звертатися з проханням про захист своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також до міжнародних судових інстанцій або організацій. Не змогли відповісти на це запитання 21,7 % респондентів, решта назвали цілу низку можливих інстанцій. Традиційно їх перелік починається із судів — 31,1 % відповідей. Удвоє менше тих, хто звернувся б до прокуратури - 15,9 %, до адвокатів - 13,5 %. Інші можливі інстанції - Уповноважений Верховної Ради України з прав людини - 9,5 %, Верховна Рада України та її комітети - 9,2 %, міжнародні організації -

8,3 %, Президент держави або ж Адміністрація Президента - 8,2 %.

Ще один бік цієї проблеми, як нашим судам застосовувати норми Конвенції в ході здійснення правосуддя, не маючи узагальнених конкретних рішень Європейського Суду, якщо донині чинні багато кодексів з різних галузей права, ухвалених ще в 1961 р. Тому застосовується лише національне законодавство, в якому детально регламентовано ті чи інші позиції, вказано, як чинити за тієї чи іншої ситуації в ході розгляду конкретної справи. Європейське ж законодавство, зокрема судочинство в Європейському Суді із захисту прав людини, базується на змішаній системі континентального та англосаксонського права, яка раніше в нашому законодавстві не застосовувалася. Тому цілком логічним видається припущення, що рішення з конкретної справи Європейського Суду, яке є обов'язковим на рівні закону для всіх національних судів держав-учасниць, котрі підписали цю Конвенцію, нерідко не застосовуються в судочинстві України. Мабуть, наша держава, її чинне законодавство та практика діяльності судів, правоохоронних органів ще не зовсім готові до застосування норм Конвенції. Слід також зазначити, що Європейський Суд із захисту прав людини треба розглядати передусім як орган, котрий формує законодавство держав-учасниць Конвенції, і лише потім - як орган, що безпосередньо розглядає юридичні справи із захисту прав людини. Прерогативою національних судів у такому контексті є використання й застосування цього законодавства у своїй діяльності. Тому цілком виправданим є розширювальне тлумачення ч. 1 ст. 129 Конституції України та відповідних статей процесуального законодавства України.

Таким чином, практика діяльності національних судів України в галузі захисту прав і свобод людини свідчить про їхні перші кроки на шляху імплементації норм міжнародного права в національне законодавство України, а також про те, що державі негайно треба реалізувати комплекс правових, організаційних та економічних заходів, які б дали змогу перейти від декларацій до реальної справи, тобто перевести на якісно новий рівень діяльність органів державної влади в галузі захисту прав і свобод людини.

Беручи за основу ці критерії й аналізуючи з цих позицій внутрішньодержавне законодавство України, доводиться констатувати, що національне законодавство поки що перебуває лише на початковому етапі формування реальних механізмів забезпечення права громадянина на звернення й відновлення порушених прав людини.

Порівняльний аналіз національного законодавства України та інших країн з погляду використання загальними судами у своїй діяльності посилянь на міжнародно-правові норми свідчить, що ці норми конституційно закріплені в Україні, але практика їх запровадження у правозастосовну діяльність потребує поліпшення. Між іншим, ця практика притаманна не тільки нашій державі, а й усім економічно розвинутим державам. Наприклад, у Конституції США (1779 р.) у ст. 4 п. 2 закріплено положення про те, що Конституція та закони Сполучених Штатів, прийняті з метою її виконання, а також усі договори, які укладені або будуть укладені Сполученими Штатами, є найвищими законами країни, тому

суди кожного штату зобов'язані їх виконувати, навіть якщо в Конституції та законах окремих штатів траплялися суперечливі положення. Але тільки в 1964 р. Сенат прийняв спеціальний закон про застосування судами міжнародних норм у судочинстві з приводу господарських, кримінальних та цивільних справ.

Положення про дію міжнародних договорів, обов'язок держави щодо дотримання прав людини й надання їй безпосереднього права на звернення в разі порушення її прав, зафіксовані й у конституціях інших країн. У контексті розглянутого нами питання, досить плідним може бути порівняльний аналіз конституцій нових незалежних держав колишніх республік, які входили до складу СРСР, та деяких постсоціалістичних країн Європи з погляду закріплення в цих конституціях права громадян на міжнародний судовий захист.

8.5.3. Право на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Один із способів боротьби людини за свої права - це звернення за їх захистом до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на підставі ст. 55 Конституції України.

Згідно зі ст. 101 Конституції України, Уповноважений Верховної Ради України (далі - Уповноважений) здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Закон «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» визначає такі, зокрема, функції цієї посадової особи: 1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; 2) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; 3) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; 4) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Підставами для провадження Уповноваженим справ та призначення перевірок є відомості про порушення прав і свобод людини і громадянина, які він отримує: за зверненнями громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства чи їх представників; за зверненнями народних депутатів України; за власною ініціативою.

При розгляді звернення Уповноважений може: а) відкрити провадження у справі про порушення прав і свобод людини і громадянина; б) роз'яснити заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення Уповноваженому; в) направити звернення за належністю в орган, до компетенції якого належить розгляд справи, та проконтролювати розгляд цього звернення; відмовити в розгляді звернення.

Уповноважений, відповідно до ст. 150 Конституції України, законів України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» і «Про Конституційний Суд України», має право: а) звернутися до Конституційного Суду України для вирішення питань про відповідність Кон-

ституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим або для отримання офіційного тлумачення Конституції та законів України; б) вимагати від посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, виділення спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків; в) звертатися до суду із заявою про захист прав і свобод людини і громадянина, які за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть зробити цього самостійно, а також особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі; г) направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого (конституційне подання та подання) для вжиття цими органами заходів.

Як бачимо, Уповноважений має не так вже й багато активних прав, за допомогою яких він мав би можливість впливати на конкретні державні органи та посадових осіб з метою відновлення порушених прав громадян. Закон не надає права самому Уповноваженому розглядати справу по суті і приймати рішення, яке б зобов'язувало певні державні органи, посадових осіб скасовувати свої незаконні рішення, не надає йому права порушувати дисциплінарне, адміністративне провадження і ставити питання про притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб у разі порушення їхніми діями чи рішеннями прав і свобод людини, не встановлює відповідальність посадових осіб за ігнорування актів реагування Уповноваженого. За таких умов він, власне, виступає лише як посередник між людиною та державою, а звернення людини до Уповноваженого переважно є засобом привернути увагу суспільства і держави до порушення прав конкретної людини.

8.6. ПЛАН ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ЗІ ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 6

**Інститут захисту прав людини на звернення
(2 год.)**

Семінарське заняття (2 год.)

Навчальні питання

1. Характеристика інституту захисту права на звернення.
2. Деякі проблеми реалізації права на звернення в Україні.
3. Право на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Нормативні акти та література до теми:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28.06.96 р. // ВВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Європейська конвенція з прав людини. – К., Фенікс. – 2004. – 40с.
3. Про національного координатора з питань технічної допомоги Європейського Суду: Указ Президента України від 1 листопада 2003 року №1238 //Офіційний вісник України. – К., 2003. – № 45. – Ст. 2348.
4. Про щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Постанова Верховної Ради України від 7 липня 2005 року №2778 //Голос України. – 2005. – № 133. – С.7.3. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник.К.: Атіка, 2004. – 464с.
5. Права людини і правоохоронні органи /Посібник для практичного навчання. Центр інформації з прав людини. Страсбург. – 1998. – 141с. простір. – 2003. – №23. – С. 20-26.
6. Свобода висловлювань в Україні – 2003. огляд повідомлень про конфлікти в інформаційній сфері України у 2003 році. В.2 т.1. / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач О.Б. Агеев. – Харків: Фоліо, 2004. – 312с.
7. Права людини в Україні – 2004. Доповідь правозахисних організацій. / За ред.. Є Захарова, І.Рапп, В.Яворського. Худож.-оформлювач Б.Захаров / Українська Хельсінська спілка з прав людини. _ Харків: Фоліо, 2005. – 332с.
8. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XII регіональної науково-практичної конференції. 9-10 лютого 2006 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2006. – 512с.
9. Предупреждение пыток в Украине – «Донецкий Мемориал», Донецк, второе издание. – 2003 р. – 253с.
10. Захаров Є., Сухорукова І. Права людини: моя власна думка. 2000 /Харківська правозахисна група; – Харків: Фоліо, 2001. – 240с.
11. Куинн Ф. Права человека и ты: Осн. Документы ООН, документы организации по безопасности и сотрудничеству в Европе и документы СЕ о правах человека для судей, прокуроров милиции, адвокатов организаций по правам человека, граждан и СМИ Новых Независимых Государств. – Варшава: ОБСЕ/БДИПЧ, 1999.– 286с.
12. Крошоу Ральф Права людини і їхній захист згідно норм міжнародного права: Брошура для поліції;Рада Європи. – Львів: Кальварія, 2002. – 15с.
13. Кіпіані В. Влада тьми і темників. Хрестоматія з політичної цензури в Україні. – 2005. – 308с.
14. Мацко А.С. Інститут захисту прав людини на звернення та дія принципу пріоритету міжнародно-правових норм у внутрішньому правопорядку України //Часопис Київського університету права. – К., 2004. –

№1. – С. 94-100.

15. Мірошніченко О.А. Право людини на життя: (теорія та практика міжнародного співробітництва): (спец. 12.00.11): Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. Канд. юрид. наук / О.А. Мірошніченко; Нац. юрид. Акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2005.– 18с. 12. Пашук Т.І. Право на ефективний засіб правового захисту: інтерпретація Європейським Судом з прав людини //Адвокат. – 2004. – №6. – С. 2529.

16. Стрельцова О. Становлення та розвиток принципу основних прав людини для джерела прав Європейського Союзу //Право України. –2003. – № 11. – С. 158-164.

17. Соболев В., Білоусов Ю., Черноусов А., Кобзін Д. Мобільні групи з моніторингу забезпечення прав і свобод людини та громадянина в діяльності органів внутрішніх справ: практичний посібник. – ХІСД, 2006 р. – 360с.

18. Цымбаренко И.Б. Международно-правовые основы судебной защиты прав и свобод личности //Государство и право. – М., 2004. – №2. –С. 49-57.

Питання для самоконтролю знань студентів, підготовки рефератів:

1. Що таке інститут захисту прав людини?
2. Які існують інститути захисту прав людини?
3. У чому полягає сутність захисту прав людини?
4. Що таке право на звернення?
5. Як реалізується право на звернення в Україні?
6. Які проблеми заважають реалізувати право на звернення в Україні?
7. Хто такий Уповноважений Верховної Ради України з прав людини ?
8. Як звернутися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини?
9. Які повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини гарантують правовий захист?

Скласти структурно-логічні таблиці:

1. Заповніть таблицю «Види європейських інститутів захисту прав людини»:

Назва	Характеристика

2. Заповніть таблицю «Проблеми реалізації права на звернення в Україні»:

Проблема	Характеристика

Індивідуальне завдання:

1. Письмово дайте характеристику інституту захисту права громадянина на звернення.
2. Письмово охарактеризуйте основні проблеми реалізації права громадян на звернення в Україні.
3. Письмово охарактеризуйте порядок реалізації права на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

8.7. Контроль до залікового модуля 2

Тестові завдання до змістового модуля 4.

1. Що відноситься до основних принципів тлумачення Конвенції з захисту прав людини?

- а) пропорційності тлумачення;
- б) ефективності тлумачення;
- в) певної свободи національного розсуду;
- г) автономності;
- д) все, що вказано вище.

2. Що таке принцип пропорційності тлумачення Конвенції з захисту прав людини?

- а) забезпечення справедливого балансу між інтересами особи, з одного боку, та інтересами суспільства (держави) з іншого;
- б) надбання особою можливостей самостійно вирішувати свої справи згідно із баанням;
- в) своєчасне втручання державних органів у несанкціановану діяльність громадян;
- г) надання особі можливості вчиняти будь що задля досягнення намічених цілей;
- д) тлумачення положень конвенції строго за її викладенням у офіційному джерелі.

3. Що таке принцип ефективності тлумачення Конвенції з захисту прав людини?

- а) це чітка декларація принципу у самій Конвенції;

- б) це вплив Конвенції на інші правозахисні акти;
- в) це така властивість принципу, яка здатна забезпечити максимально ефективний захист прав людини;
- г) це обов'язковість виконання норм, що закладені в Конвенції всіма фізичними та юридичними особами;
- д) забезпечення виконання норм конвенції судовими органами.

4. Що таке принцип забезпечення певної свободи національного розсуду в тлумаченні Конвенції з захисту прав людини?

- а) застосування цього принципу дає змогу, зокрема, гармонізувати дію норм національного законодавства із дією положень Конвенції;
- б) це принцип, який сприяє набуттю незалежності національних судових систем від норм Конвенції;
- в) це принцип, який гармонізує внутрішнє законодавство з основними міжнародно-правовими договорами в галузі захисту прав людини;
- г) це принцип формування національного кримінального законодавства;
- д) це принцип формування національного кримінально-процесуального законодавства.

5. Що таке принцип автономності тлумачення Конвенції з захисту прав людини?

- а) зазначений принцип полягає у тлумаченні норм Конвенції так, як вважає за доцільне національний суд;
- б) зазначений принцип полягає у незалежності прийняття рішень Європейським Судом від норм Конвенції;
- в) зазначений принцип полягає у підпорядкованості рішення Європейського Суду нормам Конвенції;
- г) зазначений принцип полягає у незалежності висновків Європейського Суду від поширеного в окремих державах розуміння того чи іншого правового поняття;
- д) зазначений принцип нікого і не в чому не зобов'язує.

6. Вкажіть основні способи тлумачення Конвенції з захисту прав людини:

- а) філологічне;
- б) систематичне;
- в) історико-політичне;
- г) цільове;
- д) всі перелічені вище способи.

7. Що таке філологічний спосіб тлумачення Конвенції з захисту прав людини?

- а) специфіка застосування цього принципу тлумачення визначається обов'язковою участю в їх тлумаченні спеціалістів-філологів;
- б) специфіка застосування цього способу тлумачення визначається наявністю двомовних офіційних текстів Конвенції, а також деякою специфікою спеціально-юридичних термінів, використаних у цьому міжнародно-правовому акті;

в) специфіка застосування цього принципу тлумачення визначається обов'язковим перекладом рішень Європейського Суду на мови всіх членів Ради Європи;

г) специфіка застосування цього принципу тлумачення визначається необхідністю перекладу тексту рішення Європейського Суду, державою відносно якої це рішення було прийнято;

д) цей принцип охоплює все перелічене вище.

8. Що таке систематичний спосіб тлумачення Конвенції з захисту прав людини?

а) його особливостями у даному разі є використання, окрім Конвенції, ще й інших міжнародно-правових актів та документів, дотичних до її змісту, а також застосування прецедентів тлумачення, здійсненого самим євро судом;

б) цей принцип передбачає тільки системне (пакетне) використання актів;

в) цей принцип передбачає використання інших актів та норм Конвенції тільки в строго встановленій послідовності;

г) цей принцип передбачає систематичне та пропорціональне використання міжнародно-правових актів згідно із встановленими правилами;

д) цей принцип Європейський Суд ні до чого не зобов'язує.

9. Що таке історико-політичний спосіб тлумачення Конвенції з захисту прав людини?

а) це поєднання історичного та політичного тлумачення;

б) це поєднання історичного та філологічного тлумачення;

в) це поєднання історичного та цільового тлумачення;

г) це поєднання історичного та системного тлумачення;

д) це поєднання будь якого тлумачення один з одним, що перелічені вище.

10. Що таке цільовий (телеологічний) спосіб тлумачення Конвенції з захисту прав людини?

а) він передбачає, що при тлумаченні Конвенції необхідно враховувати всі її положення;

б) він передбачає, що цілі й завдання Конвенції розглядають крізь призму з'ясування змісту її Преамбули;

в) він передбачає що Конвенцію слід тлумачити згідно цілей, які прагне досягти суб'єкт тлумачення;

г) він передбачає, що сама ж Конвенція є єдиним інструментарієм щодо її тлумачення;

д) для цільового способу тлумачення пригідні всі перелічені вище способи.

11. Що таке еволюційний спосіб тлумачення Конвенції з захисту прав людини?

а) він передбачає, що при тлумаченні Конвенції необхідно враховувати всі її положення, що існували до, під час і після її прийняття;

б) це поєднання історичного та політичного тлумачення;

в) це поєднання історичного та системного тлумачення;

- г) це поєднання історичного та цільового тлумачення;
- д) це встановлення змісту конвенційної норми з урахуванням сукупності конкретно-ситуаційних умов та обставин, які існують саме на момент її інтерпретації.

12. Що належить до особливостей тлумачення Конвенції з захисту прав людини – «з'ясування за обсягом»?

- а) норми, які регламентують правовий статус людини, передусім у взаємовідносинах із державою, тлумачаться розширювально, на користь громадянина;
- б) норми, які регламентують правовий статус людини, передусім у взаємовідносинах із державою, тлумачаться звужено, на користь держави;
- в) норми, які регламентують правовий статус людини, передусім у взаємовідносинах із державою, тлумачаться так, як це вигідно обом сторонам – державі і громадянину;
- г) норми, які регламентують правовий статус людини, передусім у взаємовідносинах із державою, тлумачаться згідно з національними конституційними нормами;
- д) тільки особливості, які вказані у пунктах «а» та «б».

13. Що належить до особливостей тлумачення Конвенції з захисту прав людини – «з'ясування за обсягом»?

- а) норми, які регламентують правовий статус людини, передусім у взаємовідносинах із державою, тлумачаться буквально, на користь державі;
- б) норми, які регламентують правовий статус людини, передусім у взаємовідносинах із державою, тлумачаться згідно з національними конституційними нормами;
- в) буквально (а то й обмежувально) тлумачаться ті норми, які визначають правовий статус держави, її органів та посадових осіб, що у деяких випадках призводить до розширення обов'язків держави перед людиною;
- г) норми, які регламентують правовий статус людини, передусім у взаємовідносинах із державою, тлумачаться звужено, на користь держави;
- д) тільки особливості, які вказані у пунктах «в» та «г».

14. Яких принципів повинні дотримуватись держави-учасниці Ради Європи при виконанні рішень Європейського Суду з прав людини?

- а) у випадках визнання невідповідності норм внутрішнього законодавства вимогам Конвенції ці норми повинно бути змінено або ж взагалі скасовано;
- б) у разі порушення органами держави-відповідача норм Конвенції тій особі, конвенційне право якої порушено, має бути надано можливість безперешкодно реалізувати його;
- в) якщо порушення норм Конвенції триває після ухвалення Євросудом рішення, держава зобов'язана негайно припинити таке порушення;
- г) у разі неможливості повного чи часткового застосування реституції особа має одержати від держави відшкодування чи компенсацію за несприятливі наслідки, що настали внаслідок порушення її прав;

д) всіх принципів загалом що вказані вище.

15. Які положення Конвенції з прав людини є базовими і не підлягають сумніву під час їх тлумачення?

- а) основною метою Євроконвенції є захист закріплених нею прав і свобод людини;
- б) засобом реалізації закріплених Конвенцією прав і свобод людини є підтримка та сприяння розвитку ідеалів і системи цінностей демократичного суспільства;
- в) невід'ємними характеристиками демократичного суспільства є плюралізм, толерантність і поліваріантність світоглядів його членів;
- г) метою тлумачення Конвенції з прав людини є встановлення пріоритету інтересів держави над правами людини;
- д) тільки положення вказані у пунктах «а»-«в».

Тестові завдання до змістового модуля 5.

1. Що входить до правової бази імплементації міжнародних договорів у законодавство України?

- а) стаття 9 Конституції України;
- б) декларація про державний суверенітет України;
- в) Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України»;
- г) Закон України «Про міжнародні договори України»
- д) все що вказано вище.

2. Коли Україна ратифікувала Конвенції про захист прав людини та основних свобод?

- а) 17 липня 1997 року;
- б) 18 лютого 1996 року;
- в) 28 червня 1996 року;
- г) 15 листопада 1997 року;
- д) 17 грудня 1998 року.

3. Які з вказаних науковців активно займаються або займались проблемою імплементації міжнародно-правових норм у законодавство України?

- а) Р. Белкін;
- б) Ю. Кравченко;
- в) С. Стахівський;
- г) П. Рабінович;
- д) П. Михайленко.

4. Які обставини зумовлюють необхідність дослідження проблеми імплементації?

- а) наявність двох рівнів імплементації — міжнародного та національного;
- б) існування загальних особливостей і закономірностей імплементації міжнародних договорів в галузі правозахисної діяльності;
- в) наявність інструкцій щодо обов'язковості імплементації;

- г) наявність наукової необхідності вивчення проблем імплементації;
- д) тільки пункти „а” і „б”.

5. Що слід розуміти під імплементацією у міжнародному праві?

- а) будь яку діяльність національних органів влади по використанню норм міжнародного права у національній правотворчій діяльності;
- б) цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, вчинювану індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної та повної реалізації прийнятих ними відповідно до міжнародного права зобов'язань;
- в) діяльність законодавчого органу держави із розгляду питань щодо можливості використання у національному законодавстві правових норм інших держав;
- г) пряме використання (без ратифікації державою) норм міжнародних договорів національними виконавчими органами влади у своїй діяльності;
- д) наукова діяльність з аналізу міжнародних норм з метою використання їх у національному законодавстві.

6. Механізм імплементації це:

- а) сукупність засобів, використовуваних державами й іншими суб'єктами міжнародного права з метою реалізації приписів останнього;
- б) адміністративні методи введення норм міжнародного законодавства у діяльності органів виконавчої влади;
- в) це будь які методи внутрішнього регулювання міжнародно-правової політики держави;
- г) це діяльність законодавчого органу із вироблення порядку використання міжнародно-правових норм у національному законодавстві;
- д) це будь яка діяльність фізичних і юридичних осіб із застосування норм міжнародно-правового характеру.

7. В чому полягає друга особливість національної імплементації міжнародних договорів?

- а) в наданні права кожному громадянину самому обирати спосіб використання міжнародно-правових норм у власних інтересах;
- б) в обов'язку органів влади вчинити дій щодо імплементації міжнародних стандартів у правоохоронну діяльність
- в) в обов'язковості використання міжнародних стандартів поведіння з правопорушниками правоохоронними органами;
- г) в забезпеченні громадян певної держави юридичними засобами використання норм міжнародних договорів;
- д) залучення міжнародних інстанцій до національного імплементації.

8. В чому полягає третя особливість національної імплементації міжнародних договорів?

- а) необхідність офіційного опублікування імплементаційного міжнародного договору про права людини;

- б) введення предмету з вивчення імплементованих міжнародних договорів у загальноосвітніх школах;
- в) обов'язкове застосування імплементованих норм міжнародних договорів у правоохоронній діяльності;
- г) обов'язкове застосування імплементованих норм міжнародних договорів у законотворчій діяльності;
- д) обов'язкове застосування імплементованих норм міжнародних договорів у міжнародній діяльності держави.

9. В чому полягає четверта особливість національної імплементациї міжнародних договорів?

- а) вплив на неї національних законодавчих органів;
- б) вплив на неї недержавних правозахисних організацій;
- в) вплив на неї актів міжнародних правозастосовчих органів;
- г) вплив на неї рішень президента держави або інших впливових посадових осіб;
- д) все, що перелічено вище.

10. В чому полягає п'ята особливість національної імплементациї міжнародних договорів?

- а) підпорядкованість принципам вирішення колізій між юридичними актами за загальними правилами їх вирішення у національному законодавстві;
- б) не підпорядкованість лише національним принципам вирішення колізій між юридичними актами;
- в) підпорядкованість лише міжнародним нормам з розв'язання колізій між юридичними актами;
- г) такі питання мають вирішуватись тільки у національних Конституційних судах
- д) непідпорядкованість деяким принципам вирішення колізій між юридичними актами;

11. В чому полягає шоста особливість національної імплементациї міжнародних договорів?

- а) наявність міжнародних механізмів контролю за виконанням міжнародних зобов'язань, узятих на себе державами згідно з цими договорами;
- б) приведення юридичної практики держави у відповідність із її договірними зобов'язаннями;
- в) наявність внутрідержавного механізму контролю;
- г) відсутність будь-якого контролю з боку національних та міжнародних органів;
- д) тільки те, що вказано у пунктах „а” та „б”.

12. Що відноситься до юридичних засобів забезпечення імплементациї міжнародних договорів?

- а) правотворчі засоби;

- б) правотлумачні засоби;
- в) правозастосовчі засоби;
- г) правореґулюючі засоби;
- д) тільки ті, що вказані у пунктах „а” та „б”.

13. Що розуміється під правотворчим засобом забезпечення імплементації міжнародних договорів?

- а) діяльність компетентних державних органів із санкціонування, встановлення, зміни чи скасування правових норм з метою належного виконання відповідного міжнародно-правового зобов'язання;
- б) діяльність міжнародних органів із санкціонування, встановлення, зміни чи скасування правових норм з метою належного виконання відповідного міжнародно-правового зобов'язання;
- в) діяльність місцевих органів самоврядування із санкціонування, встановлення, зміни чи скасування правових норм з метою належного виконання відповідного міжнародно-правового зобов'язання;
- г) діяльність органів виконавчої влади з регулювання порядку використання міжнародних договорів;
- д) особиста діяльність президента України.

14. Що розуміється під правотлумачним засобом забезпечення імплементації міжнародних договорів?

- а) діяльність недержавних правозахисних органів із роз'яснення змісту міжнародних договорів з метою належного їх застосування і реалізації;
- б) діяльність уповноважених державних органів із з'ясування та офіційного роз'яснення змісту міжнародних договорів з метою належного їх застосування і реалізації, а також для забезпечення відповідності цим нормам усієї юридичної практики держави;
- в) діяльність органів виконавчої влади із створення інструкцій щодо порядку використання імплементованих міжнародних договорів;
- г) діяльність міжнародних інстанцій щодо допомоги тлумачення міжнародних актів;
- д) діяльність судів щодо роз'яснення прийнятих рішень, які мали місце на підставі міжнародних договорів.

15. У чому полягає специфіка прямої дії норм міжнародних договорів про права людини?

- а) така дія «санкціонується» в кожному конкретному випадку шляхом висловлення державою згоди на обов'язковість для неї конкретного договору; б) їй передують волевиявлення національного суб'єкта права, який і приймає рішення про самовиконуваність норми міжнародного договору;
- в) ця дія виявляється в рамках національного правопорядку, а не поза ним;
- г) така дія може мати місце лише за умов законодавчого підґрунтя для її застосування;
- д) специфіка прямої дії характеризується положеннями вказаними у пунктах „а”-„в”.

Тестові завдання до змістового модуля 6.

1. Що відноситься до першого етапу діяльності України стосовно розвитку права громадян на звернення з приводу порушених прав та свобод?

- а) розробка пакетів документів національного законодавства;
- б) розробка нормативно-правових актів відомчого характеру;
- в) встановлення юрисдикції міжнародних норм на території України;
- г) розробка інструкцій відомчого характеру, що регулюють роботу органів виконавчої влади з приводу реагування на порушення прав людини;
- д) створення гілки національних судів, які вирішують скарги стосовно порушення прав людини.

2. Яка норма Конституції України закріпила механізм введення міжнародно-правових договорів до частини національного законодавства?

- а) стаття 9 Конституції України;
- б) стаття 140 Конституції України;
- в) стаття 12 Конституції України;
- г) стаття 42 Конституції України;
- д) стаття 14 Конституції України.

3. Які правові механізми захисту своїх прав громадянами характеризують інститут права на звернення?

- а) захист своїх прав через представників;
- б) захист своїх прав через адвокатів;
- в) захист своїх за допомогою засобів масової інформації;
- г) захист своїх прав за допомогою представників виконавчої влади;
- д) положення вказані в пунктах “а”–“в”.

4. Які правовідносини, що закріплені у Конституції України чітко характеризують суб'єктів права на звернення?

- а) з одного боку, позивач-громадянин, з іншого, відповідач – держава;
- б) з одного боку, позивач-представник виконавчої влади, з іншого, відповідач – держава;
- в) з одного боку, позивач-правозахисна організація, з іншого, відповідач – держава;
- г) з одного боку, позивач представник Європейського Суду з прав людини, який виніс рішення про незаконність дій певної держави відносно її громадянина, з іншого, відповідач – держава;
- д) всі правовідносини, що перелічені вище.

5. Який з перелічених нижче актів є першим документом, що закріпив право на звернення?

- а) Конституція України;
- б) Пакт про громадянські права;
- в) Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- г) Конвенція про захист прав та свобод людини;

д) все що перелічене вище.

6. Які права надає суб'єктам звернення відповідна процедура № 1503 згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН?

а) таке право надається лише громадянину;

б) таке право надається лише державі;

в) таке право надається лише представникам ООН;

г) право як державі, так і громадяниніві звертатися до відповідних органів ООН, для захисту і поновлення порушених прав;

д) всі права що вказані вище.

7. Які два документи створило світове співтовариство з метою детальнішого визначення прав людини і внесення коректив у поняття “Права людини” ?

а) Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права та Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966 р.);

б) Конвенцію про основні права и свободи людини та Хартію прав людини;

в) Пакт про громадянські права та Загальну декларацію прав людини;

г) Європейську соціальну хартію та Біль про права;

д) всі перелічені вище акти.

8. Що таке пакти у міжнародному контексті?

а) це багатосторонні міжнародні договори, в яких сформульовано широкий комплекс норм про забезпечення та захист прав людини й основних свобод, що ґрунтуються на положеннях Загальної декларації прав людини;

б) це односторонні міжнародно-правові акти, які містять в собі правила поведінки суб'єктів міжнародного права в галузі додержання прав людини;

в) це міжнародно-правові документи, які регламентують правила ведення бойових дій на окупованих територіях;

г) це двосторонній міжнародно-правовий акт, який передбачає домовленість між двома державами стосовно ненападу;

д) це все, що перелічене вище.

9. У якому міжнародно-правовому акті був зафіксований механізм міжнародного контролю за виконанням узятих державами зобов'язань?

а) у факультативному протоколі № 2 до Хартії з прав людини;

б) у факультативному протоколі № 1 до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.);

в) резолюції ООН по правам людини № 1233;

г) у факультативному протоколі № 5 до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.);

д) у всіх вище перелічених актах.

10. У якому році в Україні стали чинними норми про міжнародний

контроль?

- а) у жовтні 1997 року;
- б) у грудні 1998 року;
- в) у липні 1995 року;
- г) у вересні 1999 року;
- д) у лютому 2000 року.

11. Який міжнародно-правовий акт став першим документом, що містив у собі поняття політичної демократії й прав людини та норм їх дотримання?

- а) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.);
- б) Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права;
- в) Європейська Конвенція про захист прав людини та основних її свобод (1950 р.);
- г) Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966 р.);
- д) Хартія прав людини.

12. Які недоліки щодо реалізації права на звернення містяться у Конвенції з прав людини згідно з точкою зору П.М. Рабіновича?

- а) в ній немає чіткого переліку дій автора звернення, які він має вчинити, аби можна було констатувати, що можливості захисту прав людини, наявні в національному законодавстві, вичерпано;
- б) в ній не закладено зразків документів, які слід подавати при зверненні;
- в) в ній відсутній перелік дій, який повинен вчинити автор при зверненні у національні правозахисні органи;
- г) вона носить універсальний характер, отже не конкретизована;
- д) вона є застарілою.

13. На що слід звернути увагу правоохоронним органам чи судам при застосуванні положень Конвенції в ході розгляду скарг на порушені права людини?

- а) на рішення Конституційного Суду з аналогічних справ;
- б) на рішення місцевих судів, які приймалися за аналогічними скаргами;
- в) на міжнародно-правові акти, що регламентують правозахисну практику;
- г) на рішеннями, які приймав Європейський Суд з прав людини за аналогічними скаргами;
- д) на норми національного законодавства, які регламентують діяльність із розгляду справ відносно порушених прав людини.

14. На якій правовій системі базується європейське законодавство, зокрема судочинство в Європейському Суді із захисту прав людини?

- а) тільки на системі континентального права;
- б) тільки на системі англосаксонського права;
- в) на змішаній системі континентального та англосаксонського права;
- г) за власними системами, які вироблені безпосередньо судом;
- д) будь якою з вказаних вище систем, але в залежності від правової ситуації, яка склалася.

15. Де зафіксовані положення про дію міжнародних договорів, обов'язок держави щодо дотримання прав людини й надання їй безпосереднього права на звернення в разі порушення її прав?

- а) у національних конституціях;
- б) у збірниках міжнародно-правових актів в кожній державі;
- в) у різних джерелах, залежно від волі держави;
- г) кодифіковані згідно із галуззю права;
- д) в статуті ООН.

9. СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ ДИСЦИПЛІНИ

(в ході занять студенти постійно доповнюють словник новими термінами)

А: опонент, абонемент, абсолютний, автономія, авторитаризм, адміністративний, арешт, абсентеїзм, абсолютизм, автаркія, автокефалія, автократія, автономія, агітація, агресія, анархізм, анексія, анклав, антиклерикалізм, антисемітизм, апатриди, асигнування;

Б: балотування, безпосередня демократія, блоковий, блок політичний, бойкот, брифінг, бюрократія

В: вестернізація, вето, відкрите суспільство, війна, влада, воєнна доктрина, волюнтаризм, вотум;

Г: гідність людини, герменевтика, генезис права, гегемонія, геноцид, геополітика, геронтократія, глобалізація, глобальні проблеми сучасності, громадянство, громадянське суспільство, групи тиску, гуманізм;

Д: декларація, демагогія, демаркація, демарш,, демілітаризація, демократія, денонсація, депортація, деспотизм, децентралізація, диктатура, дисидентство, дискредитація, дискримінація, діаспора;

Е: еволюція, експансія, екстериторіальність, екстремізм, електорат, емансипація, етнополітика, етнос;

Є: Європейський Суд з прав людини, Єврокомісія. Європейський Союз, Європарламент;

З: закон, законність, заколот, загальнонаціональне право;

І: імплементація, ідеологія, ізоляціонізм, імідж політичний, імперія, імпічмент, інаугурація, інженерія виборча, істеблїшмент, іредентизм;

К: кампанія політична, кворум, квота, комюніке, консенсус, колоніалізм, компроміс, консенсус, консерватизм, конфедерація, конфесія, конфлікт, конформізм, кооптація, корупція, кратологія, ксенофобія;

Л: легітимність, лібералізм, лобізм, лояльність;

М: міжнародні інстанції з захисту прав людини; міжнародно-правові стандарти прав людини, межі обмеження прав людини, маніпулювання правове, маргіналізація, менталітет правовий, месіанізм, модернізація правова, монархія, муніципалітет;

Н: народ, народний суверенітет, натуралізація, нацизм, націоналізм, нація, національний інтерес, неоконсерватизм, неолібералізм, неофашизм,

нейтралітет;

О: обструкція, олігархія, омбудсман;

П: права людини, правильний, справедливий, правий, права і свободи людини, правова держава, пропаганда, промульгація, протекторат, путч;

Р: расизм, ратифікація, реакція політична, революція, регіоналізм, репатріація, референдум, реформа;

С: суб'єктивізм, свобода віросповідання, саміт, санкція, сегрегація, секуляризація, сепаратизм, сіонізм, соціалізм, соціальне партнерство, стагнація, статус-кво, суверенітет;

Т: теократія, тероризм, технократія, толерантність;

У: узурпація, ультиматум, унітарна держава, утопія, участь політична;

Ф: фашизм, федерація, фракція політична, фундаменталізм, футурологія;

Х: хартія, характер, харизма;

Ц: ценз, цензура, цінності правові;

Ш: шовінізм.

Література до словника:

1. Російсько-українсько-англійсько-німецький юридичний словник / В.Г. Гончаренко, В.Ю. Залевська, І.Д. Кучеренко та ін. К.: Либідь, 1995. - 240 с.
2. Рябов С.Г. Політологія: словник понять і термінів. - 2-ге вид., переробл. і допов. - К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. - 256 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - К., 1997. - 400 с.
4. Энциклопедический юридический словарь / Под общ. ред. В.Е. Крутских. - 2-е изд. - М.: ИНФРА-М, 1999. - 368 с.
5. Политология: Словарь - справочник / М.А.Василик, М.С. Вершини и др. - М.: Гардарики, 2000. - 328 с.

10. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ (ІСПИТ)

1. Соціальні можливості людини як онтологічна сутність її прав.
2. Гідність людини як морально-сутнісна основа її прав.
3. Класифікація основних прав людини.
4. Межі здійснення прав людини.
5. Основні тенденції розвитку прав людини
6. Поняття міжнародно-правових стандартів прав людини та її класифікація.
7. Стадії імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство.
8. Фактори, які визначають, формують та характеризують зміст і обсяг прав людини.
9. Гносеологія стандартів прав людини.

10. Праксеологія стандартів прав людини.
11. Хартія Європейського Союзу з прав людини: структура та зміст
12. Міжнародно-правові договори з захисту прав людини: поняття та юридична характеристика.
13. Співвідношення норм міжнародного та національного права в галузі правозахисної діяльності.
14. Характеристика міжнародно-правового механізму гарантування прав людини.
15. Характеристика загальних принципів тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод.
16. Основні способи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод.
17. Особливості тлумачення Європейським Судом Конвенції про захист прав людини та основних свобод.
18. Поняття та характеристика національної імплементації міжнародних договорів з прав людини.
19. Особливості національної імплементації міжнародних договорів про права людини.
20. Міжнародно-правові засоби забезпечення національної імплементації.
21. Питання відповідності національного законодавства нормам міжнародних договорів.
22. Характеристика інституту захисту права на звернення.
23. Деякі проблеми реалізації права на звернення в Україні.
24. Право на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
25. Характер і межі національної імплементації
26. Що розуміється під поняттям права людини?
27. Значення Хартії Європейського Союзу з прав людини для міжнародної правозахисної діяльності
28. Значення міжнародно-правових договорів з захисту прав людини для національної правотворчості.
29. Співвідношення національних і міжнародних механізмів гарантування прав людини.
30. Що розуміється під загально-соціальним правом?
31. Характеристика антологічної сутності прав людини.
32. Що розуміється під основними науковими підходами щодо інтерпретації гідності людини?
33. Основні права людини: їх поняття та характеристика.
34. Основні тенденції сучасного розвитку прав людини.
35. Основні джерела стандартів прав людини.
36. Фактори, які визначають, формують та характеризують зміст і обсяг прав людини.
37. Основні завдання Конвенції з захисту прав та свобод людини

38. Основні способи приведення в дію норм міжнародного права у сфері внутрішньодержавних правовідносин.
39. Форми безпосереднього застосування норм міжнародного права у внутрішньому праві.
40. Основні способи тлумачення Конвенції з захисту прав людини.

11. ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК НОРМАТИВНИХ АКТІВ, ЩО РЕКОМЕНДУЮТЬСЯ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28.06.96 р. // ВВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Європейська конвенція з прав людини. – К.: Фенікс. – 2004. – 40с.
3. Міжнародні стандарти юридичного забезпечення прав людини: видання з прав людини для правоохоронних органів (Інформаційні проспекти). /Перекл. з дозволу ООН; Відповід. за якість і точність перекл. Британська Рада в Україні; Верховний комісар з прав людини, Центр з прав людини. – Нью-Йорк; Женева, 1996. –19с.
4. Международные акты о правах человека: Сборник документов /Комиссия по правам человека при Президенте РФ, Ин-т государства и права РАН. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 753с.
5. Міжнародні стандарти юридичного забезпечення прав людини /ООН Нью-Йорк. - 1996. – 19с. Інтернет – <http://www.bc.Kiev.ua/>
6. Права людини та інформація: зб. Наук. праць. - К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – 144с.
7. Аналітичні матеріали, пропозиції наукових і практичних працівників Республіканської науково-практичної конференції „Загальна декларація прав людини як міжнародний стандарт правового становища особистості в Україні”.К.:– 1999 . – 355с.
8. «Про Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України»: Указ Президента України від 30 січня 2003 року №48 // Урядовий кур'єр. –2003. – №21. – С. 11.
9. «Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу»: Указ Президента України від 5 березня 2004 року № 278 //Орієнтир. – 2004. – №10. –С.4.
10. «Питання забезпечення впровадження програми Twinning в Україні»: Указ Президента України від 6 жовтня 2005 року № 1424 // Урядовий кур'єр. – 2005. №192. – С. 13.
11. Міжнародний пакт про громадські і політичні права: (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73.) //Юридичний вісник України: Інформаційно-правовий банк. – 2004. – №49. – С.12-19.
12. Об основах государственной политики Украины в области прав человека: Постановление Верховной Рады Украины от 17 июня 1999 г. № 757 // Голос Украины. – 1999. – №115. – С. 3.

13. «Про щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 7 липня 2005 року № 2778 // Голос України. – 2005. – №133. – С.7.

14. «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» Питання організації виконання Закону України: Указ Президента України від 21 серпня 2004 року № 965 // Урядовий Кур'єр. – 2004. – № 164. – С.18.

15. Аналітичні матеріали, пропозиції наукових і практичних працівників Республіканської науково-практичної конференції „Загальна декларація прав людини як міжнародний стандарт правового становища особистості в Україні”. К.: – 1999 . – 355с.

16. Международные акты о правах человека: Сборник документов / Комиссия по правам человека при Президенте РФ, Ин-т государства и права РАН. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 753с.

17. «Про національного координатора з питань технічної допомоги Європейського Суду»: Указ Президента України від 1 листопада 2003 року №1238 // Офіційний вісник України. – К., 2003. – № 45. – Ст. 2348.

18. «Про щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 7 липня 2005 року №2778 // Голос України. – 2005. – №133. – С.7.

19. «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо забезпечення права засуджених і осіб, які тримаються під вартою, на листування з Європейським судом з прав людини) Постанова Верховна Рада України № 2833-IV 07.09.2005р.

20. Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародні стандарти і законодавство України: Мат. наук.-практич. конф. 12 березня 2004 р., м. Київ / За ред. О.Ф Штанька, Н.Б. Болотіної. — К.. 2004. — С. 11.

21. Міжнародний білль про права людини / ООН; Центр прав людини; Харківська правозахисна група ; Українсько-Американське Бюро захисту прав людини. — Х., 1994. — 51с.

22. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України, прийнятий 21 листопада 2002 р. // Офіційний вісник України. — 2002. — №50. — С. 8.

12. ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ, ЩО РЕКОМЕНДУЄТЬСЯ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

1. Буроменский М.В. Международная защита прав человека: Документы и комментарии .- Харьков: ООО Синтекс, ЛТД, 1998. – 298с.
2. Буткевич В.Г., Маляренко В.Т. Європейський Суд з прав людини та українське судочинство: питання взаємодії // Вісник Верховного Суду

України. – 2004. – №4. – С. 2-8.

3. Добрянський С. Хартія Європейського Союзу про основні права у світлі теорії прав людини // Юридичний вісник України Інформаційно-правовий простір. – 2003. – №20. – С. 24-27.

4. Євграфов П., Тихий В. Право тлумачна діяльність Європейського Суду з прав людини і її значення для України //Юридичний вісник України. – 2005. – № 44. – С.4-7.

5. Захаров Є., Сухорукова І. Права людини: моя власна думка. 2000 /Харківська правозахисна група; – Харків: Фоліо, 2001. – 240с.

6. Закони та практика ЗМІ в Україні /Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач І.Гаврилюк. – Харків: Фоліо, 2002. – 128с.

7. Іваненко Т., Павліченко О. Короткий путівник по Європейській конвенції з прав людини. – Укр. Правнича фундація, Центр. інформ. та документації Ради Європи в Україні. –Львів: Кальварія, – 1998. – 176с.

8. Ильин Ю.Д. Лекции по истории и праву Европейского союза. – Харьков: Консум. – 1998. – 156с.

9. Кіпіані В. Влада тьми і темників. Хрестоматія з політичної цензури в Україні. – 2005. – 308с.

10. Крошоу Ральф. Права людей і їхній захист згідно норм міжнародного права: Брошура для поліції. Рада Європи. – Львів: Кальварія. – 2002. – 15с.

11. Куинн Ф. Права человека и ты: Осн. Документы ООН, документы организации по безопасности и сотрудничеству в Европе и документы СЕ о правах человека для судей, прокуроров милиции, адвокатов организаций по правам человека, граждан и СМИ Новых Независимых Государств. – Варшава: ОБСЕ/БДИПЧ, 1999.– 286с.

12. Лихова С., Медіна Л. Становлення та розвиток принципу основних прав людини як джерела права Європейського Союзу // Право України. – 2003. – №11. – С. 158- 161.

13. Лехник Н.Л. Методи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року // Наукові записки. – К., 2002. – Том №20. – С. 33-35.

14. Левченко К.Б. Людина. Свобода. Демократія. Наукове видання. К.: «Юрисконсульт», 2006. – 621.

15. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. Учебник. – М.: Издательство БЕК, 1998. – 410с.

16. Мірошніченко О.А. Право людини на життя: (теорія та практика міжнародного співробітництва): (спец. 12.00.11): Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. Канд.. юрид. наук / О.А. Мірошніченко; Нац. юрид. Акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2005.– 18с.

17. Мацко А.С. Інститут захисту прав людини на звернення та дія принципу пріоритету міжнародно-правових норм у внутрішньому правопорядку України //Часопис Київського університету права. – К., 2004.

18. Свобода висловлювань в Україні – 2003. огляд повідомлень про

конфлікти в інформаційній сфері України у 2003 році. В.2 т.1. / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач О.Б. Агєєв. – Харків: Фоліо, 2004. – 312с.

19. Права людини в Україні – 2004. Доповідь правозахисних організацій. / За ред.. Є Захарова, І.Рапп, В.Яворського. Худож.-оформлювач Б.Захаров / Українська Хельсінська спілка з прав людини. – Харків: Фоліо, 2005. – 332с.

20. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XII регіональної науково-практичної конференції. 9-10 лютого 2006 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім.. Івана Франка, 2006. – 512с.

21. Предупреждение пыток в Украине – «Донецкий Мемориал», Донецк, второе издание. – 2003 р. – 253с.

22. Права людини і правоохоронні органи /Посібник для практичного навчання. Центр інформації з прав людини. Страсбург. – 1998. – 141с.

23. Панкевич І. М. Межі прав людини: європейські стандарти // Адвокат. – 1999. – № 4 – С. 22-25.

24. Пашук Т.І. Право на ефективний засіб правового захисту: інтерпретація Європейським Судом з прав людини //Адвокат. – 2004. – №6. – С. 2529. 8.–№1. – С. 94-100.

25. Рабінович П., Федик С. Європейська конвенція з прав людини: особливості її тлумачення //Юридична Україна. – 2003. – №6. – С. 86-91.

26. Рабінович П. Загальнотеоретичні питання національної імплементації міжнародних договорів з прав людини //Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – К., 2003.– №3. – С.223-236.

27. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник.К.: Атіка, 2004. – 464с.

28. Рабінович П. Європейські стандарти прав людини: онтологічні, гносеологічні аспекти // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2003. – №2,3 – С. 114-142.

29. Рабінович П. Права і свободи людини: європейські стандарти //Юридичний вісник України: Інформаційно-правовий

30. Рабінович П. Застосування міжнародних конвенцій з захисту прав людини // Адвокат. – 1999. – №4.–С. 17.

31. Раданович Н.М. Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини: загальнотеоретичні дослідження: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. юрид. Наук /Львівський нац. ун-т ім.. І. Франка. – Львів. – 2000. – 19с.

32. Соболев В., Білоусов Ю., Черноусов А., Кобзін Д. Мобільні групи з моніторингу забезпечення прав і свобод людини та громадянина в діяльності органів внутрішніх справ: практичний посібник. – ХІСД, 2006 р. – 360с. простір. – 2003. – №23. – С. 20-26.

33. Стрельцова О. Становлення та розвиток принципу основних прав людини для джерела прав Європейського Союзу //Право України. –2003. – № 11. – С.

158-164.

34. Тимченко Л.Д. Международное право: Учебник – Издание третье, стереотипное. – Харьков: Консум. – Национальный университет внутренних дел – 2004. – 528с.

35. Цымбаренко И.Б. Международно-правовые основы судебной защиты прав и свобод личности //Государство и право. – М., 2004. – №2. –С. 49-57.

36. Филонов А.В., Тодоров И.Я., Суботин В.Н. Международное право /Курс лекций. – Донецк: ДЮИ при ДонНУ. – 2004 – 260с.

37. Федик С.Є. Особливості тлумачення Європейським Судом Конвенції про захист прав і основних свобод людини // Адвокат. – 1999. – №4. – С. 25.

38. Філатов В.М., Солодкий С.А. Застосування норм міжнародних договорів і рішень Європейського Суду з прав людини у кримінальному судочинстві //Вісник Верховного Суду України. – 2004. – №7. – С. 32-38.

39. Шевченко Т. Навіть діючи в межах національного законодавства, суддя може порушити права людини. // Закон і бізнес. – 2004. – №15. – С.13.

40. Яблонська Т. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера. – 1999. – 342с.

13. ЕЛЕКТРОННІ АДРЕСИ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ, ЩО МОЖУТЬ БУТИ ВИКОРИСТАНІ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

<http://rada.kiev.ua> Верховна Рада України. *Інформація про парламент і уряд України*. На Wed-сервері містяться дані про інформаційні агентства, про українське і закордонне законодавство. Список Wed -серверів в Україні. Конституція України на українській і англійській мовах.

www.isn.ethz.ch/ Міжнародні відносини і безпека. Маса інформації з декількох взаємозалежних галузей: безпека і захист, мир і війна, міжнародні відносини.

<http://guru.rada.kiev.ua:2000> Робота Верховної Ради України. Інформація про роботу парламенту, народних депутатів, голосування, розпорядку дня засідань, виступи народних депутатів, розміщення стенограми засідань 1 -4 сесій Верховної Ради третього скликання.

[http:// www.kmu.gov.ua/](http://www.kmu.gov.ua/) Кабінет Міністрів України. Інформація про уряд України, органах влади, новини.

lastrada@ukrpack.net